

KOVÁCS TAMÁS

P1/522

323.1

K 81

Embermentő közszolgák a holokauszt idején

PTE Egyetemi Könyvtár

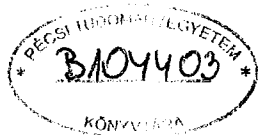

P000964833

Budapest, 2014

Lektorálta: Dr. Botos János

A Nemzeti Köszolgálati Egyetem kiadványa.

Kiadó: NKE Szolgáltató Kft.
Felelős kiadó: Hegyesi József ügyvezető igazgató
Kiadói szerkesztő: Dr. Gócze István
Borítóterv: Bíró Imre

Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Katona Szilvia

© A Szerző, 2014
© NKE Szolgáltató Kft., 2014

ISBN 978-615-5491-95-5

Tartalom

Ajánlások	7
Dr. Vidoven Árpád közigazgatási államtitkár, Ministerelnökség	7
Dr. Felkai László közigazgatási államtitkár, Belügyminisztérium	9
Dr. Dankó István közigazgatási államtitkár, Honvédelmi Minisztérium	11
Bevezetés	13
A magyarországi zsidóság sorsa 1938 és 1945 között ...	17
Embermentés a második világháború alatt Magyarországon	40
Emlékezés az embermentőkre	50
Hivatalnokok	53
Katonák	82
Rendvédelmi dolgozók	115
Zárszó	137
Képek	141
Irodalomjegyzék	147

Tisztelt Olvasó!

„Szolgálat? Igen, szolgálj a másik embert, aki az orrod előtt áll, kivált, ha a cseléded...” – írja Ottlik Géza, akit a Yad Vashem, további mintegy 800 magyarral együtt, világ igaza elismerésben részesített. Meggyőződésem, hogy Ottlik és a többi közel huszonötezer embermentő hozzánk hasonló ember volt. Nem akartak hősök lenni. Azonban képesek voltak rá, hogy egy-egy rendkívül válságos helyzetben jól döntsenek. Kifejezve, hogy számukra az emberi élet a legnagyobb érték. A szenvedők iránti együttérzés és közösségvállalás vezette őket.

„Hasonló a hasonlónak örül” – tartja a mondás. A legtöbb ember szívesen keresi a hozzá hasonló értékrendű és beállítottságú, hasonló társadalmi státuszú és anyagi körülmények közt élő személyekkel való kapcsolatot. Mások nehéz sorsa sokakban a sajnálattal együtt rossz érzéseket is kelt, és gondolatban hibáztatják az elesetteket balsorsuk miatt. Szintén sokan vannak, akik irigylik a náluk szerencsésebb embereket. Mindkét viselkedésmód mögött szorongások húzódnak meg. Mások balsorsa azzal szembesít, hogy ránk is várhatnak komoly krízisek még az életben, hiszen nem pusztán mi irányítjuk sorsunk alakulását. A sikeres emberekkel szembeni irigylés mögött az a tudattalan hiedelem áll, mintha a szerencse, vagy inkább áldás csak szűkösen állna az emberiség rendelkezésére. Ha másnak több jut belőle, az egyúttal a mi boldogulásunkat veszélyezteti. Számos kutatás bizonyítja, hogy azok a boldog és elégedett emberek, akik felhagytak a szociális összehasonlítás felesleges és káros szokásával. Mindannyiunk számára megnyílik a boldogabb élethez vezető út, ha belátjuk: az életünk a mi kezünkben van, mi pedig Isten kezében vagyunk.

Akkor cselekszünk jól, ha együttérzéssel fordulunk nehéz sorsú, szenvedő embertársaink felé. Hiszen nekünk magunknak is át kell élnünk különféle nehézségeket életünk során, amelyek terhet könnyebb hordozni, ha másokkal is meg tudjuk osztani azt. Érdemes belátnunk azt is, hogy embertársaink sikere semmilyen módon nem csorbítja a mi sikereink esélyét. Isten, aki megajándékozott bennünket az élettel, újra és újra gazdag áldást nyújt mindannyiunk számára. A mások örömben való osztozás kölcsönösen a javunkra válik. Közösségeink és saját magunk életminőségének javításában tehát kulcsszerepe van az együttérzés elmélyítésének.

„Bizonyágul hívom ellenetek ma a mennyet és a földet, hogy az életet és a halált adtam előttökbe, az áldást és az átkot; válaszd azért az életet” – olvassuk Mózes 5. könyvének 30. fejezetében. Mi, akik a köz szolgálatára szegődtünk, a másik embert kívánjuk szolgálni, az ő életüket és boldogulásukat akarjuk az állam ránk bízott eszközeivel elősegíteni.

E szolgálatnak fontos része az emlékezés kultúrájának formálása is: közös felelősségünk és feladatunk, hogy együttérzéssel és kegyelettel emlékezzünk az ártatlan áldozatokra. Ítéljük el az embertelen bűnöket! Ezzel párhuzamosan pedig fordítsunk egyre nagyobb figyelmet az embermentőkre, megismerve sorsukat, amely példaértékű lehet mindannyiunk számára. Bár a totális diktatúrák időszakához mérve nekünk egy békésebb kor adatott, mégis hasonló kérdésekkel szembesülünk, mint szüleink és nagyszüleink. Hiszem, hogy e kötet forgatása, az embermentők életének mélyebb megismerése hozzásegít bennünket ahhoz, hogy minél több jó – embertársainkat, közösségeinket és az életet szolgáló – döntést hozjunk a jövőben.

*Dr. Vidoven Árpád
közigazgatási államtitkár,
Miniszterelnökség*

Tisztelt Olvasó!

Egy nép múltját sokféleképpen lehet rombolni, mint ahogy a nemzeti köztudatban értéként megtartani is. A gyökerek lazításának egyik módja történelmének – vagy annak számottevő részének – az adott kor általános erkölce szerinti elítélő értékítéletű prezentálása.

Minden történelmi kor sokszínű; események láncolata, melyet nagyon különböző értékelést maguk után vonó történetek alkotnak. Azt gondolom, akkor járunk el hitelesen, ha azokat a maguk sokszínűségében próbáljuk visszaadni; ha egyik vagy másik – egyébként kétségkívül megtörtént – mozzanatot nem általánosítjuk.

E könyv ennek kíván eleget tenni. Bemutatja, hogy minden korban nagyszámban vannak szuverén egyéniségek, akik a pillanatnyi érdekek diktálta közhangulattal szembehelyezkedve az általános emberi értékek alapján cselekednek. Különösen értékes ez a hozzáállás azok részéről, akik nemcsak a közhangulat ellenében, hanem a sokkal feszesebb közszolgálati fegyelem mellett is találtak lehetőséget embertársaik segítésére.

Bízom abban, hogy ezek a példák másokban is megteremtik a lényegében valamennyi világvallás által évezrednyi idő óta hirdetett szolidaritás és emberszeretet iránti igényt.

*Dr. Felkai László
közigazgatási államtitkár,
Belügyminisztérium*

Tisztelt Olvasó!

Egy fegyveres testületnek különösképpen vigyáznia kell, hogy becsületén ne essék folt, hiszen mint egyenruhával ellátott, törvények és más szabályzók által működtetett szervezet, végső soron az államot, a nemzetet testesíti meg. Azonban baj van akkor, ha különféle okokra hivatkozva a nemzet egyes részeit kívül rekesztik ezen a fogalomkörön, s őket másodrangú állampolgárokként kezelik. 1938-tól ez történt Magyarországon, s a polgári jogegyenlőség elvének nyilvánvaló megsértésének következményei voltak a Magyar Királyi Honvédségre nézve is. Zsidó származású honfitársaink utoljára az erdélyi bevonulás idején szolgálhattak honvédként, azt követően már csak munkaszolgálatos alakulatokba voltak beoszthatók. A zsidókon túl később a megbízhatatlannak ítélt nemzetiségekhez tartozó egyének, a politikai szempontból nem kívánatosak, a fegyverek és a cigányok egy része is ilyen századokhoz kapott behívót. A megkülönböztetés ordas eszméje – noha semmilyen intézkedés nem írta elő gyötrésüket, kínzásukat – hamar odáig vezetett, hogy a kereteknél szolgálók jelentős része, legyen tiszt vagy legénységi állományú, szinte kötelességének tekintette az alárendeltek lelki és fizikai terrorizálását.

A brutalitás mellett azonban mindvégig jelen volt az emberség is, amely enyhíteni próbálta a számkivetettek sanyarú sorsát, legyen az honvédelmi miniszter, zászlóaljparancsnok vagy egyszerű honvéd. Ez a kötet azok közül mutat fel néhány nemes arcért, akik a kirekesztés jegyében fogant jogszabályok és utasítások ellenére a megingathatatlan, örök erkölcsi törvényeknek engedelmeskedtek inkább. Olyan emberek-

ről olvashatunk most, akiknek a jóság, a szeretet, a szenvedők megsegítése nem üres szólam volt csupán, hanem megélt mindennapi tapasztalat, amely ráadásul számukra sem volt veszélytelen. Biztos vagyok abban, hogy a következő lapokon szereplők csak a legismertebb ilyen személyek, és bizonyosan többen voltak a reményt vesztetteknek baráti jobbot nyújtók.

Azzal a meggyőződéssel és iránymutatással ajánlom e könyvet a Honvédelmi Minisztérium állományában szolgálóknak és a Magyar Honvédség tagjainak, hogy bár közülük sokan hivatásos vagy szerződéses katonaként fegyvert viselnek, sose tévesszék szem elől, hogy a legfőbb parancs a felebarát szeretete!

*Dr. Dankó István
közigazgatási államtitkár,
Honvédelmi Minisztérium*

Bevezetés

2014-ben a magyarországi holokauszt áldozataira emlékezünk. Arra a közel hatszázezer magyar emberre, akiknek csupán annyi „bűnük” volt, hogy maguk vagy valamelyik felmenőjük zsidó volt, illetve ő maga az izraelita vallásban született. Vitathatatlan tény, hogy amíg eljutott az események fonala 1944 tragikus tavaszáig, addigra már mindennapossá vált megkülönböztetésük, valamint több atrocitás is érte a hazai, illetve a Magyarországra menekült zsidókat.

A különböző zsidóellenes törvények és rendeletek végrehajtása, valamint végrehajtása alapvetően a magyar közigazgatás feladata volt, illetve számos esetben a rendőrségé, továbbá a csendőrségé. Ugyanakkor az 1939-ben létrehozott munkaszolgálatos rendszer kialakítása és működtetése a Honvédelmi Minisztérium egyik feladata lett. Hosszan lehetne sorolni a példákat arra, hogy egyes hivatalnokok vagy éppen tisztek miként éltek vissza a törvénnyel, hogyan értelmezték – túl szigorúan – a különböző jogszabályokat, nemkülönben azt is, hogy miként lépték túl a jogi és ezzel együtt az emberi normákat.

Ugyanakkor látnunk kell a mérleg másik serpenyőjét is. Voltak olyan keresztény-keresztyén magyar emberek, akik önzetlenül segítették zsidó honfitársaikat. Nem várhattak és nem is remélhettek ezért semmilyen ellenszolgáltatást. Mély meggyőződésem, hogy sokan nem is fogadtak volna el semmit sem. Erkölcsi tartásuk ezt nem engedte volna meg.

Jelen könyvben azoknak a közigazgatási szakembereknek, rendvédelmi dolgozóknak és katonatiszteknek az életét, illetve

sorsát kívánjuk bemutatni, akik emberek tudtak maradni egy olyan korban, amikor az embertelenség nemhogy erény volt, hanem sokak számára egyenesen az volt a mindennapos, normális viselkedési forma. Célunk azonban nem szimpla biográfiai megírása volt. A történelem úgy hozta, hogy vannak, akikről, illetve embermentő tevékenységükről számos forrásunk van, másokról kicsit kevesebb, és vannak olyanok, akiknek a nevét sem tudjuk. Így célunk sokkal inkább az volt, hogy ezeket a zsidómentésben részt vevő keresztény embereket belehelyezzük a korba, az 1944-es magyarországi embermentések komplexen értelmezett történetébe.¹

Jó tudni, hogy az utókor elismerte, illetve elismeri azokat az embereket, akik a második világháború alatt embereket mentettek. Emléküket azonban nemcsak könyvek² vagy emléktáblák, hanem sok esetben az izraeli Jad Vasem Intézet³ által adott, a Világ Igaza kitüntető elismerés, illetve sokak esetében egy-egy fa is őrzi Jeruzsálemben.⁴

¹ Kétségtelen tény, hogy az embermentés összekapcsolódhatott az ellenállással, de jelen könyv előbbi tevékenységre koncentrálna, utóbbira csak utal.

² Örömteli, hogy a Jad Vasem Intézet évről évre újabb és újabb keresztény magyarokat ismer el A Világ Igaza kitüntetéssel. 2014 őszéig 25 271 ember zsidómentő munkáját ismerték el, akik közül 810 volt magyar. Valamennyiük neve megtalálható a Holokauszt Emlékközpont, illetve a Jad Vasem honlapján: www.hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora (a letöltés ideje: 2014. szeptember 29.) és www.yadvashem.org/yv/en/righteous/statistics/hungary.pdf (a letöltés ideje: 2014. szeptember 29.).

³ Angol írásmóddal: Yad Vashem

⁴ Az elmúlt évtizedben két könyv is feldolgozta a magyar embermentők tevékenységét: Lebovits Imre: *Zsidótörvények – Zsidómentők*. Budapest: Ex Libris Kiadó, 2007, valamint Projimovics Kinga, Molnár Judit (szerk.): *A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt*. Budapest: Balassi Kiadó – Jad Vasem, 2009. Mindkét könyv komoly segítséget adott az egyes személyek életrajzainak megírásához.

Könyvünk kettős célt szolgál a magyarországi holokauszt 70. évfordulóján. Egyrészt annak az általános bemutatását, hogy 1944–45-ben hivatalnokoknak, katonáknak és rendőröknek egy fájdalmasan kis része hogyan állt ki, miként próbálta védeni a rájuk bízott, illetve a felügyeletük alatt álló zsidó állampolgárokat. A különböző források alapján jól látható, hogy a passzív ellenállásnak is mennyi módozata volt.

Másrészt szeretnénk bemutatni néhány olyan embermentő életútját is – hivatalnokot, katonát és rendőrt egyaránt –, akik a háború után megkapták az előzőekben említett intézet által adott a Világ Igaza elismerést.

A magyarországi zsidóság sorsa 1938 és 1945 között

Közvetlenül a második világháború előtt, illetve annak hajnalán a magyarországi zsidóság helyzete stabilnak és békésnek tűnt, legalábbis a felszínen. Az ország már túl volt a Tanácsköztársaság (1919) és a trianoni béke (1920) vagy a tisztí különítmények atrocitásai (1919–1921) okozta sokkokon. S bár az 1916-tól érezhető antiszemitizmus a hivatalos politika szintjén visszaszorult, azért a mindennapokban, a sztereotípiák szintjén és a politikai diskurzus bizonyos szegmenseiben nagyon is élt. Ennek alapját a „forradalmak korának”, vagyis az 1918 ősze és 1919 júliusa közötti időszaknak a politikai elitjében, valamint politikájuk bukásában kell keresni. Ez volt ugyanis az az időszak, amikor a politika első vonalában – akár a különböző kormányokról, akár a Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanácsról beszélünk – nagy számban lehetett zsidó vagy zsidó származású politikusokat látni. Az, hogy elképzeléseik mennyire voltak életszerűek, vagy mennyire vettek komolyan őket tárgyalópartnereik (az antant, a szerbek, a románok vagy a csehek), nagyon hamar kiderült, az eredmény pedig a mindennapok szintjén is könnyen érezhető volt. Így a háború utáni szélsőjobboldali gondolkodásba beépült, mi több, annak szerves része lett az az idea, miszerint az ún. Szent István-i Magyarország szétesését egy liberális-szabadkőműves és ugyanakkor zsidó származású szűk kör okozta.

Mindezt csak tetézték a Tanácsköztársaság ideje alatt megélt vörösteror és a kollektivizálási kísérletek.⁵

A magyarországi zsidóság számára a dualista korban nem létezett semminemű korlátozás arra vonatkozóan, hogy milyen szakmát válasszon, vagy ne válasszon magának. Az 1920-ban bevezetett numerus clausus (zárt szám) törvény⁶ – amely sem nevében, sem pedig formális tartalmában nem volt zsidótörvény – nagy visszalépés volt a korábbi szabályozáshoz képest. Ráadásul a jogszabály ellentétben állt a Magyar Királyság által is aláírt trianoni békeszerződéssel, így csak idő kérdése volt, hogy mikor kényszerül majd valamelyik magyar kormány a norma megváltoztatására. Ez végül 1928-ban – Bethlen István miniszterelnöksége alatt – meg is történt. Ugyanakkor tény az is, majd egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a törvénynek a valóban negatív hatása érződjön, és keresztülmenjen a teljes magyar felsőoktatási rendszeren.⁷

A magyarországi zsidóság jellemzően – már az Osztrák–Magyar Monarchia idején is – elsősorban az ún. szabad pályákon, illetve az üzleti életben kereste a boldogulását. Bár a dualista állam liberalizmusa megengedte, vagy ha úgy tetszik, beengedte a Monarchia zsidóságát az államapparátus, a rend-

⁵ Gratz Gusztáv: *Forradalmak kora – Magyarország története 1918–1920*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992 (reprint).

⁶ Hivatalosan ez volt az 1920. évi XXV. törvénycikk, amely úgy szabályozta az egyes nemzetiségek fiataljainak egyetemre való bekerülésének arányát, hogy az nem haladhatta meg az adott nemzetiség lakosságon belüli arányát. Bár magában a törvényben a „zsidó” kifejezés nem szerepel, a vonatkozó végrehajtási rendeletben már etnikumként szerepel a magyarországi zsidóság. Nyílt titok volt, hogy a törvény célja az egyetemi hallgatók között a zsidók arányának visszaszorítása volt. Mindez alapvetően szembement a dualista kor politikájával. A törvény szövege megtalálható: www.100oev.hu/index.php?a=3¶m=7440 (a letöltés ideje: 2014. október 23.)

⁷ Ladányi Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig – a magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2002, pp. 66–83.

őrség és a hadsereg soraiba is, de ez a folyamat nem vált tömegessé. Emellett ugyanakkor elmondható az is, hogy birodalmi szinten többen is igen látványos karriert futottak be ezeken a területeken is.⁸

Azonban az első világháborút követően a minisztériumi vagy a megyei hivatalnoki karrierben már alapvetően hátránnyá vált a zsidó származás. Elég, ha Teleszky János, Vázsonyi Vilmos vagy Kovács Soma pályáivére gondolunk. A pénzügyi szakember Teleszky a dualista kor Magyarországon egészen a pénzügyminiszteri tárcáig jutott (1912–1917), azonban a háború után már nem töltött be semmilyen vezető, illetve formális kormányzati tisztséget. Bár neve még miniszterelnökként is felmerült a gazdaságilag nehezebb időszakokban, de a származása miatt esélye sem volt arra, hogy egy magyar kabinet névadója legyen.⁹ A jogász végzettségű Vázsonyi 1917–1918-ban igazságügy-miniszter, valamint a választójogi törvény reformjával megbízott tárca nélküli miniszter volt, akinek aztán 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején menekülnie kellett korábbi bolsevikellenes kijelentései miatt. Politikai utóda fia, Vázsonyi János lett. S bár felmerült, de szintén származása miatt nem lehetett soha Kaposvár polgármestere Kovács Soma sem. Az 1865-ben Kohn Samuként született hivatalnok 1895 és 1930 között volt formálisan a város második embere (polgármester-helyettes), informálisan néha az első embere.¹⁰

⁸ A hadsereg tekintetében lásd: Szigethy–Piros János: *Hadsereg és zsidóság. A magyarországi zsidóság integrációja a nemzeti hadseregbe*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Hadtudományi Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, 2007 (doktori [PhD-] értekezés).

⁹ Teleszkyről és pályafutásáról számos adatot közölt: Püski Levente: *A magyar felsőház története, 1927–1945*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000.

¹⁰ Szöllőssy Ferenc: Visszapillantó tükör. (A Bevezetőt és jegyzeteket írta, a szöveggondozást végezte: Csóti Csaba; a kéziratot átfírta: Domokosné Szalai Zsuzsanna.) In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 40*. Kaposvár, 2010, pp. 79–172.

A csendőrség soraiban alig-alig,¹¹ de a honvédség, illetve a honvédtisztek között sem találunk nagy számban zsidókat vagy zsidó származásúakat a két világháború közti időszakban. Bár kétségtelen tény, hogy a katonatiszti pálya alapvetően mindig is az úri középosztály egyik preferált hivatása volt, de ez nem jelentette azt, hogy más társadalmi csoportok elől elzárták volna. A dualista korban ugyanis még számos zsidó származású magyar anyanyelvű katonatisztet találunk a k. u. k. hadsereg soraiban, akik közül jó páran figyelemre méltó karriert futottak be. Közülük is kiemelkedik báró Hazai Samu, Krupieci Bauer Gyula vagy éppen Sióagárdi Zöld Márton. Talán érdemes megjegyezni, hogy a későbbi miniszterelnöknek, Gömbös Gyulának még egy olyan elképzelése is volt az első világháborús összeomlás után, hogy Hazai Samu mint diktátor vegye át Magyarország irányítását. Kijelenthető, hogy a felsorolt három tábornoknak az első világháború alatti katonai, illetve szervezői teljesítménye a mai napig példamutató, ugyanakkor – éppen ezért is – családtagjaiknak 1944–45-ös sorsa igencsak elgondolkodtató.

A társadalomban, illetve a politikában lappangó antiszemitizmus azonban időnként egészen nyílt formát öltött. Amikor 1927-ben létrejött a felsőház, akkor abba az egyes egyházak is küldhettek képviselőket. Az ortodox zsidó hitközség Reich Koppel óbudai főrabbit delegálta. Azonban csakhamar kiderült, hogy ő lett volna az alakuló ülés legidősebb résztvevője, vagyis neki kellett volna a levezető elnöki teendőket ellátnia. Ez azonban egy deklaráltan keresztény-keresztyén országban nem volt elképzelhető. Ezért megkérték a 89. életévét taposó

¹¹ Közéjük tartozott Paskai Ádám – Paskai László esztergomi érsek édesapja –, aki ugyan kikeresztelkedett, de ez a zsidótörvények tekintetében nem volt mérvadó.

főrabbit, hogy aznapra jelentsen beteget. Ő a kérést nemcsak megértette, hanem szó nélkül eleget is tett neki.¹²

Az 1929–33-as nagy gazdasági világválságtól kezdődően azonban érezhetően megnövekedett az antiszemita felhangú és indíttatású cselekmények száma. Ezeket akkor még a kormány, a sajtó általában élesen elítélte. Ugyanakkor szintén erre az időszakra tehető, hogy immár a magyar törvényhozásban is ült nyíltan szélsőjobboldali képviselő. Bár ekkor ez még csak egy intermezzónak bizonyult, de az 1939-es tavaszi választások után már a szélsőjobboldali-nyilas pártok alkották a legnagyobb ellenzéki tömörülést a magyar Országgyűlésben.¹³ Túl az ekkor bejutott 49 képviselőn, a harmincas évek végén már a kormánypártból is többen erősen szimpatizáltak a szélsőjobboldali pártok programjaival, számosan pedig erősen antiszemita nézeteket vallottak, és szimpatizáltak a náci, illetve fasiszta nézetekkel. Ezért nem lehet azon csodálkozni, hogy a különböző zsidótörvényeket a kormány terjesztette be 1938-tól kezdődően, s a vita nem azok szükségességéről szólt, hanem már eleve arról, hogy miként kellene és lehetne a benyújtott tervezetet tovább szigorítani.

A szélsőjobboldali pártok és mozgalmak előretörésével párhuzamosan a harmincas évek közepétől kezdve, de különösen inkább annak utolsó éveiben a kormányzat is megértette, hogy az országban felgyülemlett szociális problémákat is ren-

¹² MTI Bizalmas értesítések, 1927. február 1.
http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28koppel%29%20and%20DATE%3D1927.01.01—1927.12.29_&kez=1927.01.01&zar=1927.12.29&a=list (a letöltés ideje: 2014. szeptember 18.).

¹³ A korszakban tucatnyi szélsőjobboldali párt létezett Magyarországon, akik ugyan egymással is állandó harcban álltak, és a náci Németország is különböző súllyal kezelte őket. Ugyanakkor célkitűzéseik közül a zsidósággal szembeni fellépés egyfajta legkisebb közös többszörösnek volt tekinthető. A témáról részletesen lásd: Vida István (főszerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2011, pp. 101–103.

dezni kell. Voltak ugyan kísérletek például a földkérdés rendezésére (ún. telepítési törvények), de ezek messze nem oldották meg a problémát, sőt jellemzően csak újabb feszültségek forrásai lettek. Ezzel párhuzamosan egyre több és több „tudományos” munka látott napvilágot a zsidóság gazdasági térfoglalásáról, túlhatalmáról, illetve faji alacsonyabbrendűségéről. A „zsidókérdés” kezdett egyre inkább a mindennapok diskurzusaiban is megjelenni.

Ugyanakkor ez az az időszak is, amikor a magyar gazdaság – s így Magyarország – egyre erősebben a német gazdaság függésébe került. Az 1932-ban megkötött kereskedelmi egyezmények eredményeként 1939-re – vagyis amikor kitört a második világháború – már a magyar export több mint ötven százaléka Németországba ment, s a magyar import több mint ötven százaléka onnan érkezett. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy ezt a helyzetet a németek előbb-utóbb majd ki akarják használni, s a gazdasági pozícióikat politikai befolyásra konvertálni.¹⁴

Ilyen magyar és nemzetközi viszonyok között próbáltak meg a magyar kormányok egyensúlyozni. Azonban ez nem sikerült, gyakran nem is sikerülhetett, annyira naivak voltak az elképzelések. Darányi Kálmán miniszterelnök (1936–1938) próbálkozott ugyan a nyugati országok felé nyitni külpolitikájában, de ezek a kísérletek végül nem sok eredménnyel jártak. 1938-ra azonban élesen megváltoztak Darányi politikai elképzelései. Egyrészt 1938. március 5-én meghirdette az ún. *győri programot*.¹⁵ A közkeletűen fegyverkezési, a valóságban sokkal inkább beruházási program egymilliárd pengő nagyság-

rendje mutatta a kormány szándékának komolyságát. Az programot felvezető beszédében Darányi kijelentette, hogy márpedig Magyarországon „zsidókérdés van”. Maga a program pedig számos olyan tervet vázolt, amely felszívhatja a magyar munkaerőt, és egyben beindíthatja a magyar gazdaság motorját. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az ipari beruházások egyik fő haszonélvezője a jórészt zsidó vagy zsidó származású magyar nagyiparos és bankárréteg lett. Ugyanakkor a program finanszírozását biztosító vagyonadó is jórészt ugyan ezt a réteget terhelte meg.¹⁶

Darányi – nem éppen ügyes – politikai húzása volt, hogy az Anschluss után kétes hozadékú titkos tárgyalásokba bonyolódott, és megállapodást kötött a nyilasokkal. Túl azon, hogy emiatt lemondásra kényszerült, ma már tudni lehet, hogy a németek számára 1944 késő nyaráig sem Szálasi, sem pedig pártja(i) nem számítottak első számú partnernek. Érdemes megjegyezni, hogy Szálasi Ferenc ekkor a szegedi Csillag börtönben töltötte a rá jogerősen kiszabott 3 év 1 hónap és 23 napban megállapított büntetését.

Darányi nevéhez köthető még az ún. első zsidótörvény, hivatalos nevén „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló, 1938. évi XV. tc.,¹⁷ bár maga a jogszabály már Imrédy Béla miniszterelnöksége alatt emelkedett törvényerőre (1938. május 29.). Sokan komolyan hittek abban – még a zsidó vezetők egy része is –, hogy ezzel a törvénnyel „ki lehet fogni a szelet” az egyre erősödő szélsőjobb oldal vitorlájából. Ugyanakkor feltétlenül meg kell jegyez-

¹⁴ Ránki György: Közép-Európa kérdéséhez – gazdasági szempontból. In: Ránki György (szerk.): *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Budapest: Magvető, 1988, pp. 301–343., különösen: pp. 327–328.

¹⁵ Dr. Darányi Kálmán miniszterelnök beszéde a Nemzeti Egység Pártja nagygyűlésén Győrött 1938. évi március hó 5-én. Közreadja: Nemzeti Egység Pártja, 1938, p. 30.

¹⁶ Kovács Tamás: Az MNB és a győri program. In: Halm Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank szerepe a magyar gazdaságban – változó történelmi korszakokban*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány, 2013, pp. 27–41.

¹⁷ A kötetben citált valamennyi törvény megtalálható teljes terjedelmében a www.100oev.hu honlapon, így az egyes idézeteknél külön nem jelöltük a forrás helyét.

nünk, hogy a magyar törvényhozás mindkét házában voltak olyanok, akik elleneztek a zsidótörvények bevezetését – nemcsak az elsőét, hanem a későbbiekben tárgyalandókat is –, és aztán nem is szavazták meg azokat.¹⁸

Az immár elfogadott és hatályba léptetett első zsidótörvény előírta a színművészeti, a filmművészeti és a sajtókamara felállítását, s egyben szabályozta, hogy tagságuknak maximum húsz százaléka lehet zsidó. Hasonló szabály lépett életbe a különböző lapok kiadóját, szerkesztőjét és állandó munkatársait illetően is, nemkülönben a színészeknél és a művészeti segédszemélyzetnél is, legyen szó akár színházról vagy filmről. A már létező orvosi, ügyvédi és mérnöki kamarák esetén is előírták a húszszázalékos kvótát. Azonban a jogalkotók tisztában voltak azzal, hogy a törvény végrehajtásához idő kell. Ezért „az arányszám egyenletes elérésének részletes szabályait a m. kir. minisztérium rendelettel állapítja meg olyképpen, hogy szabály szerint el kell érni az előbbi bekezdésben meghatározott arányszámot az 1943. évi június hó 30. napjáig, ezt a határidőt a m. kir. minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére indokolt esetben közérdekből az 1948. évi június hó 30. napjáig meghosszabbíthatja”.

A törvény alapvetően azt tekintette zsidónak, aki az izraelita hitfelekezet tagja, illetve azt, aki 1919. augusztus 1-je (!) után tért át más vallásra. Mindezek mellett a törvénycikk 4. §-ában meghatározták azoknak a körét is, akik a törvény hatálya alól mentességet élveznek:

„a) a hadirokkantat, a tűzharcost, továbbá hősi halált halt szülőnek gyermekét és a hadiözvegyet;

b) azt, aki az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt tért át valamely más bevett felekezetbe, és megszakítás nélkül ugyanennek a felekezetnek a tagja;

c) a b)pont alá eső szülőnek olyan leszármazóját, aki nem az izraelita felekezet tagja.”

Ezen kivételezések mellett a törvény 8. §-a a következő lehetőséget biztosította a kormánynak: „A m. kir. minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére a jelen bekezdésben meghatározott rendelkezések alól indokolt esetben közérdekből kivételt tehet.”

Látható, hogy az első zsidótörvény több helyen is megadta azt a kiskaput, amellyel ki lehetett kerülni a törvény hatálya alól. Igaz, ennek kihasználása nem az érintetten múltott. Ugyanakkor nehezen modellezhető, hogy ezen paragrafusokat, amelyek igen széles jogkört adtak az egyes minisztereknek, hány-szor és milyen esetekben alkalmazták, és általában véve is mennyire vették vagy használták volna ki azokat.

Ennek egyik oka egyértelműen az volt, hogy alig fogadták el és szentesítették az első zsidótörvényt, máris tudni lehetett, hogy újabb és szigorúbb zsidóellenes jogszabály van készülö-ben. Az új törvénycikk tervezetét még 1938. december 23-án (!) be is terjesztették a képviselőházba. Meglehetősen éles vita után 1939. május 5-én életbe lépett „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló, 1939. évi IV. törvénycikk. A még Imrédy Béla által beterjesztett törvényt már gróf Teleki Pál miniszterelnöksége alatt fogadták el. A törvény 1. §-a sokkal részletesebben és szigorúbban szabályozta, hogy ki számít, illetve ki nem számít zsidónak, mint az első zsidótörvény. Ugyanez mondható el a mentességeket illetően is. Ezeket a törvény 2. §-a sorolja fel kilenc önálló pontban, azzal a zárómondatral, hogy „a jelen §-ban megállapított mentesség a mentesített személy ivadékaire nem terjed ki”.

Az első zsidótörvényben megállapított húszszázalékos arányt ez a törvény már jellemzően hat százalékban, illetve néhány foglalkozási ágban egyenesen nulla százalékban határozta meg, vagyis a szélsőjobb által mindig is követelt „*numerus nullus*” – tehát hogy egyetlen zsidó, illetve zsidó származású se dolgozhasson adott területen – részlegesen teljesült. Így:

¹⁸ Az egyes zsidótörvények parlamenti vitáját részletesen elemezte: K. Farkas Claudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944.* Budapest: Napvilág Kiadó, 2010, pp. 79–114., 119–120., 213–234.

„4. § Zsidót nem lehet az országgyűlés felsőházának tagjává megválasztani, kivéve az izraelita hitfelekezet képviselőjére hivatott lelkészeket.

5. § Tisztviselőként vagy egyéb alkalmazottként zsidó nem léphet az állam, törvényhatóság, község, úgyszintén bármely más köztisztület, közintézet vagy közüzem szolgálatába. Ez a rendelkezés a társadalombiztosító intézetek szerződött és ideiglenesen megbízott orvosaira is irányadó.

6. § Zsidót kir. közjegyzőnek, hites tolmácsnak, állandó bírósági vagy más hivatalos szakértőnek (becsüsnek) kinevezni, közjegyzői helyettesnek kirendelni, zsidónak szabaddalmi ügyvivői jogosítványt adni nem lehet.”

A törvény szövegében öt alkalommal adják meg a miniszternek, illetve a miniszterelnöknek azt a jogot, hogy kivételes, továbbá a közérdeket veszélyeztető helyzetekben kivételt tegyenek a törvény korlátozó rendelkezései alól.

Szintén az 1939-es évben fogadták „a honvédelemről” szóló, 1939. évi II. törvénycikket. A meglehetősen sok területre kiterjedő törvény jelentősége szempontunkból abban állt, hogy annak 230. §-a létrehozta a „közérdekű munkaszolgálat” jogintézményét.

„(1) A katonai szolgálatra végleg alkalmatlannak osztályozott minden magyar állampolgár ifjú, annak az évnek január hó 1. napjától, amelyben huszonnegyedik életévét betölti, annak az évnek december hó 31. napjáig terjedő idő alatt, amely évben huszonnegyedik életévét betölti, egy ízben három hónapot meg nem haladó időtartamra terjedő, munkatáborokban teljesítendő közérdekű munkaszolgálatra kötelezhető. Azok az ifjak, akik állítási kötelezettségüknek huszonnegyedik életévük betöltése után tesznek eleget, a közérdekű munkaszolgálatra a sorozásukat követő egy éven belül kötelezhetőek.”

Az említett paragrafus – mint ahogyan annak 1. bekezdésében¹⁹ is olvasható – inkább egyfajta keretjogszabály volt, és a rendszer részletes kiépítését, valamint szabályozását a honvédelmi miniszterre bízta. Így 1939. május 17-én megjelent az 5070/1939. M. E. számú rendelet a közérdekű munkaszolgálat szabályozásáról. E szerint: „A közérdekű munkaszolgálatra kötelezettek szolgálatukat munkatáborokban teljesítik. A munkatáborok katonailag szervezett munkasalakulatok.” A szolgálatot fegyver nélkül, „a rendelkezésükre bocsátott munkaeszközökkel (szerszámokkal) teljesítik”. A táborok központi irányítását a honvédelmi miniszter alá rendelt Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelője végzi. A munkaszolgálatosok pedig az adott alakulat katonai parancsnokának vannak alárendelve.

A törvény szövege szerint még nem beszélhetünk semmilyen hátrányos megkülönböztetésről. Azonban a honvédelmi miniszter szeptember 23-ai végrehajtási rendelete – az időközben életbe lépett második zsidótörvény érvényesítésére hivatkozva – tartalmazott már korlátozó intézkedéseket a zsidókkal szemben, de még nem zárta ki az második zsidótörvény hatálya alá esőket a fegyveres katonai szolgálatból.²⁰

Érdemes megnézni, hogy a korabeli magyar honvédségben mennyi zsidó, illetve zsidó származású katona szolgált. A szakminisztérium elnöki osztálya ezzel kapcsolatban összegyűjtötte a releváns statisztikai adatokat. Ezek alapján látható volt, hogy a tényleges és hivatásos tisztek között alig akad zsidó. A fegyveres erők összlétszáma ekkor 102 007 főt tett ki, ebből mindössze 2292 volt a zsidó, azaz 2,24 százalék. A 6153 tényleges tisztes között csupán kilencen voltak zsidók, az 5415

¹⁹ A 230. § összesen hat bekezdésből állt, a többi öt részletkérdéseket szabályozott, például olyat, hogy szülői engedéllyel kiskorú is vállalhat önkéntesen munkaszolgálatot.

²⁰ Karsai László: *Holokauszt*. Budapest: Pannonica Kiadó, 2001, p. 220.

tovább szolgáló tisztos közül pedig összesen kettő. A 10 669 sortisztosból 30 volt zsidó, a sorköteles szolgálatukat töltő öregkatonák 31 594 főt számláló soraiban 1101 zsidó volt, s a 48 176 újonc között 1150.²¹

1940 nyarán azonban már a mozgósítási program keretében „különleges munkásszázadok”-ba hívták be azokat a zsidókat, akiket sorozáskor fegyveres szolgálatra alkalmatlannak vagy fölöslegesnek (!) találtak. Elgondolkodtató, hogy 1940. július közepén már hatvan, kizárólag zsidókból álló „különleges munkásszázad” volt a rendszerben, és még további századok felállítását tervezték. Ennyi alkalmatlan vagy fölösleges ember lett volna 1940-ben, akik kivétel nélkül zsidók? Nyilvánvalóan nem, mindez sokkal inkább az egyre erősödő antiszemitizmusnak és a megjelenő zsidótörvényeknek volt „köszönhető”. Így a „közérdekű munkaszolgálat” mellett létrejött a munkaszolgálatnak egy olyan átmeneti változata is, amelynek jogi megalapozottsága kérdéses.²²

Az egyre inkább háborúba sodródó országban fokozódott a zsidók kiszorítása a honvédségből. 1941 tavaszán létrehozták a munkaszolgálat egy újabb, kizárólag zsidókra, illetve a törvény által zsidónak minősítettekre vonatkozó változatát, a „kisegítő szolgálatot”. A 2870/1941. M. E. számú rendelet előírta, hogy a zsidónak tekintendő hadköteles személyek e kötelezettségüknek „a honvédség kötelékében kisegítő szolgálat teljesítésével tesznek eleget”, rendfokozatuk nem lehet. Ezalól kivételt csak az „átlagon felüli világháborús [értsd: első világháborús – szerző] teljesítmény” adhatott. A rendelkezést később az Országgyűlés a törvényben meg is erősítette „a honvédelemről szóló, 1939. évi II. törvénycikk, valamint az 1914–1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről

szóló, 1938. évi IV. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről” szóló, 1942. évi XIV. törvénycikkben.²³

A 2870/1941. M. E. számú rendelethez 1941. augusztus 19-én, amikor Magyarország már hadban állt a Szovjetunióval, a honvédelmi miniszter egy végrehajtási utasítást is kiadott. Ettől kezdve minden katonaköteles korú zsidónak „kisegítő munkaszolgálat”-ot kellett teljesítenie. A sorállományúakhoz hasonlóan kétéves időtartamban, de külön alakulatokban és fegyvertelenül. Karjukon előbb nemzetiszínű karszalag volt, de csakhamar úgy ítélték meg, hogy a zsidók nem méltóak annak viselésére. Ezért helyette az izraelita vallásúaknak sárga, a valamely keresztény felekezethez tartozó, de származásuk alapján zsidónak minősített munkaszolgálatosok pedig fehér karszalagot kellett viselniük.²⁴ Ekkorra már az egyenruha viselésére sem voltak méltóak a zsidók, így szolgálatukat civil ruhában kellett ellátniuk, s csupán egy sapkarózsa nélküli fejfedő mutatta, hogy ők a magyar királyi honvédséghez tartoznak.

A már korábban elfogadott két zsidótörvényt 1941-ben követte a harmadik, „a házassági jogról szóló, 1894. XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről” szóló, 1941. évi XV. törvénycikk. Ugyanis a törvény legterjedelmesebb része egyrészt újradefiniálta a zsidó fogalmát, másrészt megtiltotta zsidók és a nem zsidók között a házasságot,²⁵ illetve bármilyen közvetlen testi kapcsolatot. Utóbbi igen szigorú szankcionálásról a jogszabály 13. és 14. §-a gondoskodott.

Szemponctunkból a már említett újradefiniálás – vagyis a szigorítás és a kiterjesztés mellett – mellett még egy változás

²¹ Braham, Randolph L.: *A népiirtás politikája – a holokauszt Magyarországon*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997, I. kötet, p. 292.

²² Karsai (2001), i. m. pp. 219–220.

²³ Karsai (2001), i. m. p. 221.

²⁴ Karsai (2001), i. m. pp. 221–222.

²⁵ A törvény csak azt engedte meg, hogy magyar állampolgárságú zsidó nő köthessen házasságot nem magyar állampolgárságú nem zsidó személlyel.

érdekes. Nevezetesen, hogy ebben a törvényben már nem írnak le semmilyen, a törvény hatálya alóli mentességi lehetőséget, vagy hogy bárki kivételezettséget kaphatna.

A zsidóellenes törvénykezés 1942-ben két további törvényt produkált. Ezek közül az egyik, a „*a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól*” szóló, 1942. évi törvénycikk megtiltotta, hogy zsidók mező- vagy erdőgazdasági ingatlant szerezhessenek. Szimbolikusan tekinthető az 1942. évi VIII. törvénycikk („*az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról*”), amelynek értelmében az izraelita vallásfelekezet elvesztette bevett státusát, és innentől kezdve csak elismert vallásfelekezet lett.

A zsidótörvények önmagukban nem lettek volna elégségesek ahhoz, hogy 1938-tól kezdődően a zsidó vagy zsidónak minősülő magyar állampolgárokat kiszorítsák és ellehetetlenítsék. Ehhez szükségesek voltak még a törvényekhez kapcsolódó rendeletek is. Ezek ugyanis nem egy esetben az apró, de fontos részleteket szabályozták, igencsak rigorózan. 1938. január 1. és 1944. március 19. között összesen mintegy 267 darab, jórészt a törvényekhez kapcsolódó zsidóellenes rendelet jelent meg, de az alsóbb szintű közigazgatás is számos helyi zsidóellenes rendeletet hozott.²⁶

Amikor Magyarországot 1944. március 19-én megszállta a német hadsereg, és megjelentek – immár nyíltan – az országban a német rendészeti és biztonsági szervek, jóval többről volt szó, mint hogy a hadi helyzet alakulása miatt a megbízhatatlan szövetségeshez bevonult a Wehrmacht. 1944 tavaszán

²⁶ A rendeletek megtalálhatóak: Braham, Randolph L.: *A népiirtás politikája – a holokauszt Magyarországon*, Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997, II. kötet, pp. 664–676. és Vértés Róbert (összeáll.): *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945*. Budapest: Polgár Kiadó, 1997; Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek. 1920–1944*. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest: Balassi Kiadó, 2004, pp. 140–163.

Közép- és Kelet-Európában a korabeli Magyarországon élt a legnagyobb zsidó közösség. Igaz ugyan, hogy a kamenyec-podolszkiji deportálás során, az újvidéki partizánrazzia, az ún. „*hideg napok*” alatt sokakat – a keleti frontra közérdekű munkaszolgálatosként kivezényelteteket is – komoly atrocitások érték, többeket meg is öltek. Ugyanakkor az ország határain belül a magyarországi zsidóság többsége – a szó fizikai értelmében – biztonságban élt a Kállay Miklós vezette kormány (1942–1944) regnálása alatt.

Mindez a német megszállást követően gyökeresen megváltozott. Az új kollaboráns kormány vezetője Sztójay Döme volt berlini követ lett. A számos németbarát vagy német kérésre bekerült kormánytag mellett feltétlenül ki kell emelnünk két kulcsfontosságú személyt. Nevezetesen az immár vitéz Jaross Andor vezette Belügyminisztérium két államtitkárát, vitéz Baký Lászlót és vitéz Endre Lászlót. Szerepük nemcsak azért volt kulcsfontosságú, mert jól ismerték s így irányítani is hatékonyan tudták a magyar rendvédelmi szerveket, illetve a polgári közigazgatást. Mindketten közismerten meggyőződéses németbarátok – Baký egyenesen német (SD)-ügynök²⁷ – és antiszemiták voltak. Számukra a magyarországi zsidóság kifosztása és deportálása volt a legfontosabb, szinte minden mászt háttérbe szorító feladat.

Emellett az országba érkező és villámgyorsan berendezkedő német rendészeti, továbbá biztonsági szervek azonnal őrizetbe vették azokat a politikusokat, valamint rendőrségi vezetőket (!), akikről úgy gondolták, veszélyesek lehetnek. A politikusok közül Kállay Miklósnak – akit ekkor még nem tudtak elfogni – is menekülnie kellett, s provizórikusan a török kö-

²⁷ Sicherheitsdienst – Biztonsági Szolgálat, amely Reichsicherheitshauptamt (Birodalmi Biztonsági Főhivatal) IV., illetve VI. osztályai voltak Inland-SD és Ausland-SD néven. Baký az előbbinek dolgozott.

vetségen talált menedéket.²⁸ Bajcsy-Zsilinszky ugyan fegyveresen ellenállt az őt letartóztatni akaró németeknek, de megsebesült, és elfogták.²⁹

A Budapesten berendezkedő SEK³⁰ néhány tucatnyi tisztje és tiszthelyettese többéves deportálási rutinnal tudott „*tanácsokat adni*”. Ennek fényében Endre László államtitkár egyik levelében egyenesen úgy fogalmazott, hogy a német „*kérések*” parancsként értelmezendők a magyar szervek számára. A németek pedig pontosan tisztában voltak az erejükből adódó privilegizált helyzetükkel. Bátran fogalmazták meg kéréseiket, ha ingatlanról, bútorokról, ellátásukról vagy szórakozásukról volt szó. Hasonlóan könnyedén adtak tanácsokat a magyar szerveknek, hogyan lehet és kell fenntartani a nyugalmat zsidó közösségen belül – ilyen lépés volt például a zsidó tanácsok létrehozása –, hogyan kell elvágni a kommunikációs lehetőségeket a különböző zsidó közösségek között.

Másik oldalról látnunk kell, hogy a magyarországi zsidó közösségnek – túl a vallási és a területi megosztottságon – sem ereje, sem pedig eszköze nem lett volna semminemű ellenállásra. Ezzel együtt az átlagemberekben teljesen összezavarodtak az érzések, a gondolatok és a benyomások. Egyrészt tényként kell rögzítenünk, hogy a törvények és a szabályok betartására szocializált emberek eleve nem is gondoltak semmilyen ellenállásra. Másrészt hitték, hogy a magyar állam vagy személyesen maga Horthy Miklós kormányzó megvédi majd őket.

²⁸ Kállay a nyilaspuccs után elhagyta a követséget, azonnal letartóztatták. Előbb Sopronkőhidára, majd onnan Mauthausenbe és Dachauba hurcolták, végül Dél-Tirolban érte a felszabadulás 1945. május 4-én. A háború után Kállay nem tért vissza Magyarországra.

²⁹ A Lakatos-kormány erőteljes nyomására október 11-én a németek elengedték Bajcsy-Zsilinszkyt. A nyilasuralom alatt az ellenállási mozgalom egyik kulcsfigurája volt, de elfogták, a sopronkőhidai börtönben tartották fogva, ahol 1944. december 24-én – miután a nemzetgyűlés kiadta – kivégezték.

³⁰ Sondereinsatzkommando Eichmann – „Eichmann-különleges egységek”.

Egyes zsidó vezetők ugyanakkor egyenesen azt is gondolták – legalábbis eleinte –, hogy majd pont a németek fogják megvédeni őket a vad magyar antiszemitáktól. Elvégre a zsinagógába belépve az SD³¹-tiszték nem vették le a sapkájukat, hiszen ők kultúremberek, tudják, mi az illem... A németek pedig – akik közül többen is közismerten korrumpálhatóak voltak – ügyesen kijátszották egymás ellen a különböző zsidó szervezeteket, mint ahogyan a magyar politikai élet szereplőit is.

A megszállást követően a kormányok mindent, ami a zsidókat egyáltalán érinthette, rendeletekben szabályoztak, illetve előírtak. A megszállást követő egy évben száz, zsidókat érintő, őket jellemzően hátrányosan megkülönböztető vagy hátrányos helyzetbe hozó rendelet látott napvilágot, csak kormányzati szinten. Ezek mellett a zsidóknak még számos, hathatóság által kiadott rendeletnek is meg kellett felelniük, nem beszélve a corpus jurisba bekerült, összesen 21 zsidóellenes törvényről.³² Nagyon kevés olyan rendelet született, amely valamilyen reménysugarat adott az üldözötteknek vagy azokon belül bárkinek. Tekintettel a szabályozás kiterjedtségére, tárgyuk igen változatos képet mutat. Megtaláljuk közöttük a különböző ingó vagyontárgyak és ingatlanok „*árjásítását*”, a sárga csillag viselésének elrendelését, a rádiók és a vadászfegyverek leadását, a gettóba, illetve gyűjtőtáborba való költöztést előíró rendeleteket éppúgy, mint a kormányzói mentességeket megengedő rendeletet is.³³ Érdeemes megjegyezni, hogy 1944 tavaszán–nyarán Budapesten még nem hoztak létre get-

³¹ Érdeemes megjegyezni, hogy az SD tagjainak nem katonai, hanem SS (Schutzstaffel – védőosztag) rendfokozata volt. Az SS eredendően a Hitler testőrsége, majd a náci pártot védő paramilitáris egység, végül pedig egy egész Németországot és Európát behálózó szervezet lett.

³² Karsai (2004), i. m. pp. 142–144.

³³ Vö. Mester Miklós: *Arcképek – Két tragikus kor árnyékában*. (A bevezető tanulmányt írta és a könyvet lábjegyzetekkel ellátta Kovács Tamás.) Budapest: Tarsoly Kiadó, 2012, pp. 15–242., 533–592.

tót. Itt a zsidó lakosságnak – a 147.501–514/1944–IX. számú fővárosi rendelet előírása szerint – a város különböző pontjain kijelölt épületekbe, az ún. „csillagos házakba” kellett beköltöznük 1944. június 24-éig. Sokan egyenesen saját anyagi előrelépésüknek a legfőbb és legegyszerűbb lehetőségét látták a zsidó ingó és ingatlanvagyon vagy éppen a különböző üzemek, illetve boltok árjásításában.

1944. május 15. és július 20. között 437 ezer zsidó, illetve zsidó származású magyar állampolgárt deportáltak, döntő részüket Auschwitz-Birkenauba, kisebb részüket az ausztriai Strasshoffba.³⁴ Az Auschwitz-Birkenauba vittek nyolcvan százalékát az első szelektáláskor munkára alkalmatlannak nyilvánították és gázkamrába küldték. Ne feledjük, az ide deportáltak között rengeteg idős ember, kisgyerek és nő volt, hiszen a férfiakat 1944 áprilisában behívták munkaszolgálatra. Akiiket nem szelektáltak ki, azoknak kényszermunkásként kellett dolgozniuk, emberpróbáló körülmények közepette.³⁵ Igaz, hogy sokakat átirányítottak más munkatáborokba vagy üzemekbe, hiszen 1944-ben már komoly munkaerőhiánnyal küszködött Németország, de életük és munkakörülményeik így is rettentesekek voltak.

Az SS gyakran eufemisztikus zsargonjával élve 1944. július végére a magyar vidék „Judenfrei”³⁶ lett, kivéve az ún. „árjapárjakat”. A meglehetősen csúnya kifejezés a korban igen elterjedt volt olyan házaspárok megnevezésére, ahol az egyik fél zsidó, míg a másik keresztény volt. Rajtuk kívül „csak” a munkaszolgálatos századokba besorozott zsidó férfiak, illetve a budapesti zsidóság élt a Magyar Királyság területén, a magyar kormánynak és szerveinek fennhatósága alatt.

Horthy Miklós kormányzó 1944. július 6-án – elsősorban nemzetközi nyomásra – leállította a deportálásokat.³⁷ Eichmannt és a deportálásban közreműködő beosztottait feldühítette, hogy leállítják a deportálásokat, épp akkor, amikor már „majdnem” végeztek, és szinte csak a fővárosi zsidóság van hátra. Ugyanakkor jellemző a korabeli magyar viszonyokra, hogy még e kormányzói döntés után is több deportáló szerelvény hagyhatta el az ország területét. A németek és a velük szorosan kollaborálók egyszerűen nem vették figyelembe a kormányzó utasítását.³⁸

A deportálások leállítását, de különösen Romániának a háborúból való kiugrását (1944. augusztus 23.) követően egyre többen kezdtek reménykedni, s immár nem csak abban, hogy véget érnek a magyarországi zsidóság megpróbáltatásai. Legalább ennyire bíztak abban is – és nem csak zsidók –, hogy maga a háború is hamarosan véget ér, legalábbis Magyarország vonatkozásában. Az erre irányuló magyar kiugrási kísérlet azonban 1944. október 15-én teljesen sikertelennek bizonyult. A kudarcnak számos oka volt, amelyek közül az emberi tényezőket feltétlenül ki kell emelnünk. Egyrészt ne feledjük, hogy Horthy Miklós fiát, Miklóst az SD csapdába csalta és elfogta. Így az öreg kormányzót vele könnyedén meg lehetett zsarolni. Másrészt azonban látni lehetett, hogy a rosszul előkészített és végrehajtott, valamint sokak által el is szabotált terv már néhány órával a Horthy-féle elhíresült proklamáció bemondása után zátonyra futott. S míg a magyar részről soha egyszerűen nem tudták, hogy mi a teendő, addig a néme-

³⁴ A strasshoffi deportálás történetét részletesen feldolgozta: Suchy, Irene: *Strasshof an der Nordbahn. Die NS –Geschichte eines Ortes und ihre Aufarbeitung*. Wien: Metroverlag, 2012.

³⁵ Braham, i. m. II. pp. 742–744., 754–755.

³⁶ „Zsidómentes.”

³⁷ A mai napig éles viták keresztüzében áll az a kérdés, hogy Horthyhoz mikor jutott el az ún. Auschwitz-jegyzőkönyv. Egyes vélemények szerint már a tavasz folyamán, míg Horthy, illetve környezete július elejére teszi ezt. A kérdéskör részletes feldolgozást lás: Haraszti György: *Auschwitzi jegyzőkönyv*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2005.

³⁸ Braham, i. m. II. pp. 849–850.

tek villámgyorsan cselekedtek: páncélosokkal körbevették a várat, és helyzetbe hozták Szálasi Ferencet, illetve pártját.³⁹

A sikertelen kiugrással párhuzamosan hatalomra jutott Szálasi a németek utolsó lehetősége volt, szinte mindenre, ami fontos volt nekik. Így tőle várták, hogy Magyarországot bent tartsa a háborúban, és hogy folytatódjanak a deportálások. Budapestről, illetve a Józsefvárosi pályaudvarról még decemberben is indultak deportáltakkal teli vonatok.⁴⁰ A magát következetesen aszemitanak minősítő miniszterelnök (1944. november 4-étől nemzetvezető) kormányában a zsidósággal kapcsolatos ügyek általában továbbra is a Belügyminisztérium alá tartoztak, míg a munkaszolgálattal kapcsolatos ügyek felett a Honvédelmi Minisztérium diszponált. Új elemként értékelhető azonban, hogy a Külügyminisztériumnak egyre nagyobb befolyása volt a zsidókkal kapcsolatos ügyekre, legalábbis 1944. december elejéig (ennek okát részletesen a következő fejezetben tárgyaljuk).

Ugyanakkor a kormányzati magasságok mellett ott volt a mindennapok mélysége. A fővárosban felállított két gettóba – az ún. nemzetközi és a nagy gettókba – költöztetett emberek megpróbáltatásai az idő előrehaladtával egyre fokozódtak. Túl a gettók zsúfoltságán, az ellátási nehézségeken, talán az állandó rettegés és kiszámíthatatlanság tette leginkább próbára az embereket. Budapesten a nyilas pártszolgálatosok működése nehezen volt már a korban is összeegyeztethető bármely jogszabállyal, nem is szólva az általános emberi normákkal. A banditizmus, a rablás, az erőszakoskodás, a fosztogatás, emberek

tömeges Dunába lövése immár a mindennapok része lett.⁴¹ Különösen felerősödtek a nyilas pártszolgálatosok akciói Budapest ostromakor, amikor még arra is születtek elképzelések, hogy az ún. nagy gettót felrobbantják, és/vagy lemészárolják az oda betelepített embereket.⁴² Érdeemes megjegyezni, hogy a nyilas pártszolgálatosok – de hasonló mondható el a Fegyveres Nemzetszolgálat tagjairól is – nem bíztak a számukra a korábbi hatalmat s így az őket is üldöző rendőrséggel.⁴³ Mindez azért lényeges, mert elméletileg a rendőröknek, a Fegyveres Nemzetszolgálatnak és a Pártszolgálatnak összehangoltan, a Belügyminisztérium alárendeltségében kellett (volna) működniük.⁴⁴

Mindezek mellett a deportálások sem álltak le: a Józsefvárosi pályaudvarról indultak vonatok, tele emberekkel. Novem-

⁴¹ Az áldozatok számáról és a nagyobb kivégzésekről lásd: Tabajdi Gábor: *Duna-parti gyilkosságok, 1944–1945. Rubicon*, 11. (2004), pp. 32–39.

⁴² Az ezekkel kapcsolatos elméletek közül talán az a legismertebb, miszerint egy Wehrmacht-főtiszt, Gerhard Schmidhuber vezérőrnagy mentette meg a gettót. Az időről időre előbukkanó kérdésben a vélemények erősen megoszlanak. Azt talán azonban nem túlzás kijelenteni, hogy a körülzárt Budapesten egyetlenegy magas rendfokozatú Wehrmacht-tiszt sem szeretne volna, ha neve összemosható lesz egy minden szempontból értelmetlen tömegmészárlással. A témával kapcsolatban lásd: Szekeres József (szerk.): *A pesti gettó 1945. januári megmentése: a magyar „Schindler” – Szalai Pál visszaemlékezései és más dokumentumok alapján*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1997.; Ungváry Krisztián: *A pesti gettó megmenekülése, 1945*.

www.historia.hu/archivum/2006/0603ujvary.htm (a letöltés ideje: 2014. október 1.); Sipos Péter: *Egy régi legenda „újrafelfedezése”*.

www.historia.hu/archivum/2006/0603sipos.htm (a letöltés ideje: 2014. október 1.).

⁴³ Tudni lehet, hogy az e nyilas szervezetekbe beléptettek közül többeknek is volt már összeütközése a törvénnyel, különböző köztörvényes bűncselekmények elkövetése miatt.

⁴⁴ Kovács Tamás: A nyilas éra politikai rendszetének felépítése. In: Vitári Zsolt (szerk.): *Kutatási Füzetek 12., ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára*. Pécs: 2005, pp. 239–252.

³⁹ A kiugrásról, illetve annak sikertelenségéről számos könyv született az elmúlt évtizedekben. Bokor Péter riport-dokumentumkönyveiben az egykori résztvevők segítségével rekonstruálta az eseményeket. Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. Budapest: RTV–Minerva–Kossuth, 1982, illetve *Zsákutca*. Budapest: RTV–Minerva, 1985.

⁴⁰ Szita Szabolcs: *Halálérőd – A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–45*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1989, pp. 88–89.

ber végétől azonban már nem vonaton, hanem gyalog indították útnak Budapestről az összeszedett zsidókat. Az utolsó ilyen gyalogmenet december 11-én hagyta el a gyűjtőtáborként működtetett óbudai téglagyárat. Igaz, ekkor már nem Auschwitz volt a célállomás, hanem a nyugati határ. Itt az ún. keleti falat kellett építeniük a magyar – korabeli szóhasználatnál élve – „kölcsonzsidóknak”.⁴⁵ Az itt dolgoztatott mintegy ötvenezer ember között nemcsak a budapesti gettóból begyűjtött emberek voltak, hanem a már korábban behívott munkaszolgálatosok egy része is, akiket Szálasiék szintén egyszerűen átadtak a németeknek.⁴⁶

1944. december 24-én Budapest körül bezárult a szovjet ostromgyűrű, s elkezdődött a február 13-áig tartó véres csata a magyar fővárosért. 1945. január 5–6-án a nemzetközi gettóba zsúfolt embereket elkezdték átköltöztetni a nagy gettóba. De voltak, akik végül a „nemzetközi gettóban” tudtak maradni. Ennek hátterében az a húzás állt, hogy Wallenberg a nyilasoknak adta a nemzetközi gettónak szánt élelmiszer felét. Cserébe a Pozsonyi út páratlan oldalán lakó – svédek által védett – zsidók a lakásaikban maradtak.⁴⁷ Ezeken a helyeken élte túl és érte meg a fővárosi zsidóság a budapesti harcokat, illetve azok befejeződését 1945. január 18-án. Számukra mindez a háború és az üldöztetés végét jelentette.

A munkaszolgálatos századok – a katonai helyzetnek megfelelően – egyre és egyre nyugatabbra kerültek. A rossz ellátás, a katasztrofális higiéniai körülmények, a parancsnokok jelentékeny részének kegyetlensége és az ezekhez képest nagy, illetve állandó fizikai megterhelés legyengítette a pár hónappal korábban még tetterős zsidó férfiakat, az idősebbek pedig mind nehezebben viselték a megpróbáltatásokat. Aki azonban

⁴⁵ Szita, i. m. pp. 60–63.

⁴⁶ Szita, i. m. pp. 64–67.

⁴⁷ Braham, i. m. II. pp. 930–931.

nem bírta a menetelést, azt egyszerűen lelőtték, a holttestét ott hagyva az út mellett. Tudjuk, hogy a háború ezen utolsó szakaszában, még május elején is számtalan magyar munkaszolgálatost lőttek agyon SS-katonák a mai Ausztria területén.

Így amikor 1945. május 8-án, illetve 9-én véget ért a második világháború, akkor több tízezer magyar zsidó deportált és munkaszolgálatos valóban fel- és egyben megszabadult szenvedéseitől. Sokan nem tudták, hogy családjuknak a sorsával való szembesülésük keserű lesz, de hazatérésük és itthoni fogadtatásuk sem lesz feltétlenül örömteli.

Másoknak pedig arról kellett számot adniuk – már 1945 januárjától kezdődően –, hogy a háború alatti tetteik mennyire voltak összeegyeztethetők az isteni és az emberi törvényekkel.⁴⁸ Az igazolóbizottsági eljárásokban, majd a népbírószági eljárásokban dokumentumok és tanúvallomások segítségével próbálták rekonstruálni az 1944–45-ös eseményeket. A sok „rossz” és negatív történet, az emberi gonoszság és aljasság mellett azonban előfordultak olyan esetek vagy éppen tanúvallomások is, amelyek az emberi humánusmot, tartást és segíteni akarást mutatták be.

⁴⁸ Magyarország számára 1945-től fogva minden nemzetközi szerződés előírta, hogy felelősségre vonja azokat, akiket háborús, illetve népellenes/emberiség elleni bűnökkel vádolnak.

Embermentés a második világháború alatt Magyarországon

Az előző fejezetben egy meglehetősen sötét képet kaphatott a Tisztelt Olvasó a második világháború alatti magyarországi zsidó sorsról. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a társadalomban mindig voltak olyanok, akik különböző okokból ugyan, de nem értettek egyet az újabb és újabb zsidóellenes intézkedésekkel. A tiltakozásnak számos formája volt már ebben a korban is. Ezek jórészt demonstratív lépések voltak, illetve különböző tiltakozó levelek, kiáltványok, felhívások képében láttak napvilágot. Az egyik ilyen tiltakozó levél keretében hívták fel a figyelmet *A magyar zsidó katonák aranykönyvére*, amelyben összegyűjtötték a magyarországi zsidóság első világháború alatti szerep- és áldozatvállalásának minden fontos részletét. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a kezdeményezők között éppúgy voltak keresztények, mint zsidók vagy zsidó származásúak. Azonban sajnálatos tény az is, hogy ezek a felhívások vagy később segélykiáltások lényegében visszhangtalanok maradtak.

Ha tipizálni akarjuk a mentéseket, akkor a szakirodalom – a magyarországi holokauszt eseménysorát követve – a zsidómentéseknek három fő típusát különbözteti meg:⁴⁹

- a magyar honvédségben szolgált munkaszolgálatosok mentése;
- a vidéki zsidók mentése az 1944-es tavaszi és nyári deportálások idején;
- a budapesti zsidóság megmentésében való részvétel 1944 nyarától (a csillagos házak kijelölésétől) a nyilasuralom végéig (1945. február 13.).

A mentések kapcsán megkerülhetetlen azok a kérdések is, miszerint: 1. kik mentenek; 2. milyen megfontolásokból. Biztosra vehetjük, volt példa arra is, hogy valaki anyagi ellenszolgáltatás fejében segített a bajbajutottakon. Vagyis a nyereségvágy volt a legfőbb motiváció, semmi más. Azonban ne feledjük, hogy akinek a pénz volt a legfőbb motivációja, az annak segített, aki többet fizetett, vagy akitől nagyobb ellenszolgáltatást várhatott.⁵⁰

De ezen típus mellett mégiscsak többen voltak az olyanok, akiket nem az anyagiak hajtottak. Őket Eva Fogelman⁵¹ szociálpszichológus öt csoportba kategorizálta:

1. akik moráli indíttatásból cselekedtek (ez az indíttatás lehetett vallási, politikai vagy ideológiai jellegű);
2. akik „judeofilek” vagy köznapibb kifejezéssel élve filoszemiták voltak (ők jellemzően életüknek egy adott szakaszán közeli kapcsolatba kerültek egy vagy több zsidó személlyel, s ez a kapcsolat pozitív élményként maradt meg bennük);
3. akik hivatásszerűen segítettek másokon;
4. szervezett mentők (ők voltak azok, akik valamilyen szervezet vagy csoport tagjaiként vettek részt zsidók

⁴⁹ Reuveni Sári: A Világ Igazai Magyarországon. In: Frojimovics, Molnár, i. m. p. 12.

⁵⁰ Vö. MacLean, French L.: *The Ghetto Men: The SS Destruction of the Jewish Warsaw Ghetto–April–May 1943*. Schiffer Military History, 2001. A varsói gettófelkelés leverését követően a németek fizettek a lengyeleknek, ha a bujkáló vagy menekülő zsidók nyomára vezették az SS-t.

⁵¹ Fogelman, Eva: *Conscience & Courage: Rescuers of Jews during the Holocaust*. New York: Anchor Books, Doubleday, 1994, pp. 161–235.

mentésében, sokan közülük német-, illetve náciellenes szabotázsaként éltek meg, hogy zsidóknak segítenek);

5. kiskorúak, akik jellemzően szüleiknek a kérésére hajtottak végre különböző kisebb feladatokat, amelyekről a szülők, a felnőttek azt gondolták, hogy egy gyermek könnyebben vagy legalábbis nagyobb feltűnés nélkül el tudja végezni.

S bár a korszellemre nem a humánus és a másokon való segíteni akarás volt jellemző – különösen, ha az elesett zsidó volt –, de ez végső soron nem akadályozta meg a segíteni akarókat abban, hogy adott esetben segítő kezet nyújtsanak nemcsak a magyarországi, hanem általában a Magyarországra menekült zsidóknak. Látnunk kell, hogy a segítségnyújtásnak mindig is számos módja és módzata volt. Igen gyakran pedig az adott helyzettől függött, hogy egyáltalán mi is számított segítségnyújtásnak vagy éppen embermentésnek.⁵² Ez lehetett „*csupán*” emberséges bánásmód, egy szelet kenyér vagy egy pakli dohány odavetése is. Nem hallgathatjuk el, hogy egyes közigazgatási vagy katonai vezetők ellen már ekkor is érkeztek „*feljelentő*” levelek. Ezekben olyanokat lehet olvasni, hogy az adott személy túl megengedően bánik a gondjára bízott zsidókkal, vagy, hogy „*barátkozik*” (!) velük.⁵³ Ekkor még akiket ilyenek kaptak, azokat megdorgálták ugyan, esetleg át-helyezték más pozícióba, de a megvádolt élete és szabadsága nem forgott veszélyben.

Az emberséges bánásmód s így akár az embermentés különböző formáival már 1942-től kezdve találkozhatunk a munkaszolgálatos egységek némelyikénél, a keleti fronton épp-

⁵² A nemzetközi szakirodalomban hosszú vita folyt arról, hogy mit tekinthetünk mentésnek vagy ellenállásnak.

⁵³ Csak példaként citáljuk Kenderesy Ferenc tabi főszolgabíró esetét, akit a zsidókkal és a lengyel menekültekkel való barátkozás miatt jelentettek fel. Az ügy vagy legalábbis az eljárás komolyságát mutatja, hogy az esetet az Államvédelmi Központ vizsgálta ki. MNL OL K 523 sz. n.

úgy, mint a bori rézbányák⁵⁴ körül felállított táborok közül néhányban.

A helyzet azonban – mint ahogyan az előző fejezetben kifejtettük – az 1944. március 19-ei német megszállást követően alapvetően megváltozott. A Sztójay-kormány politikájának esszenciája volt a zsidóüldözés. Az 1944 tavaszán és nyarán hallatlan hatékonysággal végrehajtott gettósítás és deportálás során már számos példát találunk arra, hogy a keresztény társadalom egyes tagjai segíteni akartak. Ekkor azonban már bárminemű pozitív vagy sajnálkozó megjegyzés is feljelentést, eljárást és akár internálást vonhatott maga után. Nyíltan nagyon kevesen mertek szembeszállni a gettósítás és a deportálás folyamatával. Ezen kevesek közül Márton Áron erdélyi püspök az egyik legismertebb, aki 1944. május 18-án a szószékről bírálta a zsidók üldözését és deportálását.

A legélesebben a semleges országok (Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország, Vatikán) magyarországi diplomatái, továbbá a Nemzetközi Vöröskereszt és a Svéd Vöröskereszt foglalmazták meg egyre erősödő aggodalmaikat. Egy idő után pedig már egyenesen a deportálások leállítását követelték a magyar kormánytól, illetve magától Horthy kormányzótól. A nemzetközi nyomás sikere után úgy tűnt, pontosabban úgy tűnhetett, hogy talán nem lesz szükség további komoly lépésekre a megmaradt magyarországi zsidóság megmentésének érdekében. Ezt a gondolatot erősítette, hogy 1944. augusztus 29-én hivatalba lépett Lakatos Géza vezérezredes kormánya. Érezhető volt az enyhülés, még ha valamennyi zsidóellenes törvény és rendelet formálisan hatályban maradt is. A Lakatos-kormány rövid regnálását követő nyilas érában azonban újfent – a szó szoros értelmében – élet-halál kérdése-

⁵⁴ A munkaszolgálat e fejezetét részletesen feldolgozta: Csapody Tamás: *Bori munkaszolgálatosok*. Budapest: Vincze Kiadó, 2012.

vé vált, hogy lesznek-e olyan emberek, akik segítenek zsidó származású honfitársaikon.

Ebben az időszakban egy minden korábbiaknál sokrétűbb embermentési tevékenységet konstatálunk. Ugyanis a semleges országok által delegált diplomaták az eddigieknél jóval erőteljesebben léptek fel a zsidók érdekében. Eleinte azt az elvet követték, hogy akinek van valamilyen kapcsolata az országgal, annak ún. „védlevelet” („Schutzpass”), illetve a Vatikán esetében „oltalomlevelet” adtak.⁵⁵ Hasonló megfontolásokból a Nemzetközi Vöröskereszt és a Svéd Vöröskereszt⁵⁶ is adott ki védleveleket, amelyeket szintén akceptáltak a magyar hatóságok. Ezt a fajta okiratot, a Schutzpasszt a nemzetközi jog ugyan nem ismerte, de arra tökéletesen jó volt, hogy legyen „valamilyen” hivatalos papír az üldözött kezében. Ez aztán lehetett a magyar hatóságok előtt lobogtatni, ha úgy alakult a helyzet. A követségek meglehetősen hosszan alkudoztak arról is a magyar külügyminisztériummal – már 1944 nyarán is –, hogy mennyi védlevelet adhatnak ki. Igazság szerint ezeket a megállapodásokat nem tartották be, hiszen nemcsak látták, hanem 1944 nyarán már pontosan tudták is, hogy mi lesz a deportált zsidók sorsa.

Jogosan tesszük fel a kérdést: miért engedték meg mindezt a mindenkori magyar kormányok? Egyrészt, mert a felsorolt országok követségei jelentették ekkor már szinte az egyetlen kapcsolatot a nyugati szövetségesekhez. Így a velük való jó vi-

szony egyszerűen elemi érdeke volt az országnak. Nem zárható ki, hogy a magyar politikai, diplomáciai elit józanul és racionálisan gondolkodó része már gondolt a háború utánra. Vélmezhetnék, hogy ezekkel az engedményekkel javíthatják tárgyalási pozícióikat. Így érthető, hogy 1944 nyarán – a deportálások leállítása után – miért ellenőrizték meglehetősen felületesen ezeket az iratokat.

A nyilas kormányzat számára más okból is különösen fontosak voltak a semleges államok. Ennek hátterében az állt, hogy Szálasi és kormányát csak a közvetlen és még meglévő szövetségesei (Németország, Japán és az Olasz Szociális Köztársaság [más néven: Salói Köztársaság]) ismerték el. A Szovjetunió vagy a szövetséges hatalmak hallani sem akartak Szálasiék bármilyen szintű elismeréséről, így tárgyalni sem voltak hajlandóak a nemzetvezetővel vagy a kormányával. Így a nyilas vezetés azt a külpolitikai célt tűzte ki, hogy legalább a semleges országokkal ismertessék el magukat. Amíg erről folytak a tárgyalások, addig is – kvázi a „jó szándékuk” jeleként – elismerték a kiadott különböző véd-, illetve oltalomleveleket. Ezért volt az is elérhető, hogy akinek valamely semleges országtól van védlevele, azt eredendően nem a nagy gettóba, hanem az ún. „nemzetközi” vagy más néven „kis gettóba” költöztették be. Ugyanakkor látni kell, hogy a nyilas éra alatt e papírok ellenőrzése sokkal szigorúbb volt, mint korábban. Akit pedig hamis irattal kaptak el, azt szinte azonnal vitték a Duna-partra, kivégezni.

Azonban azt tudni kell, hogy egyik semleges ország vezetése sem gondolta komolyan soha, hogy el kellene ismernie a Szálasi-féle vezetést. Ez a tény a nyilas vezetők előtt 1944 karácsonyára, a Budapest körüli szovjet ostromgyűrű bezáródásakor lett teljesen nyilvánvaló. Innentől kezdve ezek a papírok sem jelentettek sokat...

⁵⁵ A Schutzpassok elismerésével kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy mind az 3040/1944. M. E. számú, mind az 3780/1944. M. E. számú rendelet (megjelent: Budapesti Közlöny, 1944. október 29.) foglalkozott a Schutzpassokkal, utóbbinak az értelmében a Schutzpassokat, hasonlóan a kormányzói mentességekhez, 1944. november 15-éig felül fogják vizsgálni.

⁵⁶ A Svéd Vöröskereszt tevékenységéről részletesen lásd: Langlet, Nina: *A svéd mentőakció*, 1944. Budapest: Kossuth Kiadó, 1988.

Az ellenállás aktív résztvevői voltak a különböző cionista indíttatású szervezetek is.⁵⁷ Őket is többféleképpen lehetne kategorizálni, de talán a „fiatalok” és a „felnőttek” besorolás mutatja meg leginkább a mentési munkában is megmutatkozó különbségeket. A „felnőttek”, akiknek kiváló nemzetközi kapcsolatszerzők voltak – túl az anyagi erőforrásokon –, a németekkel folytatott közvetlen tárgyalásokban és megállapodásokban gondolkodtak. Kétségtelen tény, hogy végül elértek bizonyos eredményeket. Ilyen volt, hogy közel 15 ezer embert az ausztriai Strasshofba deportáltak, s nem Auschwitz-Birkenauba. A tárgyalások másik közismert eredménye az ún. Kasztner-vonat volt. Az ezen utazók – a bergen-belseni koncentrációs tábor érintésével – Svájcba távozhattak. Ez azonban mindösszesen 1700 embert érintett, és az utasoknak több mint kétmillió USA-dollárjába került. Az utóbbi eset kapcsán Kasztner és munkatársait a háború után komoly támadások érték. Sokan nem tudták elfogadni, hogy üzleteltek az SS-szel, ráadásul a háború után számos SS-tiszt perében Kasztner a védelem tanújaként jelent meg. Izraelben Kasztner mindezekért perbe is fogták az 1950-es években. A bíróság végül ugyan felmentette az egykori cionista vezetőt, akit azonban 1957 márciusában – tisztázatlan körülmények között – a nyílt utcán lelőttek.⁵⁸

A fiatalabb cionisták a fegyveres harcot eleve reménytelennek látták – ennek ellenére előfordult néhány lövöldözés –, a németek pedig velük le se ültek volna tárgyalni. Igaz, az sem

állítható, hogy a fiatal cionisták szívesen bocsátkoztak volna tárgyalásokba az SS-szel. A német megszállás után – elsősorban – még saját barátaikat és családtagjaikat igyekeztek menteni. Ekkor már Szlovákia, de főleg Románia és az egykori jugoszláv területek voltak a biztonságot nyújtó célterületek. Ezen akciók keretében a fiatal cionisták nagy mennyiségben és eleinte még általában igen jó minőségben hamisították a szükséges hivatalos iratokat. A nyilashatalom-átvétel után is ez maradt az egyik fő ellenállási tevékenységük. Ennek központja a Vadász utcai ún. Üvegház volt.⁵⁹ Weisz Artúr tulajdonos az ingatlant a svájci követség rendelkezésére bocsátotta, amely – 1944. július végén – itt rendezte be az Idegen Érdekeket Képvisező Osztályának kivándorlási irodáját. Azonban Carl Lutz svájci alkonzul tudtával és jóváhagyásával csakhamar a cionista fiatalok bázisa lett a Vadász utcai Üvegház. 1944 késő őszen már nyílt titok volt, hogy mi folyik ott, sőt, ekkorra már sokak számára búvóhely is lett az épület. Itt és innen folyt az ún. papírháború, egészen december 31-éig, amikor is „egy nyilas különítmény géppisztolyok sortüze és kézigránátok dobálása közben az épületbe behatolt. Ennek a betörésnek három halottja és 17 sebesült áldozata volt, s nagy szerencsénk volt mondható, hogy az utcára lesorakoztatott tömeget az elhurcolástól a városparancsnokság és a főkapitányság [véltetően a Budapesti Rendőr-főkapitányságról van szó – szerző] megmozgatásával meg tudtuk menteni”.⁶⁰ A nyilasok mindezek ellenére másnap letartóztatták, majd kiégezték Weisz Artúrt.

⁵⁷ A témáról részletesen lásd: Novák Attila: Ellenállás vagy önmentés?: Adalékok az 1944-es magyarországi cionista ellenállás problémájához. *Századok*, 61 (2007), pp. 143–166.; David Gur (szerk.): *A vihar közepén*. Budapest: Jad Vasem Holokauszt Oktatási Intézet–Magyarországi Cionista Ifjúsági Mozgalmak Történetét Kutató Társulat–Magyarországi Hasomer Hacair, 2006.

⁵⁸ A témát részletesen feldolgozta: Szita Szabolcs: *Aki egy embert megment – a világot menti meg, Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS-embevándár 1944–1945*. Budapest: Corvina, 2005.

⁵⁹ Az Üvegházban történt embermentésről részletesen lásd: Vámos György (szerk.): *Üvegsziget. Történelmi antológia*. Budapest: Makkabi Kiadó, 2008.

⁶⁰ 3648. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3648 (a letöltés ideje: 2014. szeptember 29.).

A cionista ellenállók a hamis papírok gyártása mellett segítettek a Nemzetközi Vöröskereszt gyermekmentési akcióját és a pesti gettó élelemmel való ellátását is.⁶¹

Ezen két legjobban megszervezett mentőakció-sorozat kapcsán is meg kell jegyeznünk, hogy mind a diplomatáknak, mind pedig a cionista ellenállóknak szükségük volt valamilyen „külső” kapcsolatra, hogy működni tudjanak. Ez jellemzően vagy valamilyen üzleti, vagy még inkább valamilyen magyar államigazgatási-rendészeti szerv volt.

A zsidókat segítők, illetve mentők nagy része azonban nem a fentiek szerinti szervezett keretek között mentettek. Ennek okát leginkább a félelemben kell keresnünk. Akár 1944 tavaszának–nyarának vidéki Magyarországot vesszük, akár a nyilashatalom-átvétel utáni Budapestet, akkor egyrészt a kárörvendők, a haszonlesők és a közömbösek mellett a segíteni akarók igen kevesen voltak. Másrészt az emberek árgus szemekkel figyelték azt is, hogy kit lehet vagy lehetne feljelenteni: A társadalmat átszötte a kölcsönös bizalmatlanság légköre is.

Ugyanakkor tényyszerűen látni kell, hogy sokaknak a szemét – elsősorban egyházi vonalon – a nagy tavaszi–nyári deportálások, az azoknak a brutalitásáról elterjedt hírek, illetve az Auschwitz-jegyzőkönyv megismerése után a deportált emberek további sorsa nyitotta fel. De ekkorra, mint utaltunk rá, zsidó közösség már csak Budapesten volt. Ez pedig annak egyik magyarázata, hogy a mentési esetek jelentős része miért éppen a fővárosban történt.

A budapesti mentéseknél érdemes pár mondat erejéig szociológiailag is megvizsgálni, hogy kik mentettek. Azt kell mondanunk, hogy – túl könyvünk főhősein – lényegében szinte mindegyik társadalmi réteg képviseltette magát a mentésben. Találunk embermentő házimestert éppúgy, mint taxi-

⁶¹ Braham, i. m. II. pp. 1070–1071.

sofőrt, úri szabót, bőrdíszművest, vasutast, arisztokratát, ügyvédet, református és evangélikus lelkészt, híres színésznőt... Az azonban már elgondolkodtatóbb adat, hogy az összes mentések 32 százaléka egyedül cselekvő nőhöz köthető, s csak 27 százaléka egyedül cselekvő férfiakhöz. Ezen belül is meg lehet különböztetni a civileknél és a katonaságnál történt mentéseket, illetve az embermentőket, előbbi 19, utóbbi 12 százalékos arányt képvisel.⁶²

Szintén érdemes megjegyezni, hogy a mentések 65 százalékában a mentő és a mentett személy(ek) ismerték egymást: szomszédok, barátok, osztálytársak, munkatársak, hasonló politikai nézeteket valló személyek voltak. A családi kapcsolatok (férj-feleség) mindössze az esetek 4 százalékában fordult elő.⁶³

⁶² Fjorimovics, Molnár, i. m. p. 15.

⁶³ Fjorimovics, Molnár, i. m. p. 16.

Emlékezés az embermentőkre

Amikor 1953-ban létrehozták a Jad Vasemet, már akkor az alapító okiratában is egyik fő célként jelölték meg, hogy a második világháború alatt életük kockáztatásával, önzetlen módon – vagyis anyagi ellenszolgáltatást nem elfogadva – zsidókat mentő nem zsidók emlékét ápolják és fenntartsák. Ennek az egyik módja lett a Világ Igaza elismerés adományozása az arra érdemeseknek. Azonban csak 1962-ben állították fel azt a bizottságot, amely ténylegesen rögzítette a meglehetősen szigorú és néha már-már rigorózusnak is mondható kritériumrendszert. A már említett szempontok mellett a kitüntetésre jelölt nem vehetett részt korábban a deportálásokban, vagy nem vehetett részt a zsidóellenes törvények, rendeletek megalkotásában. Ennek a bizottságnak az első elnöke Moshe Landau, az Eichmann-per elnöklő bírāja volt. Az első elismerést 1963-ban adták át, azóta évről évre újabb és újabb emberek kapják meg.

Az első magyar Jad Vasem-kitüntetettek 1965-ben kapták meg a Világ Igaza elismerést, köztük Nagybaczoni Nagy Vilmos és Reviczky Imre.⁶⁴ Azonban a „nagypolitika” beleszólt a világháborús magyar embermentők elismerésének történetébe is. Az 1967-es „hatnapos háború” után a keleti blokk és Izrael viszonya majd másfél évtizedre hibernált állapotba került – a diplomáciai kapcsolatok is megszakadtak –, így ezekben az években alig-alig volt olyan magyar, aki megkapta volna a Világ Igaza elismerést. A nyolcvanas évektől azonban az általá-

⁶⁴ Könyvünkben mindkettejük tevékenységével részletesen foglalkozunk.

nos enyhüléssel, továbbá a két ország diplomáciai kapcsolatainak rendeződésével, valamint az embermentés tematikájának előtérbe kerülésével az elismert mentési esetek és így az embermentők száma is növekedésnek indult. Különösen az 1990-es és a 2000-es években kapták meg sokan – néha már csak posztumusz – az elismerést.

Csak sejteni lehet, hogy az elmúlt évtizedekben több embermentési esetet is fel lehetett volna tárni, még több magyar embermentőt elismerni. De a – gyakran kényszerű – hallgatás, valamint az elhallgatás és a felejtési akarás erősnek bizonyult. Sajnos azok, akik akkor éltek, mi több, átérték az eseményeket, egyre kevesebben vannak közöttünk, de még így is több magyar vonatkozású ügy van a Jad Vasem illetékes bizottsága előtt.

Ugyanakkor, mint ahogyan említettük, az elismerést odaítélő bizottság igen szigorú kritériumok mentén adja csak ki az elismerést, így egykori hivatalnoknak, rendőrnek, katonatisztnek, de különösen csendőrnek különösen nehéz elnyernie. Ez bizonyos szempontból érthető, hiszen könnyen lehet, hogy valaki csak „taktikai” okok miatt kezdett el zsidókat menteni. Ilyen volt például Ferenczy László csendőralezredes is, aki a magyar és a német szervek között volt összekötő tiszt. Ebbéli minőségében nemcsak minden információ birtokában volt a deportálásokat illetően, hanem azok szervezésében is aktívan közreműködött. Azonban amikor 1944 késő nyarán megfordult a politikai széljárás, hirtelen ő is „zsidómentőként” lépett. Majd a nyilashatalom-átvétel után újból állt a deportálók közé.⁶⁵

Ha más okból is, de szintén komoly forráskritikával kell szemlélnünk a korszakban keletkezett – általában feljelentésekre alapuló – iratokat is. Ma már nehéz kibogozni, hogy valaki pénzért vagy valamilyen más megfontolásból, esetleg puszt-

⁶⁵ Braham, i. m. II. pp. 864–867., 910–911.

tán emberbarátságból segített bajba jutott zsidó honfitársain. Különösen igaz ez a zsidó vagyon rejtegetése miatt indult eljárások esetén.⁶⁶

Magyarországon a háborút követően néhány évben számos újságcikk és könyv jelent meg arról, hogy kik és kiket mentettek, elsősorban a nyilasuralom alatti Budapesten. Azonban a kommunista hatalomátvétel után – hasonlóan magának a holokausztnak az eseményeiről való emlékezésre – az embermentés témája is a süllyesztőbe került. Sőt, Rákosi Mátyás Sztálin legjobb magyar tanítványaként kreált egy „zsidó-cionista” pert. A koncepció értelmében Wallenberg gyilkosait a korabeli zsidó tanács tagjai között kell keresni. Az Államvédelmi Hatóság dr. Benedek Lászlót, Stöckler Lajost, Domonkos Miksát, valamint Szalai Pált (a korabeli nyilas rendőrségi összekötő) és Szabó Károlyt (műszerész, Wallenberg munkatársa) tartóztatta le. Sztálin halála után a per érdektelenné vált, így mindenkit szabadon bocsátottak, azzal a feltétellel, hogy senkinek nem beszélhetnek a perről, amelynek iratait titkosították.

A zsidómentéseket illetően tehát egy jó évtizednyi hallgatás következett, amely 1965 körül oldódni látszott, de mint ahogyan azt írtuk, 1967 után újfent csend vette körül a témát. Változás csak a nyolcvanas évtizedben következett be. Fontos hangsúlyozni, hogy a rendszerváltás után már a magyar állam is fontosnak tartotta elismerni a magyar, illetve a Magyarországon tevékenykedett embermentőket.

⁶⁶ A kutatást nehezíti, hogy a közigazgatás alsóbb szintjein sok 1944-es, illetve 1938 és 1944/45 között keletkezett irat semmisült meg a háború alatt, illetve közvetlen utána. Tudni lehet, hogy van olyan megye, ahol az orosz városparancsnokság égette el, mivel nem találtak más tüzelőnekvalót.

Hivatalnokok

Általában is igaz a holokauszt történetére, hogy az állami hivatalok és hivatalnokok mindenhol kulcsszerepet játszottak a zsidók elkülönítésében, kifosztásában és deportálásuk előkészítésében. Gondoljunk csak arra, hogy Magyarországon is több törvény és több, mint kétszáz – miniszteri vagy helyi – rendelet szabályozta a zsidók életét 1938-tól kezdődően. Tény, hogy a fegyelmezett magyar államapparátus – akár a magasabb, akár az alsóbb szintűről beszélünk – precízen s nem egy alkalommal meglehetősen kíméletlenséggel hajtotta és hajtatta végre a zsidóellenes jogszabályok érvényesítését. Lényegében 1938-tól kezdődően a falusi jegyzőtől egészen minisztertanácsi szintig bármelyik magyar hivatalnok találkozhatott konkrét, valamely zsidótörvényből vagy rendeletből adódó kérdéssel vagy feladattal.

Amikor pedig 1944 márciusa után záporoznak a zsidóellenes rendeletek, végrehajtásukat sokan már a napi rutin részének vagy újabb, gyorsan megoldandó hivatali feladatnak tekintették. Ekkorra már hivatalosan is megszűnt a jogegyenlőség Magyarországon, s csak nagyon kevés hivatalnokban szólalt meg az a bizonyos belső hang, hogy itt már számos intézkedés és annak végrehajtása túlmegy minden határon. Kevesen mertek nyíltan szembeszállni, de kevesen merték felvállalni a passzív ellenállást is. De sajnos még azok is kevesen voltak, akik „csak” emberségesek akartak maradni a kisemmizésére és a deportálásra ítélt magyar zsidókkal szemben. Tény, hogy 1944 nyarán bármilyen pozitív, baráti gesztus szemet szűrhatott, s könnyen feljelentettek miatta bárkit.

A munkácsi W. I. így például így emlékezett: „1944 áprilisában, a németek bejövetele után – más vidékekhez viszonyítva – nálunk az akkori jegyző jóvoltából nem volt nagy szigorúság a rendelkezések betartását illetően, elég enyhén kezelték a zsidókat, mindaddig, amíg egy napon a tábori csendőrök megjelentek minden zsidó háznál, összezsomagoltattak és szekereken bevitték a munkácsi téglagyári gettóba.”⁶⁷ A mezőcsáti túlélőnek, L. Zs.-nek a háború utáni vallomásaiban pedig a következőt olvashatjuk „1944. március 19-én, a németek bejövetelekor Papp László volt a főszolgabíró, a kiadott rendeleteket csak vontatottan hajtotta végre, nem lehetett ellene kifogás.”⁶⁸

Az 1610/1944. M. E. számú rendelet „a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában” címet viselte. Ez az eufemisztikus megfogalmazás a gettósítást takarta. A kormány a gettók, majd a gyűjtőtáborok kijelölését elsősorban közigazgatási feladatnak tekintette. Bár tény, hogy a megyei, városi közigazgatási vezetők egyeztettek a rendőrség, illetve a csendőrség helyi illetékeseivel is, sőt nem egy helyen a helyi zsidó tanácsokkal is. A gettók kijelölésénél találunk példát a praktikum diadalára, vagyis hogy olyan helyen jelölték ki a gettót, amelynek környékén viszonylag sok zsidó lakott. Ezekben az esetekben értelemyszerűen lakóházakba tengették gettóbeli napjaikat az emberek. Ugyanakkor voltak olyanok, akik szinte élvezték, hogy még és már kínozzhatják az uralmuk alatt álló embereket. Ezért például a gettót sokszor a szabad ég alatt, adott esetben egy-egy téglagyárban vagy iskolaudvaron jelölték ki. A csakhamar túlszűfoltta vált gettókból elhelyezett – és ekkorra

⁶⁷ 1585. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=1585 (a letöltés ideje: 2014. október 4.).

⁶⁸ 3055. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3055 (a letöltés ideje: 2014. október 4.).

már kifosztott – zsidók élrelémezése komoly feladat volt, de a higiéniai viszonyok nyomorúságos mivolta önmagában is veszélyeket rejtett. Félő volt, hogy akár járványok is kitörhetnek, amelyeket a gettó – akár valós, akár képzeletbeli – fala sem tud feltartóztatni.

Az embertelen bánásmódról, a kínzásokról, a nélkülözésekről rengeteg forrás áll a rendelkezésünkre. Azonban több tucat DEGOB⁶⁹-jegyzőkönyvben és természetesen jó néhány közigazgatásban keletkezett iratban találunk utalást, történetet olyan hivatali dolgozókról, akik tisztességesek és emberségesek voltak 1944 vészterhes tavaszán és nyarán is. A különböző zsidóellenes rendeleteket, az elvárt intézkedéseket pedig vonakodva, néha egyenesen szabotálva hajtották végre. Mai szemmel ezek „apróságoknak” tűnhetnek, de lehet, hogy akkor életeket mentettek.

Hódmezővásárhelyen Beretzk Pál polgármester-helyettes mindent megtett azért, hogy a városban ne létesüljön gettó. Hasonlóan viszonyult a Turul Bajtársi Szövetség beadványához is, amelyben fokozott intézkedéseket sürgetett a zsidósággal szemben. Azt egyszerűen az irattárba tetette, vagyis egyszerűen nem foglalkozott vele. De emellett Beretzk polgármesterként a zsidóellenes rendeleteknek nemcsak a végrehajtását, hanem kihirdetésüket is igyekezett minél inkább szabotálni, késleltetni. Így például a helyi lapban nem jelentette meg a rendelet szövegét, hanem csak közölte, hogy az elolvasható a közlönyben, illetve a városházán, de csak szigorúan a hivatali időben. A gettók felállítását elrendelő 1610/1944. M. E. számú rendelet végrehajtása alóli kibújtást úgy kezdte, mint aki tökéletesen akarja érvényesíteni az újabb zsidóellenes rendeletet. A város lakásügyi előadóját tanulmányútra küldte, hogy tanulmányozza, más városokban miként hajtják végre a rendeletet, és erről készítsen egy jelentést. A fegyelmezett előadó

⁶⁹ Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság

természetesen teljesítette feladatát, s csakhamar – a tapasztalatok alapján – elő is állt a saját gettótervével. Beretzk azonban újabb kiskaput talált, amit maga Endre László biztosított számára. Ugyanis május 12-én rádióhíryanagként rendelet érkezett a Belügyminisztériumból. Ennek értelmében ugyanis ahol addig gondot okozott a gettó kijelölése és felállítása, ott a Belügyminisztériumból kiküldött tanácsadók megérkezéséig várni kell. Beretzk élt a lehetőséggel, és jelezte, hogy Hódmezővásárhelyen gond a gettó kijelölése. Ennek legfőbb okaként azt jelölte meg, hogy szegény gazdákat kellene kilakoltatni, a zsidók lakásai pedig nem alkalmasak arra, hogy oda jószágokkal beköltözzenek az emberek. Mindenesetre Beretzk utasította a lakásügyi előadót, hogy írja össze a tervezett gettó területén lévő ingatlanoknak és az ott élő bérlőknek a főbb paramétereit. Május 31-én Beretzk egy értekezletet – vagy inkább lakossági fórumot – tartott a tervezett gettó területén élő keresztény lakosok számára. Mindez azonban csak annak „*lepapírozására*” volt jó, hogy Hódmezővásárhely „*foglalkozik a kérdéssel*”. Végül egy csendőrkülönítmény kapta feladatul, hogy a város zsidó lakosságát a zsinagógába terelje, és ott mindenkit megmotozzanak. A vásárhelyi zsidókat aztán 1944. június 17–18-án a szegedi gyűjtőtáborba szállították.⁷⁰

A prímási székvárosban, Esztergomban kis zsidó hitközség élt – mindösszesen 69 család –, akikkel az Etter Jenő polgármester vezette városvezetés korrekt viszonyt ápolt.⁷¹ Etter 1941 januárjától 1944 júliusáig volt a város polgármestere, a székfoglaló beszédében közölt gondolataihoz pedig egész regnálása alatt ragaszkodott: félni az Istent, szeretni a hazát, teljesíteni a kötelességet. Amikor azonban végre kellett hajtani

az 1610/1944. M. E. számú rendeletet, Etter egy sajátos trükköt alkalmazott, hogy ne kelljen a városban gettót kijelölnie. Egyszerűen mindenkinek a saját lakását jelölte ki kötelező tartózkodási helyül, s a rendeletben a következőket olvashatjuk még: „*Figyelmeztetem az Esztergomi Zsidó Tanácsot, mint a helyi zsidóság megbízott képviselőit, hogy a kijelölt lakások egyikéből a másikba is csak külön engedéllyel egészen kivételes esetekben lehet átköltözni. Az összeköltöztetés maradéktalan végrehajtásáért a Zsidó Tanács tagjai felelősek.*” Azonban ez sem mentette meg az esztergomi, illetve a városba telepített környéken lakó zsidókat. 1944. június 16-án Komáromba, majd onnan Auschwitzba deportálták valamennyiüket. Alig másfél hónappal később Etter Jenő polgármestert 1944. augusztus 1-jei hatállyal nyugdíjazták.⁷²

Békéscsabán – ahol bár a lakosság körében erős antiszemita hangulat alakult ki 1944 tavaszára–nyarára – Jánossy Gyula polgármester „*ellen nem lehetett panaszunk*” – emlékezett vissza E. K.⁷³ De Jánossyra – és néhány rendőrtisztre – maga Ferenczy László csendőralezredes is panaszkodott, hogy a zsidók érdekeit védik, és vonakodva hajtják végre a zsidóellenes rendeleteket.⁷⁴

A már korábban említett Kenderesy Ferenc korábbi tabi főszolgabíróként büntetésként helyezték Zircra, s 1944-ben neki kellett végrehajtania a gettó kijelölésével kapcsolatos feladatokat. Azonban itt a gettó késedelmes kijelölése miatt érkezett ellene panasz.⁷⁵

⁷⁰ Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 1995, pp. 109–115.

⁷¹ Kovács Tamás: Esztergom megye. In: Braham, Randolph L.: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest: Park Kiadó, 2007, I. kötet, pp. 433–436.

⁷² Az Etter család története. www.esztergom.hu/wps/portal/historiak?docid=AAMN-7K8BRF (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

⁷³ 3216. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3216 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁷⁴ Gonda László: *A debreceni zsidók száz éve*. Tel-Aviv: Debreceni Zsidók Emlékbizottsága, é. n. pp. 306–311., 397–403.

⁷⁵ MNL OL K 523, sz. n.

A nagyobb települések, városok mellett a kisebbeknél is számos példáját találjuk a segíteni akarásnak. Így például a nagybereg-i jegyző titokban a kis helyi zsidó közösség tudtára hozta, hogy másnap – a hatályos rendelet értelmében – Beregszászra szállítják őket, s erre készüljenek föl. *„Húsvét utolsó napján a jegyző behívott néhány zsidót a templomból, így Künzler Sándort, Holländer Hermann-t, és kimondta, hogy másnap reggel bevisznek minket a gettóba. Ezt csak titokban mondotta meg, hogy összecsomagolhassunk. Fent nevezettek azután ezt mindenkinek tudtára adták. Tízpercnyi időt adtak a csomagolásra, 15 napi élelmet, ruhát vihettünk magunkkal.”*⁷⁶

A szintén kárpátaljai Perecsényen a jegyzőre sokan panaszkodtak ugyan, viszont *„Pukán [Sándor] főjegyző és Margittai [Endre – szerző] főszolgabíró már jobb indulatú volt, próbálta a zsidókat megmenteni, de olyan zsidóellenes volt ott a hangulat, hogy nem tudott semmit az érdekünkben csinálni.”*⁷⁷

Mihály Károlynak családjával egyetemben Pécsváradról kellett a mohácsi gettóba költöznie, amelyről a következőket mondta a háború után: *„Eleinte nem is volt elkerítve a gettó, később elkerítették, és meg volt szervezve a zsidó rendőrség, akik a felügyeletet látták el, őket az állami rendőrség ellenőrizte. Az élelmezés többnyire a népkonyháról történt.”*⁷⁸

D. A. családjának Aknaszlatinán volt egy kis vegyeskereskedése és háza, amelyből szépen meg tudtak élni. A gettósítás után pedig *„a zsidótanács tagjai igyekeztek tőlük tehetően a hatóságok rendelkezéseit végrehajtani, az akkori jegyzőre nem lehetett panasz (Csabának hívták), igyekezett a zsidó-*

*ságon – amennyire csak tudott – segíteni. Húsvét utolsó napján híre járt, hogy nem hagyhatják meg a szlatinai gettót, hanem máshová viszik, Csaba jegyző addig járt utána, míg ott maradhattunk Szlatinán.”*⁷⁹ Mindez nem volt elmondható – legalábbis a jegyzőkönyv alapján – az ott lévő csendőrökről.

A váci származású S. G. szerint a gettóban *„elég tágas volt a hely. Egyáltalán nem vették szigorúan az őrizetet, piacra jártunk ki, és bárhová kimehettünk. Mindenki maga főzött. Bár így maradhattunk volna a felszabadulásig.”*⁸⁰

Szintén a váci gettóba kellett beköltöznie S. E.-nek is: *„Május 25-én kerültem a gettóba, mely a város egyik elkerített utcájában volt elhelyezve, ahol az utcára nyíló ablakok és ajtók mind be voltak deszkázva. A váci gettóban aránylag nem volt rossz dolgunk.”*⁸¹

H. E. visszaemlékező szerint az alsóvereckei szolgabíró egyszerűen megtagadta, hogy kiadja falujának zsidó lakosait: *„Amikor a faluból kivitte bennünket, a lakosság nagy része inkább sajnálkozott, mint örült volna a szomorú látványnak. Sőt a falu bíróját is azért deportálták, mert annak idején nem akarta kiadni a zsidóságot.”*⁸² Nyilván ez téves közlés, illetve információ. De az könnyen előfordulhatott, hogy a feladattól nagyon húzódzkodó szolgabíró leváltották, esetleg ha olyat tett, még internálták is.

A rendelkezésre álló források alapján különösen sok pozitív példát találhatunk emberséges bánásmódra, egyfajta ellen-

⁷⁶ 522. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=522 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁷⁷ 1859. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1859 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁷⁸ 3476. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3476 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁷⁹ 1514. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1514 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁸⁰ 1146. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1146 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁸¹ 3554. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3554 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁸² 1126. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1126 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

állításra a Budapest környéki településeken, elővárosokban. Ezek ekkor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez tartoztak. Ez azért nevezhető pikánsnak, mert ennek a vármegyének az alispánja volt 1938 januárjától 1944 márciusáig az az Endre László, aki a Sztójay-kormány egyik belügyi államtitkáráként – mint ahogyan arról írtunk az első fejezetben – egyik fő felelőse volt a deportálásoknak, de antiszemita-rasszista és sovíniszta meggyőződése mindig is közismert volt.

Csepelen – hasonlóan Budapesthez – lényegében nem állítottak fel gettót, hanem a zsidó lakosságot a város különböző részein levő házcsoporthoz költöztették. B. M. így emlékezett vissza erre: „Amikor a zsidók összeköltözését elrendelték, Csepelen nem jelöltek ki egy városrészt, hanem a város különböző helyein egyes házcsoporthoz. Ez előnyösebb volt így, mert ezeket a házakat nem lehetett annyira elzárni, és így szabadon jártunk ki és be a gettóházakból. Többször is kellett költöznünk, mivel a kijelöléseket megváltoztatták, de más kellemetlenség itt nem volt.”⁸³

Weisz Jenőnének és lányának, valamint dr. L. I.-nek az egybehangzó tanúvallomása szerint Újpesten a gettósítást humanusan hajtották végre a hatóságok. A különböző, az élet egyéb területét érintő szabályokat sem vették túl szigorúan. Összességében „elég jó dolgunk volt. Kijárhatott mindenki, és be lehetett vinni, amit akartunk”.⁸⁴ Ezzel szemben egy másik túlélő teljesen más véleményt fogalmazott meg: „Bakó városházi tanácsos hajtotta végre a legkegyetlenebbül [...] a rendeletet, főleg az összeköltöztetést.”⁸⁵

⁸³ 1126. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1126 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

⁸⁴ 2448. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=2448 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁸⁵ 3588. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3588 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

A szentendrei polgármester, Pető János kezdetben szintén megpróbálta elszabotálni a gettó felállítását. „Április elején megalakult a Zsidó Tanács, mert a hatóságok kijelentették, hogy csak a Zsidó Tanács embereivel hajlandóak tárgyalni. Először a lehetőség szerint igyekeztünk minél több házat kijelölni a zsidók részére. Aztán újabb felsőbb rendelkezésre szűkíteni kellett a helyet. Pető János polgármester azt jelentette Endre Lászlónak, hogy alkalmas hely hiányában nem tudja megcsinálni a gettót. Ekkor Endre személyesen telefonált ki, hogy amennyiben 48 órán belül nem állítják fel a gettót, akkor felfüggeszti a polgármestert. Aztán megalakították a gettót olyan helyen, ahol legalább két zsidó ház volt, az enyém is beleesett. A gettó a polgármester lakásának a térszomszédságában volt. A gettóban elfogadhatóak voltak a körülmények. Egészen utolsó napig ki lehetett járni. Egyesek még utazási engedélyt is kaptak” – emlékezett a szentendrei zsidó tanács egyik tagja, Vas Miklós. Nyilván mint tanácstag belelátott abba, hogy a polgármester hogyan és miként küzdött a felettes közigazgatási szervekkel a gettó felállítása körül kialakult polémiaiban.⁸⁶ Pető láthatóan végül úgy döntött, hogy azzal tesz jobbat a zsidó közösségnek, ha marad, és megpróbálja emberségesen végrehajtani a rendelkezéseket. Így aztán a szentendrei gettóban is elviselhetőek voltak a körülmények, bár kétségtelen, hogy nagy volt a zsúfoltság. Egy nő túlélő visszaemlékezése szerint: „Május végén keletkezett a szentendrei gettó. Én magyaráztam meg Pető polgármesternek, hogy azon a helyen legyen a gettó, ahol mi lakunk, sikerült rávennem, mert ő is tudta, hogy az egész gettó nem fog sokáig tartani, mert úgyis deportálnak. A gettót sem kívül, sem belül nem őrizték. Korlátozva volt a szabad mozgás. Egyesek kijártak munkára a környező falvakban lévő hadi-

⁸⁶ 3594. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3594 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

üzemekbe. Kijárhattunk vásárolni, és mindenki saját magának főzött. Aránylag jól éltünk.”⁸⁷

A kispesti polgármester, dr. Molnár József a passzív ellenállás eszközeit felhasználva próbálta meg elszabotálni a Sztójay-kormány zsidóellenes rendeleteinek a végrehajtását. Szalai Miklós visszaemlékezése szerint: „Endre László parancsára dr. Molnár József hajtotta végre a zsidóellenes rendelkezéseket. Molnárnak köszönhető, hogy Kispesten csinálták meg legkésőbb a gettót, az összes Pest-környéki helységek közül. Néhány utcát jelöltek ki a gettó céljaira. A többi gettóhoz viszonyítva itt aránylag kényelmesen helyeztek el bennünket. A gettó területét nem őrizte senki. Egész az utolsó pillanatig módunkban volt a munkánk után járni. Mindenki járhatott bevásárolni, és magunk láttuk el a háztartásainkat élelemmel.”⁸⁸

A férjét Auschwitzban elvesztő H. P.-né így beszélt a kispesti gettóról: „1944. március 19-én dr. Molnár József volt a kispesti polgármester, úgy ő, mint az akkori rendőrkapitány elég rendesen viselkedett a zsidókkal szemben. Kispesten – tudomásom szerint – 3000 zsidó család lakott. Május közepén kezdődött az összeköltözés. A gettókérdést viszonylag nagyon rendesen oldották meg, ami kizárólag a polgármester jóindulatának volt köszönhető.”⁸⁹

K. L.-né így emlékezett vissza a kispesti polgármesterre: „A német megszállás után 1944 tavaszán Kispesten is meghozták a zsidóellenes rendelkezéseket. Kispesten nagyon rendes polgármester volt, aki elkövetett mindent, hogy minket megmentsen, de Endre László utasításaival szemben semmit

sem tudott tenni érdekünkben. Először Kispesten költöztették össze az ottani zsidókat csillaggal megjelölt házakba. Amíg itt lehettünk, tűrhető volt a helyzetünk.”⁹⁰

Balassagyarmaton a gettó zsúfoltságára hivatkozva „dr. Kennessey Albert memorandumot intézett a törvényhatósághoz [...] közérdekből a lakosság ily mérvű összezsúfolása ellen”. Más orvosok a járványveszélyt felismerve, illetve egy esetleges járvány kitörésétől félve a tifuszosítás kötelezővé tételét sürgették. A nógrádi alispán május 22-én elrendelte a zsidók kötelező oltását a vármegye összes gettójában. Az oltóanyag árát a helyi hatóságoknak kellett megelőlegezniük „a zsidó vagyonnokkal szembeni visszkereseti joguk fenntartása mellett”, azaz a költségeket a zsidók állták.⁹¹ A katonai hatóságok többször tartottak sorozást a gettóban, „május második felében háromszor vagy négyszer volt a gettóban sorozás, amelynek eredményeként az összes egészséges 16–48 éves férfiakat elvitték munkaszolgálatra, a gettó tehát itt maradt 16 éven aluli gyermekekkel, 48 éven felüli férfiakkal és a nőkön kívül betegekkel. Azonban a nőket is elvitték munkára, nagyobb csoportokban mezőgazdasági munkára osztották be őket, úgy látszott, mintha a hatóság meg akarta volna menteni őket a deportálás elől, de valamilyen felsőbb parancsra vissza kellett hozni; nem tudtuk megállapítani, hogy ki adta ki a parancsot”.⁹² – olvashatjuk a balassagyarmati zsidó tanács egyik tagjának, dr. Zilczér Györgynek a háború után tett beszámolójában. Tény, hogy a németek nemegyszer tiltakoztak a magyar kormánynál, hogy meglátásuk szerint a honvédség mun-

⁸⁷ 3591. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3591 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁸⁸ 1617. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1617 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁸⁹ 3241. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3241 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁹⁰ 3124. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3124 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁹¹ Tyekvicska Árpád (szerk.): Adatok, források, dokumentumok a balassagyarmati zsidóság holocaustjáról. In: Nagy Iván Történeti Kör évkönyve. Balassagyarmat: Nagy Iván Történeti Kör, 1995, pp. 92–94.

⁹² 3550 számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3550 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

kaszolgálatra hívja be a zsidókat közvetlenül deportálás előtt azért, hogy ne lehessen őket kiszállítani a „németországi munkavégzésre”.

Előfordult azonban olyan is, hogy bár a hivatalos szervek képviselői jóindulattal viseltettek a zsidóság iránt, nem merték megkockáztatni a zsidóellenes rendelkezések elszabotálását, nem is szólva az aktív ellenállásról vagy beavatkozásról. Így jártak az alsókalocsai zsidó férfiak is. *„1944 márciusában, a németek bejövetele után elrendelték a zsidóknak a megkülönböztető sárga csillag viselését, ugyanakkor a zsidó lakosok ajtajára is csillagot kellett tenni. Az utcára nem volt szabad kimenni, a csendőrök és a keresztény lakók állandóan bejártak a lakásokba, és ha ebédnél találtak, az ételünket kiöntötték, fejünk alatt a párnákat elhordták, és a csendőrök meg az SS-ek állandóan molesztáltak. Panaszt tettünk a Községházán Zoltán nevű jegyzőnél, ő jóindulatú volt, de azt mondta, hogy nem tud az érdekünkben semmit csinálni, mert ez a parancs, és ő ellene nem tehet semmit.”*⁹³ De nem jártak jobban a mátészalkai zsidó tanács tagjai sem hasonló esetben. *„1944. április közepén megjelentek a magyar csendőrök, elvették a zsidóktól az ékszereket, és felszólították őket, hogy készítsenek maguknak 50 kg-os csomagot, mert három nap múlva a mátészalkai gettóba mennek. A zsidó tanács tagjai a községháza jegyzőjénél próbáltak ez ellen intézkedni, s bár mindig segítségére igyekezett a zsidóságnak, ez ellen nem tudott semmit tenni.”*⁹⁴

Aktív embermentésre nem találunk példát. Ugyanakkor látható, hogy az alsóbb szintű közigazgatási apparátus tagjai között előforduló leggyakoribb ellenállási forma az antiszemi-

⁹³ 1610. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1610 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

⁹⁴ 79. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=79 (a letöltés ideje: 2014. október 2.).

ta rendelkezések szabotálása, illetve azoknak az – adott kerek közötti – emberséges végrehajtása volt.

A magasabb, miniszteriális szintű embermentés egyik kulcsfigurája Mester Miklós volt. Az erdélyi származású történész sajátos politikai pályáívet írt le 1944. március 19-éig. Kormánypárti honatyaként került be a törvényhozásba az 1939-es választásokon, s gondolatvilágába belefért egyfajta szalon-antiszemitizmus is. Telekiben, illetve a kormányban hamar csalódott, így csatlakozott Imrédy Béla Magyar Megújulás Pártjához (MMP). Ahhoz a párthoz, amely nyíltan antiszemita elveket vallott, igaz, szigorúan szociális alapon. S azt se feledjük, hogy Imrédy volt a németek favoritja a miniszterelnöki székbe... Azonban itt is csalódások sora érte, például akkor, amikor az MMP – igaz, német nyomásra – 1941. szeptember 29-én pártszövetségre lépett a Baky László és Pálffy Fidél nevével fémjelzett Magyar Nemzeti Szocialista Párttal. Ugyanakkor ismeretségi körének és szélesedő kapcsolatrendszerének köszönhetően egyre inkább megértette, hogy a szélsőjobboldal éppúgy nem kínál megoldást az ország bajaira, mint a szélsőbal. Ezek mellett 1944-re kifejezetten jó, már-már baráti viszonyt ápolt a magyarországi cionista vezetőkkel. Mester 1941–42-ben kapott először (!) információkat a zsidók elleni atrocitásokról a németek megszállta keleti területekről. Ekkortól – elsősorban magánbeszélgetések alkalmával – Mester hangoztatta, mindenáron meg kell akadályozni, hogy egy ilyen szellem hatalomra jusson Magyarországon. Furcsa kontradikció, hogy Mester politikai karrierjének csúcsa pont a Sztójay-kormány idejére esett, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára lett. Ebbéli minőségében nagyon hamar szembesült azzal, hogy mennyi zsidó, illetve zsidó származású ember keresi, kéri a segítségét. Emellett áprilistól kezdve folyamatosan érkeztek hozzá a hírek a gettósítások és a deportálások kegyetlen és megalázó voltáról. Ezek miatt az 1944. június 21-ei minisztertanácsi ülésen felelősségre is von-

ta a Belügyminisztérium mindkét államtitkárát. Mesternek kulcsszerepe volt az ún. kormányzói mentességek rendszerének kialakításában. Bár a vonatkozó 3040/1944. M. E. számú rendelet csak 1944. augusztus 22-én jelent meg – a Minisztertanács tagjai ellenezték, s Horthy is sokáig határozatlan volt a kérdésben –, de így is több mint hatszáz ember köszönhetette az életét e rendeletnek.⁹⁵

Mesternek fontos szerepe volt még a Moszkvába utazó fegyverszüneti delegáció útjának megszervezésében is, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a nyilashatalom-átvétel után bujkálnia kellett. A háború után embermentő tevékenysége hamar a süllyesztőbe került. Családjával együtt 1951-ben kitelepítették a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Felsővadászra. S bár néhány év múlva visszatérhettek Budapestre, végzettségéhez méltó állásba nem kerülhetett, sokáig megfigyelés alatt tartották.⁹⁶

A következőkben olyan közigazgatási szakemberek, hivatalnokok életpályáját mutatjuk be, akik kiérdemelték a Jad Vasem Intézet a Világ Igaza elismerését. Látható, hogy bár a hivatali hierarchia különböző szintjein és pontjain álltak a második világháború alatt, de az emberekhez való viszonyuk, továbbá a krízishelyzetekben tanúsított belső tartásuk igencsak hasonló volt: így szinte természetesnek vették, hogy segíteniük kell zsidó, illetve zsidó származású honfitársaikon, vagy éppen menekülteken.

⁹⁵ Az rendelet háttérét megvilágítja: Mester Miklós: *Arcképek – Két tragikus kor árnyékában*. (A bevezető tanulmányt írta és a könyvet lábjegyzetekkel ellátta Kovács Tamás.) Budapest: Tarsoly Kiadó, 2012. és MNL OL K 150-1944-II-7-16157.

⁹⁶ Kovács Tamás: Mester Miklós pályaképéhez. *Kommentár*, 4 (2013), pp. 89–96.

*Idősebb Antall József*⁹⁷

Antall József a gimnáziumi tanulmányait Lőcsén kezdte el, majd a pesti piaristáknál folytatta. Az első világháború kirobbanásának évében tette le érettségi vizsgáját, majd szinte azonnal be is vonult katonának. Frontszolgálatra vezényelték, de 1915-ben Oroszországban fogságba esett. Az orosz fogságból visszatérve a Budapesti Tudományegyetemen jogi tanulmányokat folytatott, majd ezeknek a befejeztével köztisztviselő lett. Dolgozott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, a Pénzügyminisztériumban, majd 1932-től a Belügyminisztériumban, ahol ekkor elsősorban szociális ügyek intézése volt a feladata. Részt vett az ún. Egri Magyar Norma elnevezésű szociális modell kidolgozásában. Feladatai közé tartozott nagy tömegügyek (hadikölcsön, inségakciók, elemi csapások) intézése. Mindezek mellett 1931-ben egyik alapítója volt a Kisgazda Pártnak.

Hivatali pályája folyamatosan ívelt felfelé. A második világháború alatt miniszteri tanácsosként, a menekültügy kormány megbízottjaként a Belügyminisztérium IX. Szegényellátási és Általános Segélyezési Osztályát vezette. Az osztály a Magyarországra érkezett civil menekültek ügyeivel is foglalkozott. Az osztály különös fontosságát az adta, hogy Lengyelország megtámadását követően több tízezer lengyel menekült – köztük sok zsidó – érkezett Magyarországra. Mellettük Szlovákiából, a megszállt Ausztriából is jöttek menekültek, akik között számos zsidó is volt. Az ő sorsuk és a velük való foglalkozás különösen szenzitív kérdés volt, nemcsak bel-, hanem külpolitikai szempontból is.⁹⁸

Antall szorosan együttműködött *A Lengyel Menekültek Gondozásának Ügyeit Intéző Polgári Bizottság Magyaror-*

⁹⁷ *Oroszi, 1896. március 28. – †Budapest, 1974. július 24. Portré a 141. oldalon.

⁹⁸ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 45.

szágon elnevezésű, azaz röviden Lengyel Bizottsággal.⁹⁹ Ez a szervezet hivatalosan csak tanácsadóként léphetett fel, és a lengyel emigráció érdekvédelmi szervezete volt a Belügyminisztériumon belül. Az 1943 végén Lengyelországból Magyarországra menekült Cvi Zimmermann ügyvéd később elmondta, hogy a Lengyel Bizottság dr. Antall-lal együtt jelentősen hozzájárult a Magyarországra menekült lengyel zsidók megmentéséhez.¹⁰⁰ Ezt oly módon tette, hogy nem zsidóknak tűntette fel ezeket az embereket. A szlovákiai menekült dr. Siegfried Roth, aki Magyarországon a cionista haluc ellenállási mozgalom egyik vezetője volt, a háború után elmondta, hogy 1943-ban találkozott dr. Antall Józseffel, annak irodájában. Antall felajánlotta a segítségét a földalatti mozgalom bármely rászoruló tagjának. Az élet bebizonyította, hogy Antall mondatai nem üres ígéretek voltak. Amikor ugyanis Roth barátait letartóztatták, Roth elment Antallhoz, és a befolyásos miniszteri tanácsos azonnal lépett. Sikertült elérnie, hogy az elfogottak közül többeket is elengedtek.¹⁰¹ Magyarország német megszállását követően a német rendészeti és biztonsági szervek egyenesen vadásztak a lengyel menekültekre. Végül a Gestapo letartóztatta a Lengyel Bizottság valamennyi vezetőjét. Volt, akit azonnal meggyilkoltak, másokat kegyetlen vattások után a Német Birodalom valamelyik koncentrációs táborába deportáltak. 1944 júliusában Antallt is letartóztatták, és végül csak 1944 októberében (néhány forrás szerint már szeptemberben) engedték el. A rabkórházból Hógye Mihály református lelkész hozta ki a leromlott egészségi állapotú Antallt.¹⁰²

⁹⁹ Vö. Grzegorz Lubczyk: *A lengyel Wallenberg. Henryk Sławik és idősebb Antall József története*. Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2004, pp. 26–28., 45–47.

¹⁰⁰ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 46.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Lebovits, i. m. p. 173.

A háború után úgy látszott – legalábbis egy darabig –, hogy politikai karrierje töretlenül fog felfelé ívelni. 1945-ben a Népgondozó Hivatal vezetője lett, illetve újjáépítési kormánybiztos. A Tildy Zoltán, majd a Nagy Ferenc vezette kormányban újjáépítési miniszter 1945–46-ban. Ezt követően 1948-ig az FKGP pártigazgatója volt. Később a Magyar Vöröskereszt kormány megbízottja is volt egy időre. 1949-ben az immár egypárti választáson a rendszerrel együttműködő kisgazda-politikusok egyikeként ismét országgyűlési képviselővé választották. Bár nyilvánvalóan nem egyeztek Antall ízlésével a magyarországi politikai események ebben az időszakban, de a ciklust kitöltötte, így 1953-ig képviselő volt. Azonban ezt követően miniszteri nyugdíját megszüntették. Így csak az igen szerény közszolgálati nyugdíjából kellett, hogy megéljenek családjával. Ebben az időszakban visszahúzódott szülőfalujába, és csak 1956 októberében költözött vissza Budapestre. A régi kisgazdapárti politikustársaival az ő lakásában találkoztak, és nagy lendülettel a párt újjászervezésén dolgoztak. Azonban ezek az elképzelések 1956 végére végkép szertefoszlottak, 1957-től haláláig pedig visszavonultan élt. Antallt ekkor már „csak” a mindennapok gondjai kötötték le,¹⁰³ ennek ellenére is állandó megfigyelés alatt tartotta az állambiztonság.¹⁰⁴

A lengyel menekültek segítéséről szóló könyve 1946-ban jelent meg: *Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt* címmel. Antall József emlékét számos szobor, emléktáb-

¹⁰³ Kosztricz Anna: *Volt politikusok levelei Kádár Jánoshoz megvont nyugdíjuk ügyében*. www.archivnet.hu/hetkoznapok/volt_politikusok_levelei_kadar_janoshoz_megvont_nyugdijuk_ugyeben.html?oldal=3 (a letöltés ideje: 2014. október 1.).

¹⁰⁴ Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest: 1956-os Intézet, 2008.

la és utcanév őrzi nemcsak Magyarországon, hanem Lengyelországban is.

Idősebb. dr. Antall Józsefet a Jad Vasem 1989. december 13-án részesítette a Világ Igaza elismerésben.

Bernhart Sándor¹⁰⁵

A jogász végzettségű Bernhart ügyvédként, majd 1929-től Baja város ügyészeként dolgozott. 1937-től 1944-ig Baja polgármestere, eközben 1942-ben közel egy évig a város főispánja is volt egyszerre.

Bernhart a kor mércéjével mérve liberális gondolkodású ember volt, és baráti viszonyban állt városának zsidó polgárai-val, még a harmincas évek fokozódó zsidóüldözéstől átítatott időszakában is. Polgármesteri székfoglaló beszédében kifejtette nézeteit hazafias és vallási kérdésekben is, majd rögvést állást foglalt zsidó barátai mellett, és csak ezek után vázolta fel városfejlesztési programját. Így fogalmazott: „*Igenis zsidóbarát vagyok akkor, amikor századunk alakuló fajszemléletének hatása folytán sem szakítom meg azokat a kapcsolatoskat, amelyeket egy életen keresztül ápolt és védett egy-egy kipróbált barátság.*”¹⁰⁶

A német megszálláskor, 1944. március 19-én reggel a bevonuló német szervek letartóztatták Bernhartot. A városi képviselő-testület tiltakozására, illetve Horthy Miklós kérésére azonban csakhamar elengedték. Bernhart a megszállás alatt, illetve a folyamatosan érkező és végrehajtandó zsidóellenes rendeletek közepette is az 1937-es beszédében megfogalmazott elveihez ragaszkodva vezette a várost. Hiába volt rendelet a gettó

felállításáról, Bernhart nem hozott létre zárt gettót Baján. Mi több: a város zsidó polgárai a deportálás napjáig szabadon járhattak a településen.¹⁰⁷ Ezen túl Bernhart a német hadsereg részére felállított raktárból élelmet utalt ki a számukra, és az élelmiszer szállítására a városi járműveket vette igénybe. A deportáláskor a zsidó családok összeköltöztetését teljes egészében a helyi zsidó tanács intézte és bonyolította.¹⁰⁸ Bernhart a deportálásokat nem tudta ugyan megakadályozni, de a szenvedések enyhítéséért mindent megtett.

Bernhart a deportálásra váró bajai zsidókból mintegy 150 főt mint kiszolgálószemélyzetet a Baján állomásozó német alakulat rendelkezésére bocsátott. Gyakran meglátogatta őket, és családtagjaival együtt élelmet is vitt nekik. Ez túl gesztusértékén, valós segítség is volt a szűkölködő munkásoknak. Amikor a Wehrmacht megkezdte a visszavonulást, természetesen összegyűjtötték a nekik dolgozó zsidókat is, hogy magukkal vigyék őket a Német Birodalomba. Bernhart polgármester azonban a csoportból kiemelt negyvennégy nőt. Ennek okát abban jelölte meg, hogy még szükség van rájuk a hadikórházban a betegek és a sebesültek ápolásához, ugyanis a kórházi személyzet elmenekült a városból. A zsidók összegyűjtését és elszállítását intéző német tiszt nem akceptálta Bernhart felleltetését, és pisztolyával megfenyegette a bajai polgármestert, aki azonban kitartott álláspontja mellett. Ekkor arra hivatkozott, hogy polgármesterként ő felel a város betegeinek és sebesülteinek megfelelő ellátásáért. Matolay Veronika, az egyik ekkor megmentett nő később elmondta, hogy Bernhart „halálsápadt” volt, miközben a tiszttel vitatkozott. Végül a német tiszt engedett, így a negyvennégy zsidó nő szerencsésen megmenekült.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Lebovits, i. m. p. 184.

¹⁰⁸ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 70.

¹⁰⁹ Uo.

¹⁰⁵ *Baja, 1889. május 5. – †New York, 1984. március 28.

¹⁰⁶ Lebovits, i. m. p. 184.

Bernhart a front közeledtére 1944. október 19-én elhagyta a várost, betartva az akkori előírásokat. Ugyanezen a napon Dombóvárra ment, aztán családjához Bakonyánára. Ott maradtak egészen december 4-éig, majd Budapestre utaztak, és a főváros pesti oldalán laktak. A Vörös Hadsereg január 16-án elérte lakhelyük vonalát, illetve két nap múlva befejeződtek a harcok a pesti oldalon. Nyilván a higiénias körülmények, valamint az általános életviszonyok miatt is, 1945 februárjában vérhasban megbetegedett. A dunántúli harcok elülése után március 26-án azonban visszatért szülővárosába.

Itt azonban szinte azonnal igazolóbizottság elé állították, amely – a történetek ellenére – határozatával megfosztotta állásától. Igazoló nyilatkozatot írt, fellebbezett, azonban nem tárgyalták az ügyét. Ezzel párhuzamosan az időközben elkobzott ingóságait is kutatta. A Szegedi Ügyvédi Kamara névjegyzékébe való felvételi kérelmét és fellebbezését is elutasították, így ügyvédi praxist sem tudott folytatni. Családi házukat 1952-ben államosították, és nyugdíjának folyósítását beszüntették.¹¹⁰

Ettől kezdve sok viszontagsággal és megpróbáltatással teli évek következtek. A helyi betonútépítő vállalat különböző munkahelyein dolgozott: Padragon, Balmazújvárosban, Balatonalmádiban, Vidornyaszőlősen és Városlődön. De volt konyhai, üdülő- és általános adminisztrátor, motorszivattyú-kezelő és építkezési felelős. A nehéz viszonyok miatt végül feleségével együtt elhatározták, hogy elhagyják Magyarországot, külföldön élő gyermekeikhez költöznek. 1961. szeptember 14-én – Klára lányuk hívására és támogatásával – érkeztek New Yorkba, ahol aztán halálukig éltek.

¹¹⁰ <http://bajaikonnyvtar.hu/dr-bernhart-sandor> (a letöltés ideje: 2014. október 1.).

Egyszer – 1969 decemberében – látogatott vissza szülőhazájába. Ekkor felkereste szülővárosát, Baját is, ahol a város akkori vezetői fogadták, és végigvezették a településen.¹¹¹

Dr. Bernhart Sándor egykori bajai polgármestert a Jad Vasem 1994. július 19-én részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

Hidas Antal

Dakó István

Dakó Istvánné (született Ivánka Rozália)

Dakó Sándor

Hidas Antal a budafoki városházán dolgozott tisztviselőként. Egyik munkatársa, dr. Balázs Dezső, aki azonban zsidó származású volt, jogászként dolgozott évek óta a városháza hivatalában. Balázs a Szociáldemokrata Párt tagja is volt, amelynek működését a német megszállás után szinte azonnal betiltották.

Ezzel párhuzamosan dr. Balázs Dezső, a felesége, valamint három fiuk, Ádám, Pál és Péter pontosan felfogták, hogy milyen veszélybe kerültek immár. Ekkor dr. Balázs régi barátjához, Hidas Antalhoz fordult segítségért. Hidas ekkor a hivatalból különböző űrlapokat és pecsétet lopott. Ezeknek a segítségével aztán hivatalosnak tűnő okmányokat készített, amelyek természetesen azt igazolták, hogy Balázsek mentesültek a zsidótörvények hatálya alól, és így nem kötelesek sárga csillagot viselni. Balázsek roppant óvatosak voltak, és nem mertek eljárni hazulról, de végül a szomszédok feljelentései miatt menekülniük kellett.¹¹² A Hidas Antaltól kapott igazolványok segítségével

¹¹¹ <http://bajaikonnyvtar.hu/dr-bernhart-sandor> (a letöltés ideje: 2014. október 1.).

¹¹² Frojimovics, Molnár, i. m. p. 168.

vel Balázsne álnéven egy külvárosi rejtékhelyre költözött. Hidas személyesen vitte a búvóhelyre, még hozzá katonai járművön, így nem igazoltatták őket a külvárosi ellenőrzőpontoknál. Hidas Balázs Pált hamis keresztényirataival egy nem zsidó családnál helyezte el. A Balázs család többi tagja Dakó Istvánnak és családjának a segítségével élte túl a háborút. Balázs Ádám osztálytársa volt ugyanis Dakó fiának, Sándornak. Amikor Balázs Ádám megszökött a munkaszolgálatból, barátja – Dakó Sándor – neki adta a saját személyazonossági iratait. Ezekkel kereszténynek álcázva szabadon élhetett.¹¹³

A nyilashatalom-átvétel után Ádámot és apját, Dezsőt, Dakó Sándor szülei rejtették el. Dakóék is régi szociáldemokrata család voltak. Így, mivel politikai nézeteik miatt eleve gyanús személyeknek minősültek, különösen nagy kockázatot vállaltak, amikor zsidókat rejtegettek. Őket azonban mindez nem érdekelte, emberségből fogadták be otthonukba a menekülteket. Péter, a harmadik Balázs fiú iratokat hamisított magának, amelyeknek a segítségével teljesen nyíltan élt, és ráadásul dolgozott is.¹¹⁴ Azonban egy budafoki nyilas, Zentai Károly, aki ismerte őt, az utcán felismerte és elfogta. A fiatal embert így az Aréna (ma: Dózsa György) út 51. szám alatti lak-tanyába vitték, ahol több ember közreműködésével meggyilkolták. A háború után Zentai előbb Nyugatra, majd Ausztráliába szökött.¹¹⁵ Balázs Dezső a háború után nyomára bukkant fia gyilkosának, és könyvet írt családi tragédiájukról *Halló! Itt Péter! Péter beszél. Egy budapesti zsidó család története az 1944-es esztendőben* címmel.

Hidas Antalt, valamint Dakó Istvánt és feleségét, Dakó Istvánné Ivánka Rozáliát 1998. április 21-én, Dakó Sándort pedig 2011. augusztus 1-jén részesítette a Világ Igaza kitüntetésben a Jad Vasem.

¹¹³ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 168.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

Homonnay Tivadarné (Lehotzky Irén) Homonnay Mária

A családfő, a közismert keresztényszocialista politikus Homonnay Tivadar 1942 és 1944 között Budapest főpolgármestere volt. A német bevonulás után, 1944. március 23-án lemondott hivataláról. Ezután Homonnayék a hatalmas kerttel övezett svábhegyi villájukba vonultak vissza a közélettől.

Miután azonban a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom 1944. október 15-én átvette a hatalmat, Homonnay azonnal a Nemzetközi Vöröskereszt rendelkezésére bocsátotta lakóházát. A Jó Pásztor Bizottság¹¹⁶ képviselői harminc zsidó gyermeket vittek a villába, hamis keresztényiratokkal. Mivel Homonnay élesen és nyíltan bírálta az egész nyilasrendszert, ezért saját magának is menekülnie kellett a saját házából. Mindezek ellenére felesége, Irén és lánya, Mária hónapokig a gyermekekkel maradtak a villában, egészen Buda ostromának befejezéséig, vagyis 1945 februárjáig. A bujkáló gyerekek a két őket bújtató nőt Irén néninek és Máriának szólították. Ugyanakkor zsidó felnőttek is rejtőztek a Homonnay-villában, ők hivatalosan mint gyermekgondozók tartózkodtak a házban. A Gestapo főhadiszállása azonban a villa közelében, az egykori Páger-villában volt.¹¹⁷ Bár a Homonnayék házában bujkáló gyerekek ugyebár papíron kereszténynek minősültek, de a nyilasok állandóan zsidók után szimatoltak a környéken. A veszélyt fokozta, hogy kisgyerekekről volt szó, akik akaratlanul is elárulhatták magukat. Káldor Panni tizenkét éves volt, amikor Homonnayék villájában bujkált. Később elmondta, hogy egyszer egy német katona jött be a házba, és kijelentet-

¹¹⁶ A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Jó Pásztor Missziói Albizottsága 1942 nyarán Éliás József református lelkész vezetésével alakult meg, eredendően a protestáns hitre áttért zsidók segítésére.

¹¹⁷ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 171.

te, hogy az ott lévő gyerekek mind zsidók. Homonnaynének és Homonnay Máriának azonban sikerült megőrizni hidegvérüket, és teljes nyugalommal tagadták a vádat. Ez után az eset után Káldor Panni azonnal kidobta a sárga csillagot, amelyet addig őrzött, hogy szüleire emlékeztesse. De volt arra is példa, hogy németek a szintén gyermek, 13 éves Homonnay Máriát kapták el és verték meg, hogy vallja be, a náluk lévő gyerekek zsidók.¹¹⁸

A vöröskereszt által biztosított élelmiszer azonban csak két hónapra volt elegendő. Eredendően ennyi időre számolták ki, gondolván, hogy addigra befejeződnek a harcok. Azonban Budapest ostroma elhúzódott, a harcok pedig senkit és semmit sem kíméltek. Az élelmiszert szállító teherautók így nem tudtak mindig eljutni a vöröskeresztes raktáraktól a svábhegyi gyermekotthonba. A szintén Homonnayék által megmentett Bollmann Györgyi és Előd Nóra később elmondták, Homonnayné és a lánya nemcsak a veszélyt osztották meg az általuk bújtatott gyerekekkel, hanem a saját élelmiszerkészletüket is.¹¹⁹

A háború után Homonnay Tivadar nem kapcsolódott már be a politikai életbe. Mint horthysta tisztviselőnek a kommunista hatalomátvétel után nem lehetett kétséges a sorsa: 1951-ben a családot kitelepítették Kondorosra, ahonnan csak 1954-ben térhettek vissza. Az ötvenes években az osztályidegenné vált családtól a villájukat is elvették.

Homonnay Tivadarnének és lányának az embermentő tevékenysége csak 1990 után kerülhetett be újból a diskurzusba. 1992-ben emléktáblát helyeztek el a Homonnay-villa falán, a család bátorságának, valamint a megmentett zsidó gyerekeknek és felnőtteknek az emlékére.

Homonnay Tivadarné Lehotzky Irént és lányát, Homonnay Máriát a Jad Vasem 1997. január 27-én részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

¹¹⁸ Lebovits, i. m. p. 243.

¹¹⁹ Projimovics, Molnár, i. m. pp. 171–172.

Kálmán János

A hivatalnok Szegeden született, s éppen a háború kitörése előtt költözött Budapestre. Minthogy mozgáskorlátozott volt, nem vitték el katonának. Így sokak szerencséjére a Népjeléti Minisztériumban dolgozott tisztviselőként. A háború vége felé a minisztérium már nemcsak a gazdasági segítségre szorulókkal, hanem a Budapestre érkező rengeteg vidéki menekülttel is foglalkoztak. Ők az előrenyomuló Vörös Hadsereg elől menekültek a fővárosba.

Kálmánnak igen sok olyan zsidó, illetve zsidó származású barátja volt, akiket még Szegedről ismert. Közülük számosan csak közvetlen a háború előtt, illetve alatt költöztek Budapestre, közéjük tartozott a Vajda család. Vajdáné két férjezett lányával jött a fővárosba: Farkasnéval (keresztneve ismeretlen) és Attila nevű kisfiával, valamint Hauerné Vajda Elzával.¹²⁰ A nyilashatalom-átvételt követően a többszörös értelemben is menekült család nehéz helyzetbe került. Ezért Vajdáék Kálmánhoz fordultak segítségért, aki habozás nélkül befogadta valamennyiüket. A mozgássérült hivatalnok mintegy három hónapon át, vagyis 1945. január közepéig, Pest felszabadulásáig bújtatta őket a lakásán. Hamis iratokat szerzett be nekik, amelyek tanúsították, hogy valamennyien szegedi menekültek. A mindig kíváncsi szomszédoknak pedig azt mondta, hogy Hauerné az unokahúga, és a többiek is az ő rokonai. Élelmiszerjegyeket is szerzett nekik az álneveikre, hogy ellátásuk is megoldott legyen. Minderre felhasználta a Népjeléti Minisztériumban betöltött állását.¹²¹

Kálmán Jánost a Jad Vasem 1984. december 25-én részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

¹²⁰ Lebovits, i. m. p. 261.

¹²¹ Projimovics, Molnár, i. m. p. 201.

Özvegy Ritzky Antalné
(született Rápolti Nagy Sarolta)
Ritzky Katalin

Ritzky Katalin Budán lakott édesanyjával, Ritzky Antalnéval. Az özvegy édesanya hívő római katolikus volt, aki szerény hivatalnoki fizetéséből tartotta el magát és egyetemista lányát.¹²² Mindezek ellenére bátran vállalta a kockázatot, hogy lányával együtt megmentse öt zsidó származású ember életét. Ugyanis Ritzky Katalin gyermekkorától ismerte a zsidó Barabás Tibornét, akivel ugyanabba az iskolába jártak, mi több: osztálytársak is voltak. Ez a gyermekkori felületes ismeretség azonban egyetemista korukban barátsággá mélyült. A negyvenes évek korszellemét ismerve ez különösen érdekes. Együtt jártak be egyetemi előadásaikra Budáról, és idővel természetesen jól megismerték egymás családját is. Barabásné az 1940-es években ment feleségül Barabás Tiborhoz, 1943-ban pedig egy fiúgyermeknek adott életet. Férjét, Barabás Tibort azonban munkaszolgálatra vitték, a keleti frontra került.¹²³

1944 júniusában Barabásnének kisfiával, szüleivel és húgával együtt egy óbudai csillagos – a Lajos utca 89. szám alatti – házba kellett költözniük.¹²⁴ Ahogyan helyzetük egyre veszélyesebbé vált, Ritzkyné mindent megtett, hogy kihozza őket a csillagos házból. Mivel a városházán dolgozott, sikerült hivatalos igazolást szereznie, amely szerint telkükön, a Pusztaszeri út 34.-ben magányosan álló faházat csillagos házzá minősítették. Miután hivatalos kérvényt adtak be, Barabásné és családja átköltözhetett a házikóba, amely attól fogva rejtkehelyük lett.¹²⁵ A nyilas időszak vége felé, amikor a nyilasok vadásztak

a bujkáló zsidókra, Barabásnének és családjának menekülnie kellett. Ritzky Katalin és anyja befogadta az öt zsidó menekültet a saját lakásukba, amely egy II. kerületi, Budai László utca 5/c szám alatti, egyszobás, alagsori ingatlan volt. Azonban a főváros bombázásakor, amikor minden lakó lement az óvóhelyre, akkor az öt ismeretlen „vendég” jelenléte felkeltette a szomszédok gyanúját. A rejtőzködőknek így tíz nap múlva ismét távoznuk kellett, nehogy elárulják megmentőiket.¹²⁶ Ritzky Katalin és édesanyja mindent megtettek, hogy megvédjék az öt menekültet: rábeszéltek barátait és ismerőseiket, hogy segítsenek nekik. Mindez nem volt kockázatmentes a nyilasuralom alatt Budapesten. Ritzkyék és Barabásék a háború után is tartották a kapcsolatot.¹²⁷

Özvegy Ritzky Antalné és lányát, Ritzky Katalint a *Jad Vase*m 1998. június 14-én a *Világ Igaza* kitüntetésben részesítette.

Tóth János

Tóth János Hajdúdorogon volt városi tisztviselő. A kor felfogásában és értelmezésében közismerten baloldali, liberális nézeteket valló embernek minősült. A második világháború alatt mindvégig barátságosan viselkedett a városban lakó zsidókkal, köztük családjának az orvosával, dr. Mayerrel, valamint az egymással rokonságban álló Weinstock és Grünfeld családdal.¹²⁸

Miután a németek 1944 márciusában megszállták Magyarországot, dr. Mayer Tóthhoz fordult. Kétségbeesetten arra kérte, szerezzen a városi hivatalból keresztény származást iga-

¹²² Frojimovics, Molnár, i. m. p. 327.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Lebovits, i. m. p. 329.

¹²⁵ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 327.

¹²⁶ Lebovits, i. m. p. 329.

¹²⁷ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 327.

¹²⁸ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 382.

zoló születési bizonyítványokat neki és családjának. Mayer doktor mellett feleségének, Leának és három gyermeküknek, Imrének, Erzsébetnek és Naominak volt szüksége a túléléshez keresztény származást bizonyító iratokra. Noha tudta, hogy a zsidók segítése büntetendő cselekmény, és hogy nem csupán állásával játszik, hanem elítélhetik, továbbá internálhatják is, Tóth mégis segített Mayeréknek. Néhány nap alatt sikerült is beszereznie a kért születési bizonyítványokat, amelyeket azonnal át is adott a családfőnek. Az okmányoknak köszönhetően Mayerék végül megmenekültek. A háború után alijáztak,¹²⁹ és Izraelben kezdtek új életet.¹³⁰

Tóth a szintén hajdúdorogi Weinstock Arnoldot – aki rokoni kapcsolatban állt a fentebb említett Grünfeld családdal – is megmentette.¹³¹ A honvédség 1944 áprilisában SAS-behívót¹³² küldött Weinstocknak. Vonattal utazott a behívóban szereplő, meglehetősen távol eső laktanyába, ahol jelentkeznie kellett. Útközben azonban részeg magyar katonák megtámadták, összeverték, és ki akarták dobni a vonatablakon. Ekkor azonban Tóth, aki véletlenül ugyanabban a kocsiban utazott, közbelépett. Elvezette az akkor már vérző Weinstockot a

katonáktól. Azonban egy hajdúdorogi nyilasszimpatizáns – egyesek szerint párttag –, aki szintén a vonaton utazott, látta az esetet, vagyis hogy Tóth miként segített Weinstocknak. Ezért aztán hónapokkal később, 1944 októberében, a nyilashatalom-átvétel után feljelentette Tóthot a hatóságoknál. Ennek köszönhetően Tóth Jánosnak ettől kezdve a háború befejezéséig bujkálnia kellett, hogy elkerülje a letartóztatást és minden azzal járó kellemetlenséget.¹³³

Tóth Jánost a Jad Vasem 1999. augusztus 2-án részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

¹²⁹ Alija/Alia: héber eredetű szó, a Palesztinába, illetve 1948-tól az Izraelbe való bevándorlást jelenti.

¹³⁰ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 382.

¹³¹ Lebovits, i. m. p. 356.

¹³² Névre szóló katonai behívóparancs Magyarországon a nem tényleges állomány számára a második világháború idején. Ezeket a behívókat expressz küldeményként kezelték, címzettje pedig köteles volt 48 órán belül bevonulni. A behívó a nevét a parancson feltüntetett, nagybetűs „SAS” feliratról kapta, amely a „sürgős azonnal siess” vagy a „sürgős, azonnali, soron kívüli” kifejezések röSoraikban a túlnyomó többséget alkotó zsidókon kívül erdélyi székely „szombatosok” (izraelita vallást követ?, de nem zsidó származású, a reformáció idejére visszavezethet? vallási közösség), valamint a „Jehova tanúi” szektához tartozó munkaszolgálatosok is voltak.vidítése volt. Azonban a korabeli köznyelvi humor a „siess Adolfnak (értsd: Adolf Hitlernek) segíteni” értelmezést alkalmazta rá.

¹³³ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 382.

Katonák

Ha a nemzetközi szakirodalmat nézzük, akkor a magyarországi holokauszttal kapcsolatban általában három különlegességet szoktak kiemelni: 1. a deportálás gyorsaságát; 2. a cionista vezetők és az SS tárgyalásait (Kasztner-vonat); valamint 3. a munkaszolgálatos rendszert. Mint ahogyan azt az első fejezetben írtuk, 1939-től kezdve folyamatosan és több lépcsőben jött létre a munkaszolgálatos rendszer. Ennek megfelelően tapasztalhatjuk azt is, hogy egyre szigorúbb és a végére kifejezetten embertelen, a beosztottak kínzását, illetve megalmazását célzó rendszer jött létre. De – természetesen – itt is voltak, akik nem álltak be a sorba, nem éltek vissza hatalmukkal. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a munkaszolgálatos rendszer az első években nem jelentett életveszélyt senkire.

Amikor a munkaszolgálatos rendszer „élesbe” fordult, akkor 1940-ben zsidó munkásszázadokkal számos katonai jellegű munkát végeztek el. Így például erdőt irtottak a román határ mentén, utakat építettek, mocsarakat csapoltak le, folyószabályozási munkálatokat bízta rájuk, de volt, hogy pályaudvarokon vagonokat rakodtak ki, vagy repülőtereket építettek és tartottak karban.¹³⁴ Arra is találunk példát, hogy zsidó munkaszolgálatosokat – úgymond – kiadtak nagybirtokra dolgozni. Lássuk be, a munkafeltételek itt semmivel nem vol-

¹³⁴ Ne feledjük, a harmincas évek végén, illetve a negyvenes évek elején Magyarország egy Románia elleni háborúra készült. Ezzel összefüggésben jelent meg a hadseregfejlesztés igénye is.

tak jobbak vagy rosszabbak azokénál, akik szintén egy-egy birtokon dolgoztak. A munkaszolgálatosok még némileg kényelmessé is tudták tenni az életüket. Így például azok a zsidó munkaszolgálatosok, akiknek az alakulata lakhelyüknek vagy barátaik lakhelyének a közelében dolgozott, haza tudtak menni, és otthon, illetve baráti körben tudtak étkezni és aludni. De arra is volt példa, hogy egy munkaszolgálatosnak a szolgálja lovas kocsin vitte ki neki az ebédet mindennap. Természetesen a jobb módúak itt is előnyben voltak: némi pénzzel el lehetett intézni, hogy ne hívják be munkaszolgálatra, vagy ha mégis behívták, jó pénzért társaival végeztette el a rá kiosztott fizikai munkákat.¹³⁵

Azonban 1940–41-ben az ország politikai elitje egyre inkább a szélsőjobboldal irányába tolódott el, s mint ahogyan arról már írtunk, egyre szigorúbban és egyre kirekesztőbben szabályozták a munkaszolgálat rendszerét. Így amikor 1941 júniusában Magyarország csatlakozott a Szovjetunió elleni háborúhoz, a munkaszolgálat már egy valóban kirekesztő és számos aspektusában megalázó rendszer volt. Nem feledhetjük, hogy a keleti frontra kivezényelt munkaszolgálatos századok élén a legtöbbször karpaszományos tisztek és tiszthelyettesek voltak. A századok mellé beosztott keretlegények pedig lényegében bűnözőkként viselkedtek, hiszen egyik legfőbb céljuk a „gazdag zsidók” kifosztása volt.

Általános tapasztalat volt az is, hogy a frontra vezényelt századokkal való bánásmód úgy durvult el, ahogy távolodtak a magyar határtól. A zsidók ellátása roppant gyenge volt, különösen annak fényében, hogy rendkívül nehéz fizikai munkát végeztek velük. Itt kell megemlíteni, hogy néha az elvégzendő munka az aknamentesítés volt. A századparancsnokok egyszerűen ráhajtották a munkaszolgálatosokat az aknamezőkre, s így tisztították meg az adott területet. A keret

¹³⁵ Braham, i. m. I. p. 299.

– sajátos humorról élve – a munkaszolgálatosokat '42-es min-tájú aknaszedő névvel is illette. Ugyanakkor az optimista magyar vezetés kénytelen volt szembesülni azzal, hogy a Wehrmacht hat hét alatt nem győzi le a Szovjetuniót, s hogy Moszkva alatt vereséget szenvedtek a Fedor von Bock és Heinz Guderian irányította német csapatok.

Várható volt, hogy Németország a korábbiaknál jóval jelentősebb erőfeszítéseket fog majd elvárni szövetségeseitől a keleti fronton. Ez be is következett, hosszas tárgyalások után – korábbi ígéretekre is hivatkozva – a németek kicsikarták az aktívabb magyar részvételt is. Ennek következtében állították össze és vezényelték ki a frontra a 2. magyar hadsereget. Ennek keretében immár tízezres nagyságrendben kerültek magyar zsidó munkaszolgálatosok a keleti frontra. Számukat a szakirodalom 35–50 ezer fő közé teszi. A nagy szórás egyik oka lehet, hogy egyrészt többféle alapon lehetett valaki munkaszolgálatos, s lehet, hogy egyesek több kategóriába is „beleérték”. Az újabb szakirodalom a kifejezetten faji alapon munkaszolgálatra kötelezettek számát 30 ezer főre teszi, vesztéseiket pedig 24 ezer főre.¹³⁶

A nyári időszakban polgári ruhában bevonult munkaszolgálatosok sorsa a keretlegények kezében volt, és a már említett atrocitások soha nem látott méreteket öltöttek. Napirenden voltak a verések, kikötések – ezeket a korabeli szabályzatok sem engedték (!) – és az aknaszedés is. A szökéseket a századparancsnok, illetve a keretlegénység néha tizedeléssel torolta meg. A hadműveletek azonban újfent elhúzódtak, és a kemény orosz tél is a fronton találta a 2. magyar hadsereget és az annak kötelékében szolgáló munkaszolgálatosokat.¹³⁷

¹³⁶ Stark Tamás: A magyar zsidóság a vészidőszakban és a második világháború után. *Regio*, 3 (1993).
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00015/pdf/09.pdf> (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

¹³⁷ Braham, i. m. I. p. 321.

Ekkorra már elrongyolódtak a nyári polgári ruhák, így alig nyújtottak védelmet a zord orosz tél viszontagságai ellen. Új ruhát pedig nem kaptak, hasonlóan a csomagokhoz és levelekhez. Amikor pedig 1943 januárjában megindult a Vörös Hadsereg támadása az urivi és a csucsjei hídfőkből, az nemcsak a katonákra, hanem a munkaszolgálatosokra nézve is végzetes volt. A visszavonulás és a menekülés zűrzavarában felbomlottak a századok, sokan itt estek el. Ugyanakkor a 35. gyalogezred parancsnoka, Vécsey Béla alezredes például így számolt be a történetekről: „Kénytelen vagyok megállapítani, hogy ezek a zsidók sokkal fegyelmezettebbek, mint a mi honvédeink, munkakészségük és teljesítményük is jobb, mint a honvédeké. A zsidók a legnagyobb tűzben fegyver nélkül is kihozták a sebesült és halott honvédeket, volt is egy zsidó századnak vagy ötven halottja és kétszer annyi sebesültje.”¹³⁸

A szintén megvert németek gyakran a demoralizált magyarokon töltötték ki a haragjukat, rajtuk bosszulták meg a vereséget. A SIPO- és az SD-alakulatok, de alkalmilag még Wehrmacht-katonák is valami egészen kivételes kíméletlenséggel és megmagyarázhatatlan dühvel vetették rá magukat a zsidókra.¹³⁹

A keleti fronton történt atrocitások közül is kirívó az 1943. április 30-ai eset. A visszavonuló munkaszolgálatosok között rengetegen voltak tifuszosok. Tényleges orvosi ellátásra vagy gyógyszerhez jutáshoz esélyük sem volt az első vonalban. A magukat tifuszosnak valló vagy valóban tifuszos munkaszolgálatosokat ezerszám irányították a Dorosics nevű faluba, amely Kijevtől nyugatra feküdt Zsitomir és Korosztjeny kö-

¹³⁸ Nemeskürty István: *Requiem egy hadseregért*.
<http://mek.oszk.hu/08500/08575/08575.htm> (a letöltés ideje: 2014. október 7.).

¹³⁹ Vö. Christensen SS-Sturmabführer az 1943. március 19-ei leiratában, amelyet valamennyi SD-alakulat parancsnoka megkapott, elismeri, hogy Ukrajnában „ellenséges elemekkel”, köztük gyerekekkel együtt magyar zsidókat is agyonlőttek. Braham, i. m. I. p. 325., 362.

zött. Itt egy kórháznak „kinevezett” téglapépület néhány szobája állt rendelkezésükre. Ennek a melléképületeiben, nyitott pajtákban helyezték el 1943 kora tavaszán a legtöbb beteget. Hogy ne legyen járvány, a pajtákat egy drótsövénnyel körükerítették. Az ellátás teljes hiánya miatt így is tucatnyi ember halt meg naponta. A tetemeteket a közeli istállóban rakták halomba. Azonban 1943. április 30-án a magyar katonai hatóságok úgy határoztak, hogy a járványt véglegesen leküzdik. Ez azt jelentette, hogy az egyik pajtát, benne kb. nyolcszáz munkaszolgálatossal együtt, felgyújtották. Akik megpróbáltak ki menekülni, azokat legéppuskázták.¹⁴⁰ Az eset azért is döbbenetes, mert ekkor már Nagybaczoni Nagy Vilmos volt a honvédelmi miniszter, aki kifejezetten zsidóbarát és zsidómentő gyakorlatot folytatott. (Ennek részleteit lásd a róla szóló alfejezetben.) A 2. hadsereg kivonásával párhuzamosan a munkaszolgálatos századok maradványait is hazahozták. Így 1943 tavaszán úgy tűnt, magyar zsidók már nem fognak külföldre kerülni. Azonban a magyar és a német vezérkar nem így akarta.

Hosszas, néha valóságos ötletbörzének tűnő tárgyalások után – amelyeknek egyik „eredménye” lett Nagybaczoni Nagy lemondása – végül megszületett az a döntés, miszerint magyar zsidó munkaszolgálatosok fognak dolgozni a szerbiai Bor körüli rézbányákban.¹⁴¹

Az első századok még 1943 nyarán elindultak Bor felé. 1944 nyaráig körülbelül hatezer magyar munkaszolgálatos érkezett a rézbányákba. Soraikban a túlnyomó többséget alkotó zsidókon kívül erdélyi székely „szombatosok” (izraelita vallást követő, de nem zsidó származású, a reformáció idejére visszavezethető vallási közösség), valamint a „Jehova tanúi” szektához tartozó munkaszolgálatosok is voltak.

¹⁴⁰ Braham, i. m. p. 326. és 2093. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=2093 (a letöltés ideje: 2014. október 7.).
¹⁴¹ A tárgyalásokról lásd: Braham, i. m. I. pp. 335–337.

A bori kényszermunkásokat több táborban helyezték el a rézbányák körül. A táborokban magyar katonák, a munkaterületen a német munkaszervezet, az Organisation Todt¹⁴² emberei felügyelték őket. A munkaszolgálatosok feladata volt a bányászattal kapcsolatos infrastrukturális beruházások építése is. A bányászati és az ellátás 1943 végéig elfogadható volt, a keleti fronton tapasztaltakkal pedig nem is lehetett egy lapon említeni. Ebben vélhetően nagy szerepe volt az akkori főparancsnoknak, Balogh András¹⁴³ alezredesnek is: *„Elég jól bánt velünk. Kiabált, hogy utálja a zsidókat, de nem bántott bennünket, rendes fekhelyről, ellátásról gondoskodott. Amikor esett az eső, elvette a pokrócokat a kerettől, és kiosztotta közöttünk.”*¹⁴⁴

1943 decemberében azonban Marányi Ede alezredes vette át a parancsnokságot, és ezzel megkezdődtek a rendszeres verések és kikötések.¹⁴⁵ 1944 szeptemberében a romló katonai helyzet miatt a németek elhatározták a bányáknak és környéküknek a kiürítését. A munkaszolgálatosokat két hullámban indították északra. Az első lépcső, mintegy 3200 fővel, szeptember közepén indult el. Útközben több munkaszolgálatost agyonlőttek. 1944. október 7-éről 8-ára virradó éjszaka német és bosnyák Waffen SS-alakulatok közel ezer embert lőttek tömegsírokba Cservenkánál. Később magyar katonák nyitottak tüzet a menetoszlopban vánszorgó munkaszolgálatosokra. Magyarországra érve, Kiskunhalason, Bonyhádön és Szentkirályszabadján szervezték újjá az alakulatot, és útnak indították őket a nyugati határhoz. Az osztrák határ közelében rövid

¹⁴² Fritz Todtról elnevezett, a német hadiipar teljesítményének fokozására létrehozott, félkatonai alapon működő, kényszermunkásokat dolgoztató szervezet.

¹⁴³ Csapody, i. m. pp. 143–145.

¹⁴⁴ 326. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=326 (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

¹⁴⁵ Minderről részletesen lásd: Csapody Tamás i. m.

ideig dolgoztatták őket más, Budapestről odahajtott zsidókkal együtt. Az „keleti fal” nevű erődítményrendszert építették Bécs, illetve a Birodalom védelmére.¹⁴⁶ Azonban innen is továbbhajtották őket, végül különböző német koncentrációs táborokban kötöttek ki (Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau, Flossenbürg és Oranienburg-Sachsenhausen), és ott érte őket a felszabadulás 1945 tavaszán. A néhány nappal később útnak indult második hullám sorsa sokkal kedvezőbben alakult. A menetoszlopot hamarosan jugoszláv partizánok támadták meg, és kiszabadították a munkaszolgálatosokat.¹⁴⁷

Magyarország 1944. március 19-ei német megszállása a munkaszolgálat szempontjából is új helyzetet teremtett. Ugyanis Sztójay Döme miniszterelnök ötvenezer kényszermunkást és újabb munkaszolgálatos századok felállítását ígérte a németeknek.¹⁴⁸ Mindezzel párhuzamosan megkezdődött a vidéki zsidóság gettósítása, majd deportálása. S ekkor látjuk a magyarországi holokauszt egyik legnagyobb paradoxonját. A korábban mozgó vesztőhelynek is nevezett munkaszolgálat hirtelen az üldözött zsidók egyik első számú menedéke lett a deportálás elől. Ugyanakkor tény, hogy ez a menedék csak a férfiak számára volt elérhető. A Honvédelmi Minisztérium gyakran még a gettókba, gyűjtőtáborokba is kézbesített behívókat, és ezzel kiváltotta mind a csendőrség, mind pedig a németek rosszallását. Ugyanakkor generális magyarázat nincs arra, hogy a korábbi években még mélyen antiszemita honvédelmi minisztériumi tisztviselők 1944-ben miért védték ennyire a zsidókat. Sokak szerint egyszerűen a munkaerőt féltették, s a humanitárius szempontok csak néhány esetben érhetők tetten.¹⁴⁹ Ugyanakkor a már említett cservenkai vérengzés

mellett október 11-én Kiskunhalason gyilkolták le a 101/322. számú munkaszolgálatos századnak mintegy kétszáz munkaszolgálatosát,¹⁵⁰ október 13-án pedig a debrecen-apafai lőtérén végeztek ki hetvenegy szökött munkaszolgálatost.¹⁵¹

A Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom 1944. októberi sikeres puccsát követően elszabadult a terror a munkaszolgálatos századoknál is. Október 16-án Pusztavámnál mintegy kétszáz embert – egy egész századot – öltek meg a nyilasok. Budapesten a Népszínház utca környékén az ellenállást tanúsító munkaszolgálatosokat nyilas- és német egységek mérszárolták le.¹⁵²

A nyilas hatalomátvétel után 1944. október 26-án német kérésre elrendelték hetven munkaszolgálatos század átadását. A németeknek munkaerőre volt szükségük a magyar határ környékén tervezett és Bécs védelmét szolgáló erődítményrendszer (a „keleti fal”) megépítéséhez.¹⁵³ Azonban Szálasi Ferenc és kormánya mint ingyenmunkaerővel számolt a magyar zsidókkal. Vagyis számítottak rájuk az ország háború utáni újjáépítésénél is, de még a szovjet fogságba esett magyar honvédek kiváltásánál is (!). Csak magas rendfokozatú náci tisztviselők tudták meggyőzni Szálasi, hogy engedjen. Azt mondták neki, hogy a magyar zsidók a magyar hadseregnek szánt hadianyagot fogják előállítani.¹⁵⁴

Az említett 70 századnyi munkaszolgálatost, vagyis mintegy 15-17 ezer embert 1944. november 2-a és 11-e között adták át a németeknek Hegyeshalomban. Ezzel a lépéssel az addigi munkaszolgálatos századok megszűntek, immár mindenki né-

¹⁴⁶ Szita (1988), i. m. pp. 66–67.; Szita Szabolcs: *Utak a pokolból*. Budapest: Metalon Manager Iroda, 1991, pp. 134–156.

¹⁴⁷ Csapody, i. m. pp. 126–134.

¹⁴⁸ Braham, i. m. II. p. 913.

¹⁴⁹ Braham, i. m. II. pp. 913–918.

¹⁵⁰ Gáspár Ferenc: A kiskunhalasi tragédia (1944. október 11.). *Századok*, 6 (1996), pp. 1473–1504.

¹⁵¹ Gonda, i. m. p. 263.

¹⁵² Braham, i. m. p. 909.

¹⁵³ Szita (1991), i. m. pp. 48–53.

¹⁵⁴ Paksa Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2013, p. 157.

met parancsnokság alá került. Az embereket kisebb csoportokba osztották, és így vitték őket kényszerszolgálatra a határ menti kisebb-nagyobb településekre.¹⁵⁵

November végén további megmaradt munkaszolgálatos századokat adtak német kézre Hegyeshalomban. Az utolsó átadott századok között voltak a semleges országok által „védett” századok. Ezeket november 27-e és 29-e között meglepetésszerűen vagonírozták be a Józsefvárosi pályaudvaron.¹⁵⁶

Szálasiék azonban nemcsak a munkaszolgálatos századokat, hanem a budapesti civil zsidó lakosok tízezreit is „kölcsönadták” az SS-nek, hogy fel tudják építeni a „keleti falat”. Még 1944. október 20-a körül elrendelték, hogy a 16–60 éves korú munkaképes zsidó férfiak, később a fiatalabb zsidó nők is ún. „*honvédelmi szolgálatra*” jelentkezzenek.¹⁵⁷ Ez a Budapest környéki sáncok építését jelentette, ezért őket egy ideig „sáncás zsidóknak” nevezték, így különböztetve meg őket az „igazi” munkaszolgálatosoktól. Azonban a nyilasok csakhamar újabb zsidók ezreit hurcolták el a csillagos házakból, és mindegyiküket az óbudai téglagyár telepére hajtották. Őket az ún. „sáncás zsidók” többségével együtt 1944. november 6-ától gyalogmenetekben indították el a nyugati határ felé. A civil és ekkor már zömmel nőkből álló „*munkaszolgálatosok*” közül sokan már az út megpróbáltatásait sem bírták, és meghaltak. A Hegyeshalomig hajtott embereket végül itt szintén átadták a németeknek, hogy dolgozzanak a „keleti fal” építésén.¹⁵⁸ November 20-án – a semleges országok és a Vatikán tiltakozására – beszüntették a hegyeshalmi gyalogmeneteket.¹⁵⁹

1945 tavaszán a még életben lévő magyar zsidó kényszerszolgálatosokat különböző ausztriai koncentrációs táborokba haj-

tották. A nők közül sokan a lichtenwörthi, a férfiak többségében a mauthauseni, illetve a gunskircheni koncentrációs táborba kerültek. Itt szabadították fel őket amerikai csapatok 1945 májusának első napjaiban.

A következőkben olyan katonatisztek életútját vázoljuk, akik megkapták a Jad Vasem Intézet a Világ Igaza elismerését. A más és más rendfokozatú, és különböző helyeken szolgálatot teljesítő katonák – eltérő, helyzetükhöz alkalmazkodó módszerekkel – védték az alárendeltségükbe tartozó, és a törvények alapján nekik kiszolgáltatott zsidó munkaszolgálatosokat.

*Almásy Tibor*¹⁶⁰

Almásy Tibor egy patinás, katolikus család sarja. A helyi cisztercita gimnáziumban érettségizett. Ismeretségi körében mindig voltak zsidók. Atyai jó barátja Klein Géza órás-ékszerész és nem mellékesen tartalékos főhadnagy volt. Almásy katonai akadémiát végzett, s utána értelemszerűen a Magyar Királyi Honvédségnél kezdte meg szolgálatát, hadnagyként. A második világháború elején tüzér főhadnagy, így került ki a keleti frontra, ahonnan aztán csak 1943-ban tért haza.¹⁶¹

Almásy figyelemmel kísérte a politikai változásokat is éppen úgy, mint a háború alakulását. Láttá, hogy az ország rossz irányba megy. Így már a fronton szerzett néhány munkaszolgálatos barátjának – Székely Lászlónak, Székely Györgynek vagy Rúdbányai Jánosnak – különböző katonai iratokat, például nyílt parancsot, leszerelési igazolványt. 1944 márciusában, az ország német megszállása után azonban fény derült a

¹⁵⁵ Szita (1991), i. m. pp. 136–156.

¹⁵⁶ Szita (1988), i. m. p. 88.

¹⁵⁷ Szita (1988), i. m. p. 62.

¹⁵⁸ Szita, i. m. pp. 62–63., 72–73.

¹⁵⁹ Szita (1988), i. m. p. 84.

¹⁶⁰ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 40.; *Székesfehérvár, 1913 – †Székesfehérvár, 2005. Portré a 141. oldalon.

¹⁶¹ Lebovits, i. m. p. 169.

zsidómentő akcióira. Ezért letartóztatták, és Kassán hadbíró-ság elé állították. Azonban Almásynak szerencséje volt. Egyrészt azért, mert ügyét nem a vezérkari főnökség 2. osztálya-nak különbíró-sága tárgyalta, s így pere igencsak elhúzódott. A hadi helyzet alakulása miatt azonban a honvédségnek ki kellett ürítenie Kassát (1945. január 19.). Ekkor Almásyt a soproni 48-as laktanya Katonai Büntető Intézetébe vitték át. Itt végül a hadbíró-ság 1945. március 28-án bizonyítékok hiányá-ban szabadlábra helyezte őt.¹⁶² Az immár hivatalosan is ártatlan tiszt a városban maradt segédtisztként. A Vörös Hadsereg közeledtével azonban a város katonai vezetése és a nyilas pol-gári vezetés Nyugatra menekült. Az egyik utolsó intézkedés értelmében Almásy Tibort nevezték ki a soproni 48-as lakta-nya táborparancsnokává és egyben a soproni állomás állomás-parancsnokává. Ebben az időszakban – vagyis 1945. március végén – egy háromszázhatvan főnyi, zsidókból álló csoportot hoztak be a laktanyába, akik két munkaszolgálatos század maradék túlélői voltak. A zsidókat azzal a parancssal vette át Almásy, hogy vagy küldje valamennyit a Német Birodalomba, vagy pedig a helyszínen végezze ki őket. Almásy azonban megtagadta ennek a parancsnak a teljesítését. Almásy gon-doskodott arról is, hogy a felügyelete alá került munkaszol-gálatos zsidók orvosi ellátáshoz jussanak. Ezenfelül a csoport minden tagjának magyar katonai egyenruhát adott. Emellett többször is nyilvánosan kijelentette, hogy a laktanyában nin-csenek zsidók, csak és kizárólag magyar honvédek.¹⁶³ Hogy a tábort biztosan megvédje, Almásy egy trükkhöz folyamodott. Kirakott egy figyelmeztető táblát a laktanya bejáratánál, a kö-vetkező szöveggel: „Figyelem, kiütéses tifusz!” A kapuőrség mellé vöröskeresztes karszalagos, németül is beszélő katoná-

kat is állított.¹⁶⁴ Nem félt fegyvereket adni a zsidók munka-szolgalatosoknak, illetve a laktanyában tartózkodó magyar ka-tonáknak is, hogy meg tudják védeni magukat az esetleges tá-madásokkal szemben. A háború végére számos olyan katona is menedéket talált az Almásy parancsnokolta laktanyában, akik megtagadták a parancsot, miszerint vissza kell vonulniuk a Német Birodalomba. Számukat mintegy ezer főre lehet ten-ni. Almásy a laktanyát 1945. március 30-án este 7 órakor pus-kalövés nélkül adta át a Vörös Hadseregnek.

A háború után úgy tűnt, hogy Almásy tiszt karrierje töret-lenül folytatódik: 1945 nyarán már a demokratikus hadsereg tisztje, 1947-ben már őrnagy. Azonban 1948. július 1-jén nyug-állományba helyezték. Ez már valami rosszat vetített előre, s ez november 22-én be is következett: kémkedés miatt letartóz-tatták. 1949. március 14-jén jogerősen felmentették ugyan, az Államvédelmi Hatóság mégis internálta 58 hónap időtartamra. Csak 1953 novemberében szabadult ki onnan. Almásy 1956-ban elhagyta Magyarországot, Kanadában telepedett le.¹⁶⁵ Sikeres vállalkozóként élt, amikor a nyolcvanas években egykori meg-mentettjei felismerték, és elindították embermentő tevékeny-ségének hivatalos elismertetését. A nyilvánosságnak azonban árnyoldala is volt. 1988-ban Kanadában (Montrealban és To-rontóban) a Számonkérő Szék büntetőbíró-sága dr. Dénes Jó-zsef hadbíró százados vezetésével kötél általi halálra ítélte Almásyt, akivel elismervény ellenében átvették az ítéletet.¹⁶⁶

A magyar állam 1999-ben embermentő tevékenységéért ki-tüntette és dandártábornokká léptette elő.

Almásy Tibort a Jad Vasem 1987. március 19-én részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

¹⁶² Lebovits, i. m. p. 170.

¹⁶³ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 40.

¹⁶⁴ Lebovits, i. m. p. 170.

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Lebovits Imre: Almásy Tibor 1913–2005. *Új Élet*, 3 2 (2005).

Balogh Endre

Az egri illetőségű Balogh Endre hadnagy a 107/302. zsidó munkaszolgálatos század parancsnoka volt. 1944 nyarán a század több mint három hónapig a budapesti Rákosrendező pályaudvar megtisztításán dolgozott, amelyet akkoriban német vagonok roncsai borítottak.¹⁶⁷

Baloghról köztudott volt, hogy emberségesen bánik a századába besorozott zsidókkal, ami akkoriban ritkaság volt a honvédségnél. Arról is gondoskodott, hogy a zsidó munkaszolgálatosok rendes mennyiségű és minőségű élelmiszert kapjanak, de kimenőt is adott nekik, hogy meg tudják látogatni Budapesten élő családtagjaikat.¹⁶⁸

1944 októberében, a kiugrási kísérlet, illetve a nyilashatalom-átvétel idején Balogh néhány munkaszolgálatosa összeszedte és a táborba csempészte a vasúti kocsikban és az állomáson található különféle szétszórt fegyvereket. De nem volt módjuk, hogy használják azokat, ugyanis egy nyilasalakulat betört a táborba. Azonnal letartóztatták a fegyverrejtegetőket, nemkülönben a századparancsnok Balogh hadnagyot is. Baloghot – kihallgatás okán – alaposan elverték, de utána szabadon engedték. Azonban Balogh elmondta embereinek, hogy a tervek szerint a Német Birodalomba fogják deportálni őket. Ezek után hagyta, hogy aki csak akart, mert és tudott, az szökjön meg. Apróságnak tűnhet, de fontos mulasztás volt, hogy nem jelentette egységének a létszámát, csak amikor már Hegyeshalomra értek.¹⁶⁹

A Balogh által megmentett zsidók közül többen kapcsolatban maradtak vele a háború után is. Köztük volt Balassa József, Kéri Ernő, Urmacher Ervin. Balassa a háború után Mün-

chenben telepedett le, a megmentettek közül sokan Izraelbe alijáztak.¹⁷⁰

Balogh Endrét a Jad Vasem 1966. október 30-án részestette a Világ Igaza kitüntetésben.

Gidófalvy Lajos¹⁷¹

A vasúti pályaoőr legidősebb fiaként Angyalföldön nehéz anyagi körülmények között felnövő Gidófalvy Lajos 1938-ban végzett el egy honvédtiszti tanfolyamot, s lett zászlós. Részt vett a felvidéki és erdélyi bevonulásban, amelyről emlékérmek támaszkodtak. Közben hivatásos tiszti állományba került.

Ezután került Angyalföldre az ottani leventekörzet parancsnokaként, immár főhadnagyi rangban. Tény, hogy Gidófalvy felesége is zsidó származású volt, így nem csodálkozhatunk azon, hogy Gidófalvy világlátásától igen messze estek a kirekesztő, antiszemita eszmék.

A magyar kormány 1944. szeptember 26-án felállította a nemzetőrséget. Ennek alapján Gidófalvy Angyalföld fiataljainból megalakította a XIII. kerületi Nemzetőr Századot. Lényegében ezt szervezte át – 1944 őszén, a nyilashatalom-átvétel után –, és a XIII/1. KISKA- (Kisegítő Honvéd Karhatalmi Zászlóalj) alakulat parancsnoka lett. Egységét a budapesti Vilmos Főherceg laktanyában szállásolták el. Ebbe az alakulatba nemcsak zsidók jelentkeztek, hanem szökött katonák, leventék és munkaszolgálatosok is. Sokan kerestek itt biztonságot, de voltak, akik a nyilasok és a németek ellen akartak harcolni.¹⁷² Fontos megjegyezni, hogy Gidófalvy fegyvert is adott embereinek a kezébe.

¹⁶⁷ Lebovits, i. m. p. 176.

¹⁶⁸ Fjorimovits, Molnár, i. m. p. 54.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Lebovits, i. m. p. 176.

¹⁷¹ *Böggöz, 1901. január 1. – †Budapest, 1945. január. Portré a 141. oldalon.

¹⁷² Lebovits, i. m. p. 224.

Bősze József így emlékezett Gidófalvyra és KISKA-alakulata: *„Ehhez az alakulathoz mindenki utat talált, aki tenni akart valamit a haza, az emberiség érdekében... Olyan fegyveres csoportokat szervezett, amelyek megvédték nemzeti javainkat, megakadályozták egyes angyal földi gyárák leszerelését, katonái őrizték meg a jövő számára a Ferdinánd hidat, a Rákosrendező pályaudvart, a mai Dózsa György úti vasúti felüljárót. Gidófalvy Lajos és katonái látták el az akkor életet jelentő igazolványokkal a rászorulókat, élelmeztek a csillagos és védett házak lakóit, sorolta az Emlékbizottság elnöke, kiemelve, hogy 1944 végén Gidófalvy emberei már 1200-1300 fő élelmezését látták el a Vilmos Főherceg lakatnyából, melynek helyén ma a Gidófalvy Lajos nevét viselő lakótelep áll... Kapcsolatban állt a magyar és nemzetközi embermentő szervezetek képviselőivel, köztük a sztálinizmus későbbi áldozatával, Raoul Wallenberggel is.”*¹⁷³

Amikor 1944 decemberében nyilas fegyveresek törtek be két gyermekotthonba – a Munkácsy Mihály utca 5-7.-be és a Vilma királynő út (ma Városligeti fasor) 25.-be –, Gidófalvy a helyszínre vezényelte embereit, és tűzharc eredményeként, fegyverrel kényszerítette távozásra a nyilasokat. Ugyanakkor katonáinak egy részét az elhurcolt zsidó gyerekek felkutatására küldte. Szerencsére megtalálták őket, és visszavitték az ekkor már tényleg biztonságot jelentő otthonokba. A két gyermekotthonban 1944–1945 fordulóján összesen mintegy hétszáz gyerek és háromszáz felnőtt tartózkodott. Ugyanakkor ettől kezdve Gidófalvy katonái őrizték mindkét otthont.¹⁷⁴

Gidófalvy akciói – amint az látható – igen veszélyesek voltak, hiszen könnyű lett volna bizonyítani, hogy egységének

¹⁷³ Draveczi-Ury Ádám: *Gidófalvy Lajos ezredesre emlékeztek*. www.honvedelem.hu/cikk/23718/gidofalvy-lajos-ezredesre-emlekeztek (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

¹⁷⁴ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 142.

sok „katonája” zsidó. Egyszer valaki fel is jelentette emiatt Gidófalvyt, és a nyilasok megtámadták az egységet. Sokakat letartóztattak, de Gidófalvynak sikerült valahogyan megszöknie. A több száz megmentett közül talán érdemes megemlíteni dr. Radó Györgyöt, aki a háború után orvos lett, és 1956-ban ő volt a néphadsereg központi katonai kórházának a parancsnoka.¹⁷⁵

Gidófalvy végül 1945 januárjában, a nyilasokkal vívott harc során esett el, halálának pontosabb körülményei sajnos nem ismeretesek.¹⁷⁶

Gidófalvy Lajos főhadnagyot 1948-ban posztumusz őrnaggyá, majd születésének 90. évfordulóján 1991-ben a Magyar Köztársaság honvédelmi minisztere posztumusz ezredessé léptette elő. 1998-ban a Magyar Köztársaság belügyminisztere Bátorságért érdemjelet adományozott Gidófalvynak.

Gidófalvy Lajost a Jad Vasem 1996. február 26-án a Világ Igaza kitüntetésben részesítette.

Horváth Kálmán¹⁷⁷

Horváth Kálmán a miskolci VII. honvédhadtest munkaszolgálatos előadója volt. Feladata volt, hogy 1942-től a körzetében lévő zsidó férfiakat sorozza be munkaszolgálatra. Ugyanakkor már 1942 őszén kérte – Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter utasítása alapján –, hogy hozzák haza a keleti frontról, és szereljék le a hat hónapnál régebb óta kivezényelt munkaszolgálatosokat.¹⁷⁸

¹⁷⁵ M. Tóth György: 1956 – dr. Radó György emlékezete. www.honvedelem.hu/cikk/22562 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

¹⁷⁶ Lebovits, i. m. p. 225.

¹⁷⁷ Portré a 144. oldalon.

¹⁷⁸ Lebovits, i. m. p. 244.

A német megszállás után, amikor 1944 májusában és júniusában már teljes erővel folyt a vidéki zsidóság Auschwitzba deportálása, akkor Horváth, illetve emberei megjelentek a miskolci, valamint más észak-magyarországi gettókban, és a férfiakat – akiket csak lehetett – besorozták munkaszolgálatra.¹⁷⁹ Eközben Horváthnak többször szembe kellett szállnia a megszálló német tisztekkel, illetve a losonci gettóban Zöldy Mártonnal. A miskolc–diósgyőri gettóban való sorozást ugyan a csendőrség megpróbálta megakadályozni, de végül nem sikerült nekik. A behívottakat a munkaszolgálatosok jolsvai és gombospusztai elosztóhelyére vitték, ahonnan aztán különböző helyekre szórták szét őket. Horváth hallgatolagos tudtával és jóváhagyásával több százan szöktek meg a jolsvai táborból szlovák területre, ahol sokan csatlakoztak a partizánokhoz.¹⁸⁰ Voltak, akik a keleti frontra kerültek, mások a mauthauseni vagy a günskircheni koncentrációs táborokba jutottak, némelyek viszont a világháború befejeződésig Magyarországon maradtak. Az auschwitzi deportálásuktól azonban mindannyian megmenekültek, így többen maradtak életben, mint a gettók-ból Auschwitzba hurcolt családtagjaik közül. Horváth maga Jolsván maradt, amíg egységét 1944 augusztusában át nem helyezték romániai és más frontokra.¹⁸¹

A háború után néhány túlélő, akik Horváthnak köszönheték életüket, Izraelbe alijáztak. Amikor azonban módjuk nyílt, akkor – hálából mindazért, amit Horváth tett a háború alatt – feleségével együtt meghívták látogatóba egykori megmentőjüket Izraelbe. Horváthék elfogadták a meghívást, és két ízben – 1992-ben és 1994-ben – is ellátogattak Izraelbe. Horváth Kálmánt 1996. június 24-én – többek között a második világhá-

borúban tanúsított magatartása miatt – dandártábornokká léptették elő.¹⁸²

Horvát Kálmánt a Jad Vasem 1994. július 21-én részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

*Kelenhegyi Emil*¹⁸³

A 18. könnyű hadosztály híradóparancsnoka volt századosi rangban. 1943-ban a keleti frontra került. Munkájának végzéséhez kérte, osszanak be hozzá két, műszakilag is képzett zsidó szakembert a Berdicsev környékén lévő egyik munkaszolgálatos századból. Végül a 109/24. számú munkaszolgálatos századból választottak ki két embert, nevezetesen Farkas Ernőt és Bán Zsigmondot.¹⁸⁴ Kelenhegyi nem a szokásosnak mondható megalázó és lekezelő módon bánt velük. Katonának tekintette őket, ezért egyenruhát kaptak, de nem kellett viselniük a sárga karszalagot sem, és a százados parancsnoksága alatt együtt is étkeztek a többi katonával.¹⁸⁵ 1943 őszén kivonták a hadosztályt, de csak 1944 augusztusában érkeztek Magyarországra, Máramarosszigetre. Itt az alakulatot feloszlatták. Azonban Kelenhegyi nem hagyta magára embereit. Kelenhegyit ugyan háromszor helyezték át, de minden egyes alkalommal magával vitte két nélkülözhetetlenné vált segítőt. „Természetesen” felettesei nem tudták róluk, hogy zsidók lennének. 1945 januárjában Kelenhegyi és két „társa” már a 23. hadosztálynál szolgáltak. Itt azonban egy nyilas érzelmű katonára – ki tudja milyen alapon – feljelentette őket. Farkast és

¹⁷⁹ Fjorimovics, Molnár, i. m. p. 173.

¹⁸⁰ Lebovits, i. m. p. 244.

¹⁸¹ Fjorimovics, Molnár, i. m. p. 173.

¹⁸² Lebovits, i. m. p. 244.

¹⁸³ Portré a 141. oldalon.

¹⁸⁴ Lebovits, i. m. p. 264.

¹⁸⁵ Fjorimovics, Molnár, i. m. p. 209.

Bánt elvitték ugyan az alakulattól, de a háborút így is szerencsén túléltek.¹⁸⁶

A háború után igazolták, így Kelenhegyi továbbra is a honvédségben tudott szolgálni. Azonban 1951 novemberében alezredesi rangban nyugdíjazták, majd előbb bebörtönözték, azután pedig internálták.¹⁸⁷ Kelenhegyi 2000-ben egy életinterjú keretében részletesen elmondta, hogy miként segítette Bánt és Farkast.¹⁸⁸

Kelenhegyi Emilt a Jad Vasem 1995. április 25-én a Világ Igaza kitüntetésben részesítette.

Kovács József

A debreceni illetőségű Kovács József hadnagy volt 1942-ben, amikor is kinevezték az egy évvel korábban felállított, VI/4. számú munkaszolgálatos század parancsnokává. Az érkezése előtt az ott szolgáló parancsnok és a keretlegénység inkább a kegyetlenségéről, mintsem emberséges viselkedéséről maradt meg a század tagjainak emlékezetében: mindennaposak voltak a verések és más megalázó büntetések a 240 fős században. Kovács hadnagy megérkezésével minden megváltozott. Ő az új beosztását ugyanis arra használta fel, hogy javítson az alatta szolgálók általános körülményein, s közben nagyon sok zsidó életét megmentette. Katonaként megkövetelte a rendet és a pontos munkavégzést, de semmilyen formában nem tűrte el, hogy bárki is visszaéljen a zsidók kiszolgáltatottságával. Az alakulatában szolgáló zsidó munkaszolgálatosokat minden tekintetben és minden körülmények között magyar katonák-

ként kezelte. Tisztiszolgájaként Csillag Józsefet (a háború után Izraelbe alijázott, ahol Joszef Kochavi néven élt), egy munkaszolgálatos zsidót választott. Az együtt töltött évek során pedig valódi barátság alakult ki a két férfi között.¹⁸⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a jobb és emberségesebb bánásmód jobb minőségű és hatékonyabb munkát eredményezett.

Később azt a zászlóaljat, amelynek kötelékébe tartozott a VI/4. munkaszolgálatos század is, Kárpátaljára vezényelték, hogy ott utat építsenek, illetve hogy egy kőbányában követ fejtsenek.¹⁹⁰ Itt azonban a zászlóalj parancsnoka már az erősen antiszemita Szentkatolnay-Reincz Jenő őrnagy (később: alezredes) lett, akit a háború után halálra ítélték a dorosicsi tifuszkórházban történetek miatt.

Kovács gondoskodott arról is, hogy a századában szolgáló zsidók rendes ételmezést és meleg ruházatot kapjanak. Ezenkívül megengedte nekik azt is, hogy levelezzenek a családtagjaikkal, vagy, hogy csomagokat kapjanak. Megszervezte a szabadságolásokat is, így minden munkaszolgálatos haza tudott látogatni. Emberi kiállására jellemző, hogy amikor az alakulathoz tartozó egyik zsidó munkaszolgálatost egy másik század kerete lecsukta, akkor Kovács személyesen követelte, hogy azonnal bocsássák szabadon a „katonáját”.¹⁹¹ Igyekezett századát úgymond elkülöníteni a többi munkaszolgálatos századtól. Így is próbálta védeni embereit Szentkatolnay-Reincz alezredes zaklatásától. De amikor az megtiltotta, hogy a zsidók csomagot kapjanak, akkor Kovács maga ment el a vasútállomásra, és elhozta a századának címzett csomagokat.¹⁹²

Kovács hadnagy mindent megtett azért, hogy megvédje az VI/4-es munkaszolgálatos században szolgáló zsidókat. Számos esetben előfordult, hogy nem teljesítette zászlóaljparancs-

¹⁸⁶ Lebovits, i. m. p. 265.

¹⁸⁷ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 209.

¹⁸⁸ Vö. USC Shoah Foundation Institute testimony of Emil Kelenhegyi. <http://collections.ushmm.org/search/catalog/vha51326> (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

¹⁸⁹ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 230.

¹⁹⁰ Lebovits, i. m. p. 277.

¹⁹¹ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 230.

¹⁹² Lebovits, i. m. p. 277.

nokának a parancsát. Még azt is megtette, hogy napiparancsot hamisított, vagy, hogy fiktív büntetéseket jegyzett be a századnaplóba.¹⁹³

Megrázó eset történt azonban 1942 telén. Ekkor ugyanis két éhező zsidó kisgyerek jött az alakulathoz. Hamar kiderült, hogy egy olyan zsidó csoportról szakadtak le, amelyiket még 1941-ben deportáltak Magyarországról Galíciába, s a csoport tagjainak döntő többségét Kamenyec-Podolszkijban legyilkolták. Azonban a két gyerek valahogyan megúszta a mészárlást. Volt bennük annyi talpraesettség, hogy minden veszély és nehézség ellenére visszataláltak Magyarországra. A VI/4-es munkaszolgálatos század emberei enni és inni adtak a gyerekeknek, majd elrejtették őket az egyik általuk biztonságosnak ítélt épület padlásán. Ekkorra már tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy bátran megbízhatnak parancsnokukban. Így üzentek Kovács hadnagyért. Nem meglepő, hogy ő is megsajnálta a két kisgyereket, különösen, hogy megismerte a sorsukat. Ezek után megengedte, hogy ha elrejtőznek, akkor az egységgel maradhatnak. Természetesen – Kovács segítségével – el is látták a gyereket. Végül a helybeli zsidó családoknál el is tudta helyezni a két kisgyereket.¹⁹⁴ Azonban meg kell jegyeznünk, hogy sorsuk aztán 1944 tavaszán nem lehetett kétértelmű...

Amikor a századot kivonták Kárpátaljáról, akkor Püspökkladányba tértek vissza, ahol minden munkaszolgálatos várta – nem kis félelemmel –, hogy mi lesz a további sorsuk. Kovács ekkor egy olyan javaslattal állt elő, hogy a bevonuló munkaszolgálatosokat is képezni kell. Erre pedig nincsenek alkalmassabbak az „öreg muszosoknál”. Az ötlet, ki tudja, hogy miért, de elnyerte Szentkatolnay-Reincz alezredes tetszését és jóvá-

hagyását is. Így több mint százötven munkaszolgálatos elkerülte az újabb frontra vezénylést.¹⁹⁵

Amikor azonban Magyarországot megszállta a Német Birodalom, Kovács tudta, de legalábbis sejtette, hogy a zsidók helyzete rosszabbra fog fordulni. Ezért felajánlotta tisztiszolgája, Csillag József szüleinek, hogy rejtőzzenek el a lakásán, és így meneküljenek meg a deportálástól. Az ekkor még nőtlen Kovács édesanyjával élt ebben a lakásban, így Csillag szüleinek elrejtése nem okozott volna gondot. Azonban a zsidó házaspár nem volt hajlandó elhagyni a testvéreket, a közeli és a távolabbi rokonokat. Így végül az egész családot megölték Auschwitzban.¹⁹⁶ Amikor Kovács zsidómentő tettei kiderültek, azonnal leváltották munkaszolgálatos századának éléről, és kivezényelték a keleti frontra.

A háború után a Kovács századában szolgált zsidó munkaszolgálatosok az igazolóbizottság előtt is tanúsították, hogy Kovács hadnagy megmentette az életüket. Érdemes megjegyezni, hogy az egykori munkaszolgálatosok a háború után is tartották a kapcsolatot Kovács Józseffel és családjával.¹⁹⁷

Kovács Józsefet a Jad Vasem 1986. március 20-án a Világ Igaza kitüntetésben részesítette.

Nagybacsoni Nagy Vilmos¹⁹⁸

A régi erdélyi nemesi családból származó vitéz lófő Nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes 1942. szeptember 24. és 1943. június 12. között töltötte be Kállay Miklós kormányában a

¹⁹³ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 230.

¹⁹⁴ Uo.

¹⁹⁵ Lebovits, i. m. p. 278.

¹⁹⁶ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 231.

¹⁹⁷ Lebovits, i. m. p. 278.

¹⁹⁸ *Parajd, 1884. május 30. – †Piliscsaba, 1976. június 21. Portré a 142. oldalon.

honvédelmi miniszteri posztot. A klasszikus katonatiszti pályát befutó Nagy Vilmos vészterhes időben lett kormánytag. Egyrészt Magyarország már hadban állt minden nagyhatalommal (Nagy-Britannia, Szovjetunió, USA). Másrészt ekkorra már kiépült a munkaszolgálatos rendszer, s már sokan természetesnek vették, hogy a zsidók csak muszosok lehetnek. Harmadrészt pedig mind az ország, mind a hadsereg már megtaaszalta a háború közvetlen mivoltát: a Don-kanyarban elszenvedett vereség sokja miatt sokan Magyarország háborús szerepének újragondolását tartották (volna) kívánatosnak.

Nagybacsoni a miniszteri munkája egyik fontos részének tekintette, hogy enyhítse, illetve javítsa a munkaszolgálatot teljesítők élet- és szolgálati körülményeit. Fontos hangsúlyozni, hogy erdélyiként a nemzetiségi munkaszolgálatos századokban sem tűrte a rossz bánásmódot. Emiatt a parlamentben is szót emelt, illetve egyik első intézkedésében eltörölte azt a rendeletet, miszerint zsidókat és zsidó származásúakat nem lehet kedvezményben – például eltávozásban – részesíteni. Majd visszaállította a SAS-behívók helyett a munkaszolgálatosok korosztályonkénti behívását.¹⁹⁹

Honvédelmi miniszterként szemlét tartott a keleti fronton. Itt félreérthetetlenül mondta el negatív véleményét a zsidókkal szembeni rossz és kegyetlen bánásmódot illetően, amely akkora már normává vált, különösen a keleti fronton. Az idős vagy beteg munkaszolgálatosokat felmentette a szolgálat alól. Csakhamar köztudottá vált az is, hogy személyesen váltotta le azokat a tiszteket, akik kegyetlenül bántak az alárendeltségükben szolgáló zsidó munkaszolgálatosokkal. Ezek az előjárók a példás büntetést sem kerülték el. Emellett elrendelte, hogy a besorozott zsidók családjai anyagi támogatásban részesüljenek. A vallásos tábornok még tábori rabbikat is kirendeltetett, hogy a munkaszolgálatos zsidók lelki és vallási szükségletei ne szen-

vedjenek hiányt.²⁰⁰ Nem meglepő, hogy ezen intézkedései után a szélsőjobb oldali pártok és politikusok, valamint a kormánypárt jobbszéle állandóan támadta a tábornokot.

Nyilvánvaló, hogy intézkedései leginkább a magyar területeken szolgáló zsidók helyzetére voltak, pontosabban lehetnek pozitív hatással. Ugyanis a keleti fronton parancsait nem vagy csak részben teljesítették.

Nagybacsoni Nagy miniszteri bukását is a magyarországi zsidók melletti kiállás okozta. Miniszterként egyszerűen nem engedte, hogy a jugoszláviai, pontosabban szerbiai Bor rézbányáiba zsidó munkaszolgálatosokat, valójában kényszerszolgálatosokat küldjön ki Magyarország. 1943 tavaszától kezdődően egyre nehezedő nyomás alatt állt. Végül sikerült kicsikarni, hogy Nagybacsoni Nagy Vilmos távozzon posztjáról: 1943. június 12-én lemondásra kényszerítették.²⁰¹ Hamarosan három ezer zsidó munkaszolgálatost küldtek a bori rézbányákba, a létszám később emelkedett, és kiegészült a Jehova tanúi felekezet tagjaiból összeállított századokkal is.

Lemondatását követően Nagybacsoni Nagy nem foglalkozott direktben politikával, nyugállományú tábornokként élt. Azonban a nyilashatalom-átvételt követően, 1944. november 16-án csendőrök jelentek meg klotildligeti villájánál, és letartóztatták az egykori minisztert. Először a svábhegyi Lomnic Szállóban tartották fogva. Itt volt szerencséje találkozni bátyjával, Bélával, aki szintén honvéd tábornok volt, felesége pedig zsidó származású.²⁰² Innen november 18-án átvitték a sopronkőhidai állami fegyintézetbe.²⁰³ A közeledő Vörös Hadseereg elől Nagybacsoni Nagyt több politikai fogollyal együtt

¹⁹⁹ Lebovits, i. m. p. 303.

²⁰⁰ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 284.

²⁰¹ Braham, i. m. I. pp. 336–337.

²⁰² Nagybacsoni Molnár Ferenc: *Egy elfeledett tábornok, Nagybacsoni Nagy Béla*. <http://erdely.ma/dokumentum.php?id=111141> (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

²⁰³ Lebovits, i. m. p. 304.

útnak indították Passauba, majd onnan Pfarrkirchenbe. Itt Barcsay Árpád csendőralezredes vezetése alatt gyalogmenetben a gschaidi internálótáborba vitték a csoportot. Itt szabadította fel őket az Egyesült Államok hadserege.²⁰⁴

Az egykori honvédelmi miniszter, tábornok 1945 szeptemberében térhetett haza Magyarországra. Itthon azonban messze nem elképzelései szerint alakultak az események. Az ötvenes években szinte tudatosan próbálták kitörölni a nevét a történelemből, de családja is számos esetben került méltatlan helyzetbe.

Kapcsolatban maradt a munkaszolgálatos századokban szolgált emberekkel. Rendszeresen találkozott Scheiber Sándor országos főrabival, és Weiss Manfréd Svájcba menekült családjával is élő volt a kapcsolata.

Memoárját *Végzetes esztendő*k címmel írta meg, amely először 1947-ben jelent meg. Később tovább dolgozott könyvén, igyekezett pontosítani, de az átdolgozott második kiadás csak 1986-ban jelenhetett meg. 2003. június 18-án emléktáblát avattak Nagybaczoni Nagy emlékére a Hadtörténeti Intézet és Múzeum falán.

Nagybaczoni Nagy Vilmost a Jad Vasem 1965. december 4-én részesítette a Világ Igaza kitüntetésben

Ocskay László²⁰⁵

A régi arisztokrata családból származó Ocskay László egyik őse az az Ocskay László kuruc brigadéros volt, aki Rákóczi katonájaként számos győzelmet aratott, de aztán átállt a császáriakhoz, ezért II. Rákóczi Ferenc kivégeztette.

²⁰⁴ Kovács Tamás: A Nemzeti Számonkérő Különítmény. *Múltunk*, 3 (2006), pp. 96–98.

²⁰⁵ *Pozsony, 1893. május 25. – †Kingston (USA, New York állam), 1966. március 27. Portré a 142. oldalon.

Az első világháborúban tűzértiszként szolgált, és a harcokban meg is sebesült. A háború és az azt követő zavaros időszak végén 1919-ben önként csatlakozott a Horthy Miklós nevével fémjelzett Nemzeti Hadsereghez. Azonban Ocskay végül nem a katonatiszti hivatást választotta. A két világháború között egy amerikai cég, a Vacuum Oil vezérképviselőjeként dolgozott. Ez a cég a Dunántúlon működtetett olajkutakat, a kitermelt kőolajat pedig Németországba szállították. Így Ocskaynak egyrészt jó német és osztrák kapcsolatai voltak, másrészt tisztában volt azzal, mit is jelent a náciizmus a mindennapokban.²⁰⁶

A második világháborúban századosi rangban önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett. Érdemes azonban megvizsgálni, hogy miért is jelentkezett Ocskay önként. Hiszen mint első világháborús sebesült – aki ráadásul egy hadi szempontból is fontos polgári területen dolgozik – könnyen kibújhatott volna a katonai szolgálat alól. Egy régi barátja, dr. Wilhelm György beszélt rá az amúgy is a lelkiismeretével viaskodó Ocskayt, hogy vonuljon be, mert így tud segíteni legalább azokon a magyar zsidókon, akiket rábíznak.

Ocskayt így végül a 101/359. számú, ún. „ruhagyűjtő” munkásszázad parancsnokává nevezték ki. Az alakulat feladata téli ruhákat gyűjtése volt, amelyeket aztán kiküldtek a frontra, az ott harcoló katonáknak.

Az 1944. március 19-ei német megszállás után Ocskay már első számú feladatának tekintette, hogy minél több zsidónak segítsen. Az október 15-ei nyilashatalom-átvétel után embermentő tevékenysége még erőteljesebb lett. Szerencsére a század az egész időszakban Budapesten állomásozott, fel sem merült, hogy kivezénylik a frontra. Ocskayék eleinte a neológ Pesti Izraelita Hitközség Síp utcai székházában, később az

²⁰⁶ Szita Szabolcs: *Ocskay László története a háborús embermentések tükrében*. Budapest: Vox Nova Kiadó, 2008, pp. 37–40.

Abonyi utcai Zsidó Gimnáziumban (ma: ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Általános Iskola és Gyakorló Gimnázium) állomásoztak. Ekkor Ocskay már befogadott minden szökött munkaszolgálatost és a deportálásból valahogy megmenekült zsidókat is, előbbieket nemegyszer családtagjaikkal együtt. Mi több, ezeket az embereket is hivatalos munkaszolgálatos-iratokkal látta el, így védelmet biztosított számukra.²⁰⁷

Ocskay – vélhetően remek német kapcsolatainak segítségével – elintézte, hogy hivatalosan az Abonyi utcai épületbe telepített alakulat egyenruhákat varrt az SS számára.²⁰⁸ Ennek ürügyén tudta a mintegy 2500 zsidó munkaszolgálatost, családtagjaikat és más zsidó származású menekülteket az iskolaépületben állomásoztatni. A megmentettek között találjuk Kadosa Pál zeneszerzőt, Kabos Ede olimpiai bajnok kardvívót, Ráday Imre színészt, Kellér Dezső író-humorista-konferansziét is. Egyidejűleg Ocskayék felvették a kapcsolatot a Nemzetközi Vöröskereszttel is, és a védelme alá helyezték magukat.

Ocskay mindezekén túl képes volt megszervezni a rábízott, illetve bujkáló zsidók élelmiszerezéssel és gyógyszerrel való ellátását is. Elsősorban volt munkahelyéről, a Vacuumtól tudott élelmiszert szerezni. Tudniillik az amerikai olajcégnek jelentős földbirtokai is voltak, amelyeken komoly élelmiszertartalékokat halmoztak fel a háború elejétől fogva, szinte sejtve, hogy egyszer szükség lesz arra is. Mivel a század honvédségi állományba tartozott, ezért a katonai raktárakból is vételezhettek élelmiszert és gyógyszert.²⁰⁹ Mindezen forrásokat felhasználva, habár egyre szűkösebben, mégis el tudta látni a két és fél ezres tömeget.

Ocskay a gimnáziumba betörő nyilasokat többször is elűzte saját embereivel. Sőt, a cél érdekében még a németek védel-

mét is igénybe vette. Egy Waffen-SS-különítményt rendeltek az iskola őrzésére. A németek együttműködésében – teljesen nyilvánvalóan – szerepet játszott, hogy jó pontokat akartak gyűjteni a várható vereség előtt.

Az Abonyi utcában lévő munkaszolgálatosokon és családtagjaikon kívül Ocskay egy kisebb zsidó menekültcsoportot a saját házának pincéjében bújtatott el.²¹⁰

A Nemzetközi Vöröskereszt mellett a svéd diplomatával, Raoul Wallenberggel volt még szoros munkakapcsolata Ocskaynak. Többször előfordult, hogy munkaszolgálatosait a svéd követségi titkár, Raoul Wallenberg rendelkezésére bocsátotta, aki aztán különböző mentési akciókban használta fel őket. A Nemzetközi Vöröskereszt („transzport-”) osztálya számára dolgozó munkaszolgálatosok például élelmiszert és gyógyszert vittek gyermekotthonokba, illetve a svéd követség védett házaiba. Sokat elárul a korabeli viszonyokról és Ocskay hozzáállásáról, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt „T” osztályának irodája hivatalosan Ocskay otthonában, a Benczúr utca 16.-ban működött.²¹¹

Budapest ostromának utolsó napjaiban a már bujkáló Wallenberg is nála rejtőzködött egy darabig. Tudjuk, hogy Wallenberg és zsidó származású sofőrje, Langfelder Vilmos mérnök Ocskay házában találkozott az első szovjet katonával, Dmitrijenko őrmesterrel 1945. január 6-án.²¹²

A Zsidó Gimnáziumban állomásozó század, amely a hozzátartozókkal együtt 1945 januárjában már több mint 2500 főt számlált, épségben megérte a főváros ostromának a végét.²¹³ Ugyanakkor a történelem kegyetlen játéka csak ezután következtek. Az Ocskay által megmentett zsidók nem kis szeren-

²⁰⁷ Szita, i. m. pp. 47–52.

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 293.

²¹¹ Szita, i. m. p. 63–64.

²¹² Fjorimovics, Molnár, i. m. pp. 293–294.

²¹³ Szita, i. m. pp. 67–68.

csével megúszták a deportálást és a nyilasterroret. De amikor a Vörös Hadsereg elérte az Abonyi utcai épületet, akkor a zsidó munkásszázad férfi tagjait útnak indították Gödöllő felé. Ott ugyanis egy gyűjtőhely működött, ahonnan egyenes út vezetett volna a Szovjetunióba, egy „kis munkára” (МАЛЕНЬКИЙ РАБОТ – malenkij rábót). Ám az ekkorra már a túlélésben kellő tapasztalatot szerzett munkaszolgálatosok Sashalomnál egyszerűen megszöktek.

A háború után azonban Ocskay nem találta a helyét. Gyanússá vált horthysta tiszti múltja miatt – minthogy egy amerikai tulajdonú cégnél dolgozott –, ugyanakkor remek német kapcsolata is voltak. Ocskay 1947-ben előbb Ausztriába, majd 1948-ban családjával együtt az Egyesült Államokba költözött. Feltételezhető, hogy ha itthon marad, akkor a Vacuum Oil, a MAORT és a Shell munkatársai ellen indított koncepciók perekben minden bizonnyal vádlott lett volna. Az Egyesült Államokban senki nem tudta, hogy mit tett 1944–45-ben Budapesten, így az egykori embermentő százados éjjeliőrként tengette mindennapjait. Személye szinte teljesen feledésbe merült, amikor is az 1990-es évek elején egykori megmentettjei kezdeményezték, hogy mind magyar, mind nemzetközi szinten ismerjék el Ocskay embermentő tevékenységét.

2007-ben *Ocskay László százados, az elfelejtett hős* címmel dokumentumfilm állított emléket az embermentő századosnak. 2008-ban Zuglóban a Városvédő Egyesület kezdeményezésére emlékoszlopot állítottak, így tisztelve Ocskay László előtt.

Ocskay Lászlót a Jad Vasem 2002. március 25-én részestette a Világ Igaza kitüntetésben.

Revisnyei Reviczky Imre²¹⁴

A felvidéki nemesi családból származó Reviczky Imre 1916-tól kezdve hivatásos tiszt.

Emberbarát attitűdjét és bátorságát is mutatja, hogy 1941 nyarán – ekkor Királyhelmec katonai parancsnoka volt – a Kőrösmezőre, illetve Kamenyec-Podolszkijba deportálandó zsidókat szállító szerelvények közül többet is visszafordított.²¹⁵ 1942-től alezredes, keleti frontos zászlóaljparancsnok, de visszarendelték a pótkeret állományához.

1943 májusában kinevezték az erdélyi X. számú kisegítő munkaszolgálatos zászlóalj parancsnokává. Ennek központja Nagybányán volt, a zsidó és román munkaszolgálatosok bevonulási központjában állomásozott. Hatásköre kiterjedt egész Észak-Erdélyre, és így mintegy negyvenezer nemzetiségi és zsidó munkaszolgálatos tartozott alá.²¹⁶

Amikor pedig Reviczky megérkezett új állomáshelyére, szinte azonnal érezhetővé váltak a pozitív változások. Megtiltotta a besorozottakkal szemben oly gyakran alkalmazott kegyetlen bánásmódokat, de gondoskodott arról is, hogy úgy kezeljék ezeket az embereket is, mint a rendes katonákat.²¹⁷ Továbbá megengedte a munkaszolgálatos századok tagjainak, hogy közvetlenül hozzá nyújtsák be kérelmeiket és panaszait. Így kikerülhetővé váltak azok az alacsonyabb rangú tisztek, tiszthelyettesek, akik kevésbé éreztek együtt a munkaszolgálatosokkal, legyenek azok akár zsidók, akár románok. Ez praktikusán aztán azt is jelentette, hogy hivatali idejének jelentős részében az egyes munkaszolgálatosok ügyeivel kel-

²¹⁴ *Bánóc, 1896. november 4. – †Budapest, 1957. február 16. Portré a 142. oldalon.

²¹⁵ Lebovits, i. m. pp. 227–228.

²¹⁶ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 325.

²¹⁷ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 326.

lett foglalkoznia. Azonban ennek megvolt az az előnye, hogy Reviczky így könnyedén tudta ellenőrizni a munkaszolgálatos századok kereteit. Így már indirekten is biztosított volt, hogy a parancsoksága alatt álló munkaszolgálatosok emberi bánásmódban részesüljenek, hiszen a beosztott tisztek és tiszttheyettesek nem akartak összekülönbözni a parancsnokukkal.²¹⁸

Magyarország 1944. március 19-ei német megszállását követően a Reviczky parancsnoksága alatt álló munkaszolgálatos zászlóalj lényegében menedékhely lett. Sok zsidó csak úgy tudta elkerülni az Auschwitzba való deportálást, hogy behívták munkaszolgálatosnak. Reviczky a behívóparancsot még a gettókba is kiküldte. Sőt, a gettókból még a 18. életévnél fiatalabb, illetve a 48. életévnél idősebbeket is behívta munkaszolgálatra. Mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza a zsidók deportálását, vagy hogy a keleti frontra vezényeljék ki őket. Ugyanakkor – hallgatólagosan – tudomásul vette, hogy az alá beosztott munkaszolgálatosok és a környékbeli partizánok között kapcsolat van, információcsere zajlik.²¹⁹ 1944 augusztusában sok román nemzetiségű állampolgárt tartóztattak le, köztük Alexandru Russu nagybányai püspököt is. Reviczky értelmetlen és meglehetősen barátságatlan lépésnek gondolta a románok tömeges letartóztatását. Mindent megtett, hogy akit csak lehet, minél előbb bocsássa szabadon, így Russu püspököt is.

Céljainak érdekében még a nyílt parancsmegtagadástól sem riadt vissza. Nem volt hajlandó átadni az alatta szolgáló munkaszolgálatosokat a németeknek, amikor arra 1944. október 14-én (!) a németek felszólították.²²⁰ Hasonló karakánssággal utasította vissza azt is, hogy átadja a németeknek a zászlóalja által őrzött nagy mennyiségű lőszert. Azokat a parancsokat

²¹⁸ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 326.

²¹⁹ Lebovits, i. m. p. 228.

²²⁰ Uo.

sem hajtotta végre, amelyek szerint fel kellett volna robbantania a nagybányai arany- és rézbányákat, valamint a hadiüzemeket. Egyszerűen addig halogatta a parancs teljesítését, amíg a német és a magyar parancsnokok elmenekültek a Vörös Hadsereg elől.²²¹

Az 1944. októberi nyilashatalom-átvétel után Reviczky a munkaszolgálatosokat a közeli erdőségekbe küldte fát vágni. Ezzel is az volt a célja, hogy emberei elkerüljék a deportálást, hiszen nem lehetett tudni, hogy a német és a Szálasi-féle vezetés miben fog megegyezni a magyar zsidókat illetően. Néhány nappal később az előrenyomuló Vörös Hadsereg felszabadította az erdőben dolgozó munkaszolgálatosokat.

Zászlóaljának maradékával, köztük még mindig sok zsidó munkaszolgálatossal, Reviczky eljutott a szlovák határ közelében fekvő Szalonára. Azonban beosztott tisztjei nem osztották Reviczky humanista, zsidóbarát gondolkodásmódját. Feljelentették, és elérték, hogy Reviczkyt végül leváltották a zászlóalj éléről. Azonban még az új parancsnok megérkezése előtt, 1945. január 17-én éjjel tájékoztatta a zászlóalj munkaszolgálatosait arról, hogy az új parancsnok, Gulácsy Gyula főhadnagy, együttműködve a németekkel és a helyi nyilasokkal, másnap ki akarja végeztetni a teljes zászlóaljat. Ezután a munkaszolgálatosoknak iratokat adott, amelyekkel így elhagyhatták az egységet, illetve élelmiszert és ruhát is tudtak vételezni.²²²

Reviczkyt hirtelen Sopronba rendelték, ahol azonban letartóztatták. A vád hűtlenség és az ellenállókval való együttműködés volt. A nyilasok Sopronkőhidára vitték, és csak a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulásának köszönhető, hogy végül nem végezték ki.²²³

²²¹ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 326.

²²² Lebovits, i. m. p. 228.

²²³ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 326.

A háború után az egykori parancsnoksága alá beosztott munkaszolgálatosok minden fórumon hangoztatták Reviczky humánus és embermentő mivoltát, akit aztán elő is léptettek ezredessé. Azonban 1950. február 1-jén elbocsátották a hadseregéből, 1952-ben megfosztották az amúgy sem magas hadinyugdíjától, 75 százalékos hadirokkant létére Budapesten egy Tüker-pincében szénlapátolással kereste a kenyérrevalót. Az izraeli Cfátban, majd Budapest III. kerületében is utcát neveztek el Reviczky Imréről. Fia, Reviczky Ádám pedig *Vesztes háborúk – megnyert csaták* című könyvében állított emléket édesapjának.²²⁴

Reviczky Imrét a Jad Vasem 1965. február 12-én a Világ Igaza kitüntetésben részesítette.

²²⁴ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 326. és Lebovits, i. m. p. 228.

Rendvédelmi dolgozók

Talán a holokauszttal egyik legkutatottabb és legismertebb, ugyanakkor a legtöbb érzelmet kiváltó kérdése a különböző rendvédelmi szervek közreműködése a zsidók deportálásában. Kétségtelen tény, hogy a zsidóellenes törvények és rendeletek végrehajtását nem kis részben a csendőrség, illetve a rendőrség végezte. Komoly és további vizsgálatot igénylő kérdés, hogy a kötelességtudat, vagyis a „parancsot teljesíteni kell” elve, hogyan kerül(het) konfliktusba az emberi lelkiismerettel. Kielezett „történelmi” helyzetekben vajon melyik győz, melyik tud az erősebb lenni?

Mindenesetre 1944-ben voltak olyan csendőrök és rendőrök, akik lelkiismeretükre hallgatva mentették az embereket, illetve továbbra is emberszámba vették a zsidó polgártársaikat.

Az egyik ilyen ritka kivétel volt Endre László főtörzsőrmester. A belügyi államtitkárral csak névrokon Endre 1895-ben született az erdélyi Ivácskó településen, egy vagyontalan, hívő görög katolikus földművescsaládban. Mindössze a polgári iskola négy osztályát végezte el. Az első világháború kitérésakor ő sem kerülte el a bevonulást. Majdnem két évet töltött a keleti fronton, ahol megsebesült, és fogságba is esett. Nyolc hónapig hadifogolytáborban raboskodott, de végül hazatért Magyarországra. 1919-ben vöröskatonaként még harcolt a románok ellen. Ám nem tért vissza szülőfalujába, miután a trianoni béke azt Romániához csatolta. „Nem akartam román alattvaló lenni, így itt maradtam” – írta később. A Tanács-

köztársaság bukása után kérte felvételét a csendőrségbe. Nem különösebben eseménydús életét a német megszállás és az utána bekövetkezett események változtatták meg. Csillaghegyi csendőrparancsnokként kapta azt a parancsot, hogy gettósítsa a szentendrei járásban élő zsidókat, majd az ő feladata lett a zsidók elszállítása a monori gyűjtőtáborba. „*Én, mint családapa, beleképzeltem magam a helyükbe, vajon hogyan esne nekem, ha az én gyermekeimmel bálnának ilyen embertelenül*” – mondta később.²²⁵

Csillaghegyen a főjegyző, a községi bíró és Endre László igyekezett a lehető legemberségesebb módon megoldani a gettósítást.

Endre ráadásul mindig megadta az engedélyt, ha valaki eltávozást kért, hogy mentesítési dokumentumokat vagy más életmentő papírt tudjon beszerezni.²²⁶ Aki akarta, elhagyhatta Csillaghegyet, és akadálytalanul Budapestre költözhetett: „*A helyi hatóságok jóvoltából még a gettó létrejötte előtt 224-en Pestre költöztek.*”²²⁷ Amikor pedig megérkezett a parancs a gettó kiűritésére, akkor Endre a deportálás előtti estén személyesen figyelmeztette a gettóban lévő zsidókat. Mi több: közölte velük, hogy éjjel akárki megszökhet, mert visszavonja a gettót őrző embereit.²²⁸ Akik ekkor elmenekültek, azok később is számíthattak Endre segítségére.

A csillaghegyi gettót 1944. június 30-án számolták fel, amikor az ott lévőket átszállították a monori gyűjtőtáborba. Itt

²²⁵ A gettó anyala – Endre László főtörzsrőrmester.
http://magyarzsido.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=45:a-getto-anyala-endre-laszlo-ftoerzsrimester&catid=4:antiszemizmus-ho-lokuszti&Itemid=4 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

²²⁶ Vö. 3494. számú DEGOB-jegyzőkönyvvel.
www.degob.hu/index.php?showjk=3496 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

²²⁷ Uo.

²²⁸ Uo.

azonban elmaradtak a máshol szokásosnak mondható brutális jelenetek: nem volt korbácsolás, nem vertek senkit sem puskatussal, a zsidó nők motozása is megszűnt. Endre ekkor – vagyis az utolsó pillanatban – tucatnyi zsidót mentesített a deportálás alól. Sokaknak ő szerzett papírokat, s aztán pedig ismerős családoknál helyezte el őket. Tudni lehet, hogy a budakalászi téglagyárat többször is felkereste, hogy onnan – az öröket megtévesztve – embereket hozzon ki.

A nyilas érában a razziák során letartóztatott Lovasékat (akiket korábban Endre mentett meg a deportálástól), majd a Berger család tagjait (akik szintén ő segítségével szöktek meg a gettóból a deportálás reggelén) mint „megbízható” keresztény személyeket igazolta. De a november–decemberi halálmenetekből is kiemelt 14 embert, így mentve meg őket.

A háború után Endrét igazolták, ami összesen 270 csendőr-ről mondható el. Ennek is köszönhetően felvették az újjáalakult rendőrség állományába is. Azonban pár évvel később már probléma volt horthysta és csendőr múltja. Így 1951-ben elbocsátották, és a nyugdíját is megvonták. Ezután már csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni: az Óbudai Hajógyárban dolgozott. 1971-ben hunyt el.

Sajnálatos azonban, hogy a Magyar Királyi Csendőrség tagjainak a többsége gondolkodás nélkül, kifejezetten kíméletlenül hajtotta végre a legembertelenebb parancsokat, sőt nem egy esetben a lehető legszigorúbban értelmezve és alkalmazva azokat. Az 1944-es tavaszi–nyári vidéki deportálások alatt más embermentő tevékenységet nem lehet csendőrhöz vagy csendőrtiszthez kötni. A nyilashatalom-átvétel után elvéve találunk eseteket, amikor csendőr segít az üldözötteken, de erre is csak néhány eset citálható.

1944 novemberére így emlékezett vissza egy a németeknek átadott „kölcsonzsidó”: „*A határon a Svéd Vöröskereszt menlevele alapján visszairányítottak Budapestre. Ehhez Kalotay*

*Árpád csendőrszázados nyújtott segédkezet, aki három más nőt is megszöktetett.*²²⁹

Egy másik ilyen eset 1945 márciusára datálható, itt a csendőrtiszt neve ismeretlen maradt: „Első állomáshelyünk Sárvár volt, ahol Németh Tibor zászlós át akart minket adni a nyilasoknak. Már fel voltunk sorakozva, ekkor odajött egy csendőrőrnagy, és azt kérdezte tőle: Mit akar ezekkel a szerencsétlenekkel csinálni? A zászlós halkán felelt valamit, és az őrnagy azt kérdezte: Van önnek erre parancsa? Nincsen, tehát az Ön tervéből nem lesz semmi, erről kezeskedem. Ezután levezettek minket a Rába partjához, az első sort 6 lépésre, a második sort három lépésre előreállították, minden értékünket elvették, és az parancsolták, a hátizsákjainkat is adjuk oda. A csendőrőrnagy lépett közbe, és megmentett a továbbiaktól. Mert a vége valószínűleg tömeges agyonlövés lett volna – olvasható G. I. vallomásában.²³⁰

A rendőrséget vizsgálva is van néhány emberséges vagy éppen a zsidókkal szimpatizáló egykori rendőrrre vonatkozó forrásunk, de ebben az esetben is egy kisebbségi magatartást tudunk konstatálni. Így például Békéscsabán E. K. túlélő vallomása szerint: „Lukács rendőrkapitány kimondottan zsidóbarát volt, ezért hamarosan el is helyezték.”²³¹

Ugyanakkor tény, hogy a nagyobb vagy kézfoghatóbb segítő- vagy mentőakciók inkább a fővároshoz, mintsem a vidékhez köthetőek. Így például a rendőrség adta Vadász utca 29. szám alatti ún. Üvegház védelmét. A rendőri jelenlét komoly védelmet jelentett a nyilasok ellen, hiszen mint már írtuk, az épületben emberek bujkáltak és kerestek menedéket.

²²⁹ 1765. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=1765 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

²³⁰ 2347. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=2347 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

²³¹ 3216. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3216 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

1944. december 28-án két rendőrtiszt, Fábry Pál főhadnagy és Horváth Attila zászlós határozott fellépésének köszönhető az életét az a mintegy nyolcszáz zsidó, akiket a házba betörő nyilasok kihajtottak az utcára, „átköltöztetés” céljából.²³² Egyik fiatal cionista így emlékezett a kerületi rendőrségre: „Különben a Vadász utcai kapitánysággal nagyon jók voltak a viszonyaink, és rendőrkordont küldtek naponta.”²³³ A meggyilkolt Weisz Artúr özvegye is tudta, hogy az Üvegházban szervezkedő cionista fiataloknak van „valamilyen” rendőrségi kapcsolatuk: „Egy kisebb csoportunk megtalálta a rendőrséggel való kapcsolatot, továbbá a kerületi nyilas vezetéshez is áldozatok árán sikerült a védett házak állapotát rögzíteni, és lakóit 8-10 napra legalább az elhurcoltatástól megkímélni, illetve elodáztatni. A régi közmondás, hogy »az idő életet jelent«, itt valóban szó szerint volt értendő.”²³⁴

Arról sem szabad elfeledkezni, hogy a budapesti rendőrök sokszor biztosítottak védelmet a zsidók megmentésén fáradozó külföldi diplomatáknak. Egyes esetekben a rendőrök aktívan is segítették a diplomaták embermentési akcióit. Ennek az együttműködésnek talán a leismertebb példája a svéd diplomata Raoul Wallenbergnek és Tarpataky Zoltánnak, az V. kerületi rendőrkapitányság főfelügyelőjének az együttműködése. Bár Tarpataky még nem kapta meg a Világ Igaza elismerést, de mindenképpen érdemes kiemelni embermentő, illetve más embermentőket támogató tevékenységét. Tarpataky 1924-től különböző fővárosi kerületek rendőr osztályparancsnoka, 1944. április 18-ától az V. (mai XIII.) kerület osztályparancsnoka. Döntő szerepe volt a Szent István park környéki ún. „nemzetközi” gettó megszervezésében. Sok száz embert men-

²³² Braham, i. m. II. – p. 955.

²³³ 3619. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3619 (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

²³⁴ 3598. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3598 (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

tett meg 1944 őszén a Dunába lövetéstől, úgyhogy a nyilasok többször megfenyegették, mi több, egyszer rá is lőttek. A diplomatak mellett Tarpatak szorosán együttműködött a zsidó tanáccsal is. A háború után 1945. március 13-án – egyik beosztottjának feljelentésére,²³⁵ Tarpatak kihallgatását mellőzve – a Budapesti Rendőr-főkapitányság igazolóbizottsága koholt vádak alapján megfosztotta őt az állásától. Őrizetbe vették, de a népügyészség – a mentőtanúk és az írásos vallomások nagy számára való tekintettel – 1945. június 13-án szabadlábra helyezte. Olyan tanúk álltak ki mellette, mint idősebb Antall József, aki igazolta, hogy Tarpatak 1939 és 1940 között mint KEOKH-hoz beosztott rendőrtiszt felekezetre való tekintet nélkül segítette a hazánkba menekült lengyeleket. Varga Béla, a kisgazdapárt országos alelnöke pedig azt igazolta, hogy Tarpatak németellenes és lengyelbarát magatartást tanúsított a háború alatt. Ám 1946. május 16-án ismét letartóztatták Tarpakyt. Ekkor már népbíróság elé állították, és augusztus 22-én nyolcévnyi fegyházra ítélték. Azonban másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsa 1945. október 14-én bűncselekmény hiányában felmentette és szabadlábra helyezte. De vesszőfutása itt még nem ért véget. A politikai rendőrség még aznap internálta, és csak október 18-án szabadult ki. 1951. október 16-án Hajdúdorog V. Géttanyára telepítették ki. 1954-től a Budapesti Autóközlekedési Vállalat 2. számú üzemegeységénél dolgozott segédmunkásként.²³⁶

Rendőrök azonban nem csak a „nemzetközi” gettó védelmében vettek részt. Vannak példák arra, hogy a „nagy” gettóban is beavatkoztak, hogy az oda bebetörő nyilascsoportok

vagy éppen SS-csapatok ne rabolhassanak, vagy ne követhessenek el gyilkosságokat. Itt Molnár Jánosnak, a VII. kerületi rendőrfelügyelőnek és járőreinek a munkáját kell méltatnunk, akik számos alkalommal akadályoztak meg ilyen atrocitásokat.²³⁷ A nagy gettó rendőri védelméért sokat tett még az a Szalai Pál is, aki a Nyilaskeresztes Párt rendőrségi összekötője volt.

Emellett számos egyedi esetet tudunk, amikor egy-egy rendőrtiszt segített az üldözötteken, vagy kivégzést akadályozott meg. Sajnos ezekben az esetekben nem mindig tudjuk, hogy ki volt az intézkedő, illetve jót akaró rendőr...

Dr. Benedek László a Wesselényi utcai szükségkórház egyik vezető orvosa volt 1944-ben, de a neki fontos információt szolgáltató rendőrrel sajnos nem árul el sokat: „1944 decemberében a Wesselényi utcai Zsidó Kórházban valamelyik jóindulatú rendőrtisztől azt az értesítést kaptuk, hogy amennyiben akadna keresztény orvos, aki vállalkozna arra, hogy kimegy a Teleki térre, engedélyt kaphat az ott fogva tartott zsidók közül a betegek kiválogatására és gettókórházakban való elhelyezésére. Keresztény orvos nem vállalkozván a veszélyes feladatra, így közülünk kellett valakinek kimennie. Természetesen senki sem ment szívesen önként az oroszlanverembe. Vállalkoztam a feladat megoldására. Kamarai igazolványomom nincs feltüntetve vallásom, így hát ekörül nem volt baj, azt hitték, hogy keresztény orvos vagyok. Utamon elkísértek dr. Roth-Szapannos Pál, a Nemzetközi Vöröskereszt két kiküldöttje, akik amint a Teleki térre értünk, rögtön el is tűntek. Jelentkeztem az őrség vezetőjénél, aki engedélyt adott arra, hogy a parancs alapján kiválogathassam az embereket. [...] Hála Istennek minden baj nélkül sikerült az első alkalommal 460 embert kiválogatni.”²³⁸

²³⁵ Az egyik DEGOB-jegyzőkönyvben van arra utalás, hogy Tarpatak bizonyos összeért cserébe volt hajlandó segíteni (3615. számú jegyzőkönyv, www.degob.hu/?showjk=3615; a letöltés ideje: 2014. október 4.), de ezt más forrás nem erősítette meg hitelt érdemlően.

²³⁶ www.hdke.hu/tudastar/enciklopedia/tarpatak-zoltan (a letöltés ideje: 2014. október 7.).

²³⁷ Szekeres, i. m. p. 94., 98.

²³⁸ 3608. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3608 (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

L. J.-t, aki hamis keresztényiratokkal bujkáló, szökött zsidó munkaszolgálatos volt, egy nyilas letartóztatta, majd az illetékes VII. kerületi rendőrkapitányságra kísérte. Itt azonban Cseh István rendőrfogalmazó figyelmeztette, hogy azonnal semmisítse meg a dokumentumait a WC-ben, mert különben hamis katonai iratok birtoklásáért fogják hadbíróság elé állítani. Ezután pedig: „Adott egy doboz cigarettát, és a jegyzőkönyvet úgy állította be, hogy csupán okirat-hamisításért vonjanak felelősségre.” Ezt követően átvitték a budapesti főkapitányságra. Itt Huba detektív-főfelügyelő foglalkozott az ügyével. „A kihallgatást jóindulatúan vezette, kenyeret és cigarettát adott, és azt mondotta, nem érdekel a bűnöd, mert tudom, hogy ártatlan vagy, mint a többi, és az életét mindenki úgy menti, ahogy tudja.” Az empátikus rendőrfelügyelő nem a gettóba küldte a hamis papírokkal elfogott fiatallembert, mert „onnan úgyis deportálnák”, hanem a biztonságosabb toloncházba.²³⁹

F. R. így emlékezett vissza 1944. november elejére: „Engem szeptember 18-án behívtak katonának, és november 2-án leszereltek mint svéd védettet. Itt jó dolgom volt. Leszereltem, és a nyilasok november 5-én betörték a Boldog Katalinba, engem elfogtak, és a budai nyilasházba akartak vinni. Közben rettenetesen vertek, a nőket is ütötték és korbáccsal verték. A fő cél én voltam, mint egyetlen férfi, engem külön kipécéztek. Majd sorba állítottak mindenkit, öregeket, fiatalokat, és elindítottak. Utolért minket egy autó, és egyszerre csak megfordítottak minket, és ettől kezdve a rendőrök lassan visszavittek. Nem rohanva, hanem rendesen. Egy rendőr odasúgta, hogy visszamegyünk. Volt ott egy hírhedt káplán a nyilasoknál, egy pap, aki revolverrel és szíjjal járt, s ő azzal gyanúsított, hogy pokolgépet rejtettünk el. Itt minden hatóság tudja ennek az embernek a nevét. Akkor visszamentünk,

²³⁹ Szám nélküli DEGOB-jegyzőkönyv.

ott a rendőrség jegyzőkönyvet vett fel, és megállapította a nyilasoknak a személyazonosságát.”²⁴⁰

A Nemzetközi Vöröskereszt alkalmazásában állt K. I., aki a szervezet „A” osztályán dolgozott, amely a gyerekek mentésével foglalkozott. Ezt az osztályt vezette Komoly Ottó, a magyarországi cionista mozgalom egy meghatározó alakja, akit 1945. január 1-jén meggyilkoltak a nyilasok. K. I. így emlékezett az 1944. novemberi–decemberi viszonyokra: „Munkánk annyira felszaporodott, hogy alig győztük már. A gyermekeket rendőri kísérettel hoztuk be. Csakhamar gondoskodni kellett a gyermekek elhelyezéséről. A Perczel Mór utca 4. szám alatt felállítottunk egy elosztót, ide hoztuk be rendőri kísérettel a gyerekeket, és innen vittük ki az időközben felállított különböző gyermekotthonokba. [...] A gyermekotthonok – a körülményekhez képest – egészen rendesen működtek. Természetesen a Nemzetközi Vöröskereszt látta el élelemmel az otthonokat. Karácsony előtt néhány nappal már igen gyakoriak voltak a rendőri fedezettel való ide-oda sétáltatások, vagyis a nyilasok mind gyakrabban jelentek meg egy-egy otthonban, és követelték, hogy az ott gondozott gyermekeket haladéktalanul szállítsuk be a gettóba.”²⁴¹

A rendelkezésünkre álló sporadikus nyomok és források alapján is látható, hogy humánus, embermentő magatartással főleg a nyilasuralom alatti Budapesten találkozunk. Itt már nemegyszer arról volt szó, hogy a nyilasoktól kellett megvédeni a zsidókat. A tomboló nyilasterrore mérete már sokak számára tűrhetetlen volt.²⁴²

²⁴⁰ 1576. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1576 (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

²⁴¹ 3622. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3622 (a letöltés ideje: 2014. október 6.).

²⁴² Braham, i. m. II. p. 918.

A következőkben olyan rendőrök életpályáját mutatjuk be, akik a háború alatti önzetlen segítségnyújtásukkal – gyakran valóban az életük kockáztatásával – mentették az üldözött embereket, az üldözött zsidókat, és ezért megkapták a Világ Igaza elismerést.

Bobály György

Rendőrfőnök, aki 1944-ben a budapesti Népszínház utca 40. számú házban lakott.²⁴³

A nyilashatalom-átvételkor a Népszínház utcában és a környékén lévő munkaszolgálatosok fegyverhez jutottak, és megpróbáltak fegyveresen ellenállni. Ez azonban sikertelen akciónak bizonyult, a nyilasok erősebbnek bizonyultak, és megölték az ellenálló zsidókat. Ennek okán azonban 1944. október 16-án nyilasok és rendőrök kutatták át a Népszínház utca csilagos házait, és az ott lakó zsidókat kiterelték az utcára. Voltak, akiket helyben agyonlőttek, míg a többiek elhurcolták. A 40. számú házból azonban kilencen – köztük fiatal fiúk és lányok – el tudtak rejtőzni Wildstein Ferencnek a házban található fűszerüzletében. Az üzlet hátsó részében található raktárhelyiségben húzták meg magukat.²⁴⁴ Azonban az üzlet keresztné alkalmazottja még aznap délután megtalálta, és feljelentette őket a ház átkutatásával megbízott Bobály György rendőrfőnöknél. Bobály azonban elbújtatta a kilenc zsidót a saját lakásában, és utasította a házmezt, hogy vigyen nekik élelmet. Amikor a menekülők ki akarták fejezni hálájukat Bobálynak, ő nem fogadta el a jutalmat, mondván, neki is van családja, és csak azt tette, ami emberi kötelessége volt. A Bobály által megmentettek közül hatan éltek túl a holokausztot:

Rottenberg Gézáné, özvegy Teichner Lipótné, Storch Miksa és felesége, valamint Wildstein Ferenc és felesége.

Bobály Györgynek az 1944-es embermentő tettet a kormány a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztrel ismerte el 1995-ben.

Öt esztendővel később, 2000. augusztus 2-án Bobály Györgyöt a Jad Vasem a Világ Igaza kitüntetésben részesítette.

Dobránné Mikács Erzsébet

Szatmárnémetiben élt, és a magyar rendőrségnél dolgozott fogalmazóként. Tisztelettel bánt azokkal a zsidókkal, akikkel akár hivatali munkája, akár más módon érintkezésbe került. Emberséges viselkedésének köszönhetően egy fiatal zsidó nő, Reich Éva (később: Kleinné) túlélte a háborút.²⁴⁵

1944 májusában Reich Éva éppen az utcán volt, amikor a gettóba költöző zsidókat hajtottak keresztül a városon. Reich Éva élelmet adott néhányuknak. Ekkor találkozott véletlenül Mikács Erzsébettel, aki szívélyesen üdvözölte, annak ellenére, hogy látta, Reich Éva sárga csillagot visel a ruháján. Másnap Reich Évának és családjának is be kellett költöznie a satmárnémeti gettóba. Ekkor a fiatal zsidó lány édesapja felkereste Mikács Erzsébetet. Segítséget kért tőle, s reménykedett, hogy sikerül megmentenie a lányát. Mikács Erzsébet azonnal, anélkül hogy fizetséget kért vagy kapott volna, minden személyi okmányát odaadta Reich Évának. Az átadott iratok között volt születési anyakönyvi kivonata, személyi igazolványa és szüleinek a házasságlevele is. Ezen okiratok segítségével Reich Éva 1944. május 10-én elmenekült Szatmárnémetiből. Budapestre utazott, ahol Mikács Erzsébet néven élt egészen a há-

²⁴³ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 76.

²⁴⁴ Lebovics, i. m. p. 188.

²⁴⁵ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 109.

ború végéig. A háború után visszatért Szatmárnémetibe, és visszaadta az iratokat azok jogos tulajdonosának.²⁴⁶

Látnunk kell, hogy Mikács Erzsébet komoly kockázatot vállalt, amikor egy zsidó lánynak segített. A veszélyt csak fokozta, hogy a törvény előírása szerint azonnal jelentenie kellett volna iratainak az „elveszését”, ám ő nem regisztráltatta a nevét az irataikat elvesztett személyek listáján. Ez volt az egyik tényező, amely lehetővé tette, hogy Reich Éva az okiratokat minden gyanú felkeltése nélkül használhatta Budapesten.²⁴⁷

A háború után Reich Éva elhagyta Európát, és az Egyesült Államokba költözött. A vasfüggöny aztán hosszú időre elvágtatta a két nő közötti kapcsolatot.

Dobránné Mikács Erzsébetet a Jad Vasem 1997. január 27-én részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

Köteles János

Köteles Jánosné (Margit)

Köteles József őrmesterként szolgált a budapesti rendőrségen. 1944-ben a rábízott körzetben több védett ház is volt, amelyek semleges követségek védelme alatt álltak. Az egyik svájci védett házban egy hétagú zsidó család lakott: nagymama, anya, nagynéni és négy lány, köztük egy hat hónapos csecsemő. A család férfi tagjai – Hantos, Gellért és Sarkadi – mind munkaszolgálatra mentek, és nem tértek vissza.²⁴⁸

1944 telén a nyilasrazziák a védett házakat sem kímélték. Az ott élőket elhurcolták és/vagy a gettóba vitték, vagy a Dunápartra, ahol válogatás nélkül agyonlőtték őket. A Hantos, a

Gellért és a Sarkadi család nőtagjai nagyon féltek, s aggodalmukat megosztották Köteles József rendőr őrmesterrel, akiről tudták, hogy jószívű, humánus ember. Köteles megsajnálta őket, és segítséget kérve testvéréhez, a tűzoltóként dolgozó Köteles Jánoshoz fordult, arra kérve őt, hogy bújtassa el a hölgyeket a saját otthonában. Köteles János ráállt a dologra, és a testvérek átvitték a nőket a védett házból abba a Röck Szilárd utcai házba, amelyben feleségével (Kötelesné Margit) élt. Margit nevű tízéves kislányuknak azt mondták, hogy a beköltözők Debrecenből menekült rokonok.²⁴⁹ Bár a kétszobás lakásban így már tíz ember zsúfolódott össze, s figyelni kellett arra is, nehogy nagy zajt csapjanak, és a szomszédok elkezdjenek „érdeklődni”.²⁵⁰ Azonban a kis Köteles Margitnak még tetszett is, hogy egyszerre két „nagymami”, Irma és Baba kényezteti, s örült az új játszótársaknak is. Az egyre gyakoribbá váló bombatámadások idején a ház lakói mind lementek az óvóhelyre. Kötelesék nem tettek így, féltek a túlzottan is érdeklődő szomszédoktól. Később, amikor a szomszéd ház találatot kapott és összedőlt, már Kötelesék is mindannyian lementek az óvóhelyre.²⁵¹

Köteles János és Margit igen nagy kockázatot vállalt ezekben a napokban: akkor, amikor minden új arc gyanút ébresztett, gyakoriak voltak a feljelentések, s így bármikor lebukhattak volna. A túlélők és megmentőik a háború után is tartották a kapcsolatot.

Köteles Jánost és feleségét, Köteles Jánosné Margitot a Jad Vasem 1998. július 23-án részesített a Világ Igaza kitüntetésben.

²⁴⁹ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 235.

²⁵⁰ Lebovics, i. m. p. 280.

²⁵¹ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 235.

²⁴⁶ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 109.

²⁴⁷ Uo.

²⁴⁸ Lebovics, i. m. pp. 279–280.

Lengyel Pál

Gépkocsivezetőként dolgozott a Budapesti Rendőr-főkapitányságon. A nyilasok hatalomátvételét követően Lengyel az egyenruhája adta védelmet és a gépkocsiját is arra használta, hogy zsidókat mentsen, ismerőseit éppúgy, mint másokat.

Egyik ilyen ismerőse Grauer István volt, akit mint zsidó származású férfit behívták munkaszolgálatra. Amikor azonban megtudta, hogy feleségét és fiát az egyik csillagos házból Óbudára, a téglagyári gyűjtőtáborba hurcolták, hogy deportálják őket, elkeseredésében Lengyeltől kért segítséget. Lengyel elment a téglagyárhoz, és hamis iratokkal elérte, hogy Grauer-nét és fiát szabadon bocsássák. Ezután mindkettőjüket a Sváb-hegyre vitte, abba a gépjárműjavítóba, ahol Grauer munkaszolgálatos alakulata dolgozott. Az asszonyt és a gyermeket a műhely egyik üres helyiségében rejtették el, így menekültek meg.²⁵²

Lőrincz Pál apósát és anyósát szintén Lengyel Pál vitte ki az egyébként jól őrzött pesti gettóból. Mindezt rendőregyenruhában tette, ami biztonságot adott az akciónak, majd biztonságos helyre kísérte mindkettőjüket. A zsidó származású Vida Ernő szintén kapcsolatot keresett Lengyel Pállal. Itt úgy történt az embermentés, hogy Lengyel „letartóztatta” és előállította további vallatásra a kapitányságon Vidát. A valóságban azonban egy kispesti rejtékhelyre vitte, s így Vida is meg tudott menekülni. A háború után Vida elmondta, hogy Lengyel rettenthetetlenül és roppant vakmerően viselkedett.²⁵³

Lengyel Pált a Jad Vasem 1994. március 20-án részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

²⁵² Frojimovics, Molnár, i. m. p. 247.

²⁵³ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 248.

Megyeri Károly

Megyeri rendőrnymozóként dolgozott Budapesten. A nyilasuralom idején 1944 novemberében egy társával együtt kijelölték, hogy őrizze a hitközség temetkezési együletének, a Chevra Kadisa dolgozóit. Ez azt követően történt, hogy a Chevra Kadisa képviselői felkerestek dr. Juhász József rendőrtisztet, akitől védelmet kértek a nyilasoktól és a csendőröktől. Gyakoriak voltak ugyanis a támadásaik, az utcán éppúgy, mint amikor éppen a temetőben a munkájukat végezték. Ettől kezdve mindig két rendőr volt a közelben, amikor a Chevra Kadisa alkalmazottai az utcán összeszedték és a zsidó temetőbe szállították a holttesteket. Megyeri hűségesen teljesítette kötelességét, és éjjel-nappal a Chevra Kadisa dolgozóinak rendelkezésére állt.²⁵⁴

Megyeri azonban egy idő után túl is lépett szolgálati kötelességén, és életét kockáztatva zsidó alkalmazottakon és családtagjain is segített. Egy alkalommal ugyanis Burger Dezső Chevra-alkalmazottat feleségével és Vera nevű lányával együtt letartóztatták a lakásukon. A családot a Szent István körút 2. szám alatt található hírhedt nyilasházba hurcolták, ahol megkínózták őket. Megyeri nagy nehezen kiderítette, hová vitték őket, hamisított paranccsal bement a nyilasházba, és kiszabadította Burgeréket. Ezután a saját házában bújtatta el a három zsidó menekültet. Élelmezte őket, és gondoskodott valamennyiükről, amíg biztonságosabb helyre nem tudta őket vinni.²⁵⁵

Az egyik megmentett Burger (Bácskai) Vera túlélte a háborút, és elismert történész lett. Burgerék/Bácskaiék a háború után kapcsolatban maradtak Megyeri Károllyal.

Megyeri Károlyt a Jad Vasem 1989. április 28-án a Világ Igaza kitüntetésben részesítette.

²⁵⁴ Lebovits, i. m. p. 296.

²⁵⁵ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 267.

Nagy László

A budapesti VI. kerületi polgári védelmi parancsnok, az örmény származású Ara Jeretdzian²⁵⁶ asszisztense és egyben egyik legközvetlenebb segítője is volt. Jeretdzian a ráruházott hatalmat kihasználva annyi zsidót mentett meg, ahányat csak tudott. Klinikát szervezett egy, a svéd követség védelme alatt álló házban. A klinikán negyven zsidó orvos dolgozott, így módon ők is, családjaik is megmenekültek. Fontos hangsúlyozni, hogy a kórházban mindenkit elláttak, akinek szüksége volt orvosi beavatkozásra. Így zsidók, nem zsidók vagy akár honvédek is köszönhetik életüket a kórház dolgozóinak. A nyilasuralom idején Nagy László már a kórház titkáráként is dolgozott. Pontos könyvelést vezetett a kiadott gyógyszerekről és az ott kezelt betegekről. Egyik legnagyobb érdeme az volt, hogy meg tudta győzni a nyilasokat: azoknak a pletykáknak, miszerint zsidók rejtőzködnének az épületben, nincs semmilyen valóságalapja. Eközben az orvosokon kívül mintegy négyszáz zsidó rejtőzött a klinikán.²⁵⁷

Nagy mindenfajta ellenszolgáltatás nélkül végezte ezt a kettős munkát: egyrészt időt és energiát szánt a zsidók rejtetésére. Ezzel a saját életét is kockára tette. Másrészt pedig felelős volt az orvosi felszerelések beszerzéséért és a kórház vezetéséért.

A háború után a túlélők közül sokan kinyilvánították hálájukat életük megmentéséért és a nyilas időkben tanúsított emberségéért.²⁵⁸

Nagy Lászlót a Jad Vasem 1992. július 6-án részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

²⁵⁶ Tevékenységéről részletesen lásd Jeretdzian, Ara: *A védett ház*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

²⁵⁷ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 283.

²⁵⁸ Uo.

Stolcz Zsigmond²⁵⁹

Stolcz Zsigmond Rimaszombatban született. Jogi tanulmányait Egerben kezdte, de Budapesten fejezte be. 1913-ban lépett a rendőrség kötelékébe. Az első világháborúban azonban be kellett vonulnia. Szolgált a fronton, elérte a főhadnagyi rendfokozatot, s ekként szerelt le 1918-ban. A háború után visszatért a budapesti rendőrség kötelékébe, ahol az 1919-es zavaros évet követően gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán. 1921-től a főváros VIII. kerületének kapitánya lett. 1936-ban rendőrtanácsos, majd 1943-ban rendőrfőtanácsos lett. A vészterhes 1944-es esztendőben pedig már Pestszenterzsébet rendőrkapitánya volt.²⁶⁰

Stolcz – bár erre közvetlen forrás nem áll rendelkezésünkre – vélhetően nem értett egyet semmilyen, a zsidóságot hátrányosan érintő rendelkezéssel.

Tudjuk, hogy Stolcz számos zsidó üldözöttet kimentett a gettóból, de arra is van forrás, hogy katonaszökevényeket bújtatott. Bátorságát mutatja, hogy rejtékhelyül saját háza szolgált (Schweidel utca 41–43.). Felesége, Kármán Katalin, akivel 1923-ban házasodtak össze, támogatta Stolcz embermentő cselekedeteit. Így együtt élmeztek a menekülteket. A Stolczék pincéjében rejtőzködő zsidók között volt feleségének egyik rokona, dr. Benedek István, a Weiss Manfréd Kórház orvosa, valamint az ő felesége is, Szerző Krisztina ápolónő. Sikerült elérni, hogy Szerző Krisztina testvére, Szerző Károly és az ő felesége, Nikelszburger Ilona is Stolczéknál rejtőzködhessen. Kislányuk, Anna ebben a pincében született meg 1945. február 4-én. Rajtuk kívül a következő zsidók rejtőztek Stolczéknál: dr. Balázs Dezső orvos; Törzs Kálmánné, Benedek István nagynénje és az utóbbinak a barátnője, Weiler

²⁵⁹ *Rimaszombat, 1892. – †Budapest, n. a. Portré a 142. oldalon.

²⁶⁰ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 344. és *Stolcz Zsigmond és felesége emlékezete*. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.01.18/0303.html> (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

Ottóné angoltanárnő az unokahúgával, Holló Klárával; dr. Pollner György orvos és felesége, Steinhart Klára, valamint Binét Ágnes pszichológus. Stolczék bújtatták a pincében néhány napig dr. Szondi Lipótot, a neves pszichológust, valamint Egger Lolát is. Szondi végül 1944 nyarán az ún. Kasztner-vonat utasaként jutott Bergen-Belsenbe, majd onnan Svájcba.²⁶¹ Egger hamis személyi iratokkal egy belga diplomata házaspár házvezetőnője lett, és velük távozott az országból. A háború után Párizsban telepedett le, és levelezés útján tartotta a kapcsolatot Stolczékkal.²⁶²

A források alapján vélelmezhetjük, hogy az irányítása alatt álló rendőrség a gettóval kapcsolatos rendelkezéseket is meg lehetőségen szabadon értelmezte: *„Pestszenterzsébeten nem egy bizonyos utca vagy városrész volt kijelölve a gettó számára, hanem egyes házcsoporthoz a város különböző részein. Lehetőleg azok a házak, amelyek a júniusi bombázás alkalmával a legjobban megsérültek. De ezzel akkor nem törődünk, mert nyár volt, és nem hiányzott az ablak és a háztető. Szabadon járhattunk az egész városban, csak 6 órára kellett otthon lenni. Azt hittük, itt maradhatunk a háború végéig.”*²⁶³ Egy másik egykori gettólakó szerint: *„Pesterzsébeten egynéhány utca volt kijelölve gettónak. Kívül a rendőrség őrizte a gettót. Utolsó délelőtt a csendőrök megszállták a gettót, és házkutatást tartottak.”*²⁶⁴

Stolcz Zsigmond a nyilashatalom-átvétel napján, 1944. október 15-én nyugdíjazását kérte. A háború után ismét szolgálatba állt, de aztán 1946-ban végleg nyugállományba került. Ekkor az volt ellene a „vád”, hogy a Horthy-korszakban magas

rangú rendőrtiszt volt. Ezért kitelepítették Kunszentmártonba, ahol segédmunkásként tudott csak dolgozni a helyi téglagyárban. 1956-ban térhetett vissza Budapestre.²⁶⁵

Stolcz Zsigmondot és feleségét, Stolcz Zsigmondné Kármán Katalint a Jad Vasem 2003. július 23-án a Világ Igaza kitüntetésben részesítette.

Vasdényei István

Vasdényei István rendőr-főfelügyelő 1942 júliusa és 1944 novembere között volt a kistarcsai internálótábor parancsnoka. A Budapesthez közel fekvő tábor a háború elejétől fogva igen fontos része volt a magyar belügyi igazgatásnak. A politikailag gyanúsak vagy a preventív okok miatt őrizetbe vettek mellett számos idemenekült külföldi állampolgár – főleg lengyel – is e tábor lakója volt. Azonban az ország 1944-es német megszállása után a táborba immár zsidókat is internáltak. Közülük sokakat valamelyik vasútállomáson vagy éppen az utcán tartóztattak le, de volt olyan, akit otthonából hurcolták el. Az immár faji alapon és véletlenszerűen összeszedett foglyokat az ún. „B” pavilonban helyezték el. A táborban innentől kezdve rendszeresen megjelentek a német rendészeti és biztonsági szervek képviselői éppúgy, ahogyan a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának (MIPI) kiküldöttei is. Amikor azonban a tábor megtelt a zsidó foglyokkal, akkor a németek a foglyoknak egy jelentős részét Auschwitzba deportálták a rákoscsabai állomásról. Az emberek vélhetően gyalog hajtották át Kistarcsáról Rákoscsabára, még április 28-án. Majd a másnap, vagyis április 29-én elindult szerelvény volt az első vonat Magyarországról Auschwitzba. A mintegy kétezer deportált között volt Vázsonyi János exképviselő is.²⁶⁶

²⁶¹ Lebovits, i. m. p. 339.

²⁶² Frojimovics, Molnár, i. m. p. 345.

²⁶³ 2248. számú DEGOB-jegyzőkönyv.

www.degob.hu/index.php?showjk=2248 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

²⁶⁴ 239. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=239 (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

²⁶⁵ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 345.

²⁶⁶ Braham, i. m. I. p. 493.

Ugyanakkor a táborparancsnok Vasdényei minden tőle telhetőt megtett, hogy javítson az internált zsidók helyzetén. Ennek keretében együttműködött a MIPI-vel és más zsidó szervezetekkel. A táborlakókkal szembeni bánásmód azonban messze nem volt egységes. A magyar holokauszt történetének szempontjából tény, hogy az első és az utolsó deportált csoport tulajdonképpen innen indult el. Ezeket azonban Vasdényei tudta nélkül, illetve akarata ellenére indították útnak.²⁶⁷

Ahhoz, hogy a táborban emberséges viszonyok uralkodtak, több kellett, mint Vasdényei jóakarata. Több beosztottja is készségesen együttműködött a különböző zsidó jótékonyági szervezetek képviselőjével. A táborban dolgozók közül többen is megértést mutattak, és segítőkészségükről tettek tanúbizonyságot. Közéjük sorolható Szemző Flórián, a tábor gondnoka, valamint a helyettese, Kenyér (keresztneve ismeretlen), továbbá a táborba kirendelt főnyomozó, Varga. Utóbbi szoros kapcsolatban állt Gál Miklóssal, a MIPI Kistarcsára kirendelt képviselőjével. Azonban 1944 júniusában mindkettőjüket le tartóztatták. Meg kell jegyezni azonban, hogy Vasdényei közvetlen helyettese, Jámborfy Béla messze nem volt ennyire szenzitív a táborba lévő zsidók problémái iránt.²⁶⁸

Miben is állt a zsidók segítése? Engedélyezte, hogy leveleket és csomagokat kapjanak a foglyok. Emellett – saját hatáskörében – szabadon engedte a tizennégy évnél fiatalabb gyermekeket, de elengedte a húsz évnél idősebb zsidókat is, ha keresztényigazolványuk volt. Nyilvánvalóan Vasdényei is tudta, hogy ezeknek az iratoknak szinte mindegyike hamisítvány.²⁶⁹ A túlélők között megtaláljuk dr. Klár Zoltánt, Somogyi Károlyt, dr. Friedmann-t, akik a háború után az Egyesült Államokban telepedtek le, valamint a szintén megmentett Kupstein Magdát, aki később Izraelbe alijázott. Az egyik megmen-

tettet, dr. Bródy Sándort a háború után a jeruzsálemi Eichmann-perben tanúként hallgatták ki. Ekkor mondta el, hogy őt magát személyesen Vasdényei mentette meg.²⁷⁰ Amikor ugyanis Bródyt deportálni akarták Kistarcsáról, akkor Vasdényei elbújtatta, még hozzá a szolgálati szobájában. Bródy ott vészelté át ezeket a veszélyes órákat. Vasdényei pedig azt mondta a deportálást felügyelő német tisztnek, hogy Bródyt már egy másik csoport zsidóval Auschwitzba deportálták.²⁷¹

Vasdényei embermentő cselekedeti közé tartozik, hogy – másokkal együttműködve – meg tudta akadályozni a július 14-én (!) deportáló vonat Auschwitzba indítását. A táborparancsnok ugyanis jelezte a zsidó szervezetek képviselőinek – még július 12-én –, hogy deportálni akarják a kistarcsai táborban lévőket, illetve még a Röck Szilárd utcai internálótáborból is ötszáz embert, valamint a Horthy-ligeti táborból is többeket. Összesen mintegy ezerötven ember deportálása volt tervbe véve. A MIPI természetesen azonnal felvette a kapcsolatot a semleges országok követségeivel, valamint Serédi Jusztinián bíborossal és Apor Vilmos győri püspökkel. A „riadólánc” jól működött. Az információ csakhamar eljutott Horthyhoz is, aki azonnal kérdőre vonta Jaross Andor belügyminisztert, hogy ez miként lehetséges, egyben utasította a deportálás megakadályozására. A már elindított vonatot Hatvan körül érte utol Lullay Leó csendőrszázados – Ferenczy László csendőralezredes segéd tisztje –, és visszairányította a szerelvényt Kistarcsára.²⁷²

A túlélők 1964-ben meghívták Vasdényeit az Egyesült Államokba.

Vasdényei Istvánt a Jad Vasem 1969. november 11-én részesítette a Világ Igaza kitüntetésben.

²⁶⁷ Braham, i. m. I. p. 492.

²⁶⁸ Braham, i. m. II. p. 891.

²⁶⁹ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 399.

²⁷⁰ Braham, i. m. II. p. 851.

²⁷¹ Frojimovics, Molnár, i. m. p. 399.

²⁷² Braham, i. m. II. p. 850.

Zárszó

Tucatnyi hivatalnoknak, rendőrnek, katonatisztnek és megmentettjeiknek a történetét ismerhettük meg. Emberekét, akiknek sorsát a második világháború, a német megszállás következményei, a vidéki deportálások és a nyilasterror kötötte össze. Szörnyű eseménysor.

A Magyarország Alaptörvényében foglalt Nemzeti hitvallás szerint: „*Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elvesztett állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselő megalakulásától számítjuk.*”²⁷³ Ugyanakkor tény, hogy az államigazgatásban, az önkormányzatoknál dolgozók döntő része, hasonlóan a rendvédelmi szervek – csendőrség, rendőrség – vagy a honvédség vezetéséhez, a helyén maradt.

A kollaboráns Sztójay-kormány –, amelynek névsorát még Berlinben is jóvá kellett hagyni – pedig hozzálátott a magyar szélsőjobboldal és az SS dédelgetett tervének megvalósításához: a zsidóság kifosztásához, végleges ellehetetlenítéséhez és aztán deportálásához. Lássuk be, hogy az évek óta a hazai zsidóság ellen hangolt magyar társadalom jelentékeny része örömmel vagy legalábbis közömbösen nézte végig, ahogyan kifosztják, gettósítják, majd végül deportálják a vidéki magyar zsidóságot, illetve, hogy behívják munkaszolgálatra a zsidó férfiakat.

²⁷³ Magyarország Alaptörvénye.
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV (a letöltés ideje: 2014. október 5.).

Azonban látnunk kell, hogy voltak olyanok, akik így vagy úgy, de mégiscsak tiltakoztak, szabotáltak, ellenálltak. Különösen nehéz volt ez azoknak, akik a közigazgatásban, a rendvédelmi szerveknél vagy a honvédség soraiban teljesítettek szolgálatot. Mégis, mi vezethette ezeket az embereket? Nyilván nem az anyagi haszonszerzés, de valamiféle jövőbeni esetleges kitüntetés sem.

Feltételezhetjük, hogy sokuk eleve nem szimpatizált a náci Németországgal, s a német megszállásban nem pusztán hazánk függetlenségének elvesztését látta, hanem a magyar állam és államiság lábbal tiprását. Mindezt csak megerősíthette mindaz, ahogyan a megszálló német csapatok, rendészeti és biztonsági szervek viselkedtek. Nekik nem volt drága, hogy Magyarország folytassa a háborút, hogy minden erőforrását a fronton áldozza fel, adott esetben Bécs védelméért... A német tiszteknek és tiszthelyetteseknek a luxuskörülmények, illetve a luxuscikkek fogyasztása mindennapos volt. S az is természetes volt, hogy ezeket a magyar zsidó nagy- és középpolgárságtól vetessék el a magyar szervekkel.

Emellett a könyvben szereplő valamennyi embermentő látta az egyes embert is, nem csak a hivatali aktát vagy a végrehajtandó parancsot. Látta az apát és a fiút, az édesanyát és a leányt, az aggot, valamint az időset. Tudta, hogy ezek az emberek csupán egy „bűnt” követtek el: rosszkor születtek rossz családba. Egy olyan korban, amikor a korszellemnek nem volt része a segítség vagy a megértés.

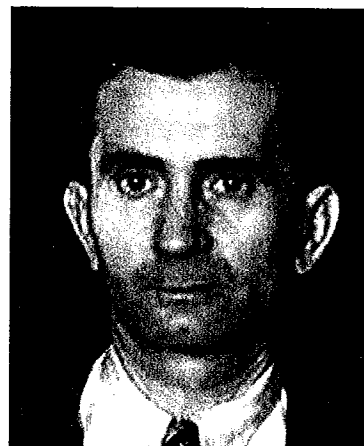
S hogy mit nyertek az embermentő hivatalnokok, rendvédelmi dolgozók és katonák azzal, hogy embereket mentettek? Bár kétségtelenül fontosak az évtizedekkel később adott különböző kitüntetések és elismerések, de talán mégis pusztán szimbólumok. A nem mindig hálás utókornak gyakran csak nagyon későn jut eszébe – akkor, amikor az illető nagyon idős, vagy már elhunyt –, hogy ki is méltó az elismerésre. Mindezek ellenére az embermentők állhatatossága napjaink

köztisztviselőinek, kormányhivatalnokainak, katonáinak, tűzoltóinak és rendőreinek számára – magas színvonalú szakértelmük mellett – például szolgálhat.

Az embermentőknek egész életükben megmaradt az emberi tartásuk, mentetteik pedig az idő múlásával barátaikká is válhattak.

A leírt esetek és az egykori embermentők sorsa szolgáljon mindannyiunk lelki és szellemi épülésére.

Képek

1. Idősebb Antall József
(l. 67. oldal)

2. Almásy Tibor
(l. 91. oldal)

3. Gidófalvy Lajos
(l. 95. oldal)

4. Kelenhegyi Emil
(l. 99. oldal)

5. Nagybacsoni Nagy Vilmos
(l. 103. oldal)

6. Ocskay László
(l. 106. oldal)

7. Revisnyei Reviczky Imre
(l. 111. oldal)

8. Stolcz Zsigmond
(l. 131. oldal)

9. Jad Vasem emléktábla leleplezése, 1994. október 24.
A képen: Horváth Kálmán, Shrager Shemer és Lebovits Imre

10. Nagy Vilmos lányai (Vilma és Julianna), valamint Lebovits Imre és Almásy Tibor

11. Almásy Tibor kitüntetést
vesz át a Parlamentben
Göncz Árpád köztársasági
elnöktől

12. Horváth Kálmán
százados (l. 97. oldal)

A képek forrásai

1. http://hu.wikipedia.org/wiki/Antall_J%C3%B3zsef_%28politikus,_1896%E2%80%931974%29 (a letöltés dátuma: 2014. október 7.)
 2. <http://pera-graner.blogspot.com/2012/04/szo-is-tett.html> (a letöltés dátuma: 2014. október 7.)
 3. www.budapest13.hu/hirek/20130104/gidofalvy-lajos-emlektablajanak-koszoru zasa (a letöltés dátuma: 2014. október 7.)
 4. <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4015588> (a letöltés dátuma: 2014. október 7.)
 5. www.holokauszmagyarorszag.hu/index.php?type=portrait (a letöltés dátuma: 2014. október 7.)
 6. www.hdke.hu/programkalauz/szakmai/eloadasok/ocsokay-laszlo-szazados-az-elfelejtett-hos-horizont-sorozat (a letöltés dátuma: 2014. október 7.)
 7. <http://telekihaz.erdely.org/nagybanya-es-kornyek/banyavideki-arckepcsarnok/reviczky-imre-1896-1957/> (a letöltés dátuma: 2014. október 7.)
 8. <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=9454404> (a letöltés dátuma: 2014. október 7.)
- 9–12. Lebovits Imre gyűjteményéből származó fényképek.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

79. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=79
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)
239. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=239
(a letöltés ideje: 2014. október 5.)
326. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=326
(a letöltés ideje: 2014. október 6.)
522. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=522
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)
1126. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1126
(a letöltés ideje: 2014. október 5.)
1146. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1146
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)
1514. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1514
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)
1576. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1576
(a letöltés ideje: 2014. október 6.)
1585. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=1585
(a letöltés ideje: 2014. október 4.)
1610. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1610
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)
1617. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1617
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)
1765. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=1765
(a letöltés ideje: 2014. október 5.)
1859. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=1859
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)
2093. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=2093
(a letöltés ideje: 2014. október 7.)
2248. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=2248
(a letöltés ideje: 2014. október 5.)

2347. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=2347
(a letöltés ideje: 2014. október 5.)

2448. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=2448
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3055. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3055
(a letöltés ideje: 2014. október 4.)

3124. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3124
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3216. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3216
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3241. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3241
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3476. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3476
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3494. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3496
(a letöltés ideje: 2014. október 5.)

3550. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3550
(a letöltés ideje: 2014. október 5.)

3554. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3554
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3588. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3588
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3591. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3591,
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3594. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3594
(a letöltés ideje: 2014. október 2.)

3598. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3598
(a letöltés ideje: 2014. október 6.)

3608. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3608
(a letöltés ideje: 2014. október 6.)

3615. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3615
(a letöltés ideje: 2014. október 4.)

3619. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/?showjk=3619
(a letöltés ideje: 2014. október 6.)

3622. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3622
(a letöltés ideje: 2014. október 6.)

3648. számú DEGOB-jegyzőkönyv. www.degob.hu/index.php?showjk=3648
(a letöltés ideje: 2014. szeptember 29.)

3040/1944. M. E. számú rendelet. Budapesti Közlöny, 1944. október 29.

3780/1944. M. E. számú rendelet. Budapesti Közlöny, 1944. október 29.

A gettó anygala – Endre László főtörzsrmester.
http://magyarzsido.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4

5:a-getto-angyala-endre-laszlo-ftoerzsrmeister&catid=4:antiszemizmus-hol
okausz&Itemid=4 (a letöltés ideje: 2014. október 5.)

ARA, J.: *A védett ház*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

Az Etter család története.
www.esztergom.hu/wps/portal/historiak?docid=AAMN-7K8BRF
(a letöltés ideje: 2014. október 5.)

BOKOR P.: *Véjáték a Duna mentén*. Budapest: RTV–Minerva–Kossuth, 1982.

BOKOR P.: *Zsákutca*. Budapest: RTV–Minerva, 1985.

BRAHAM, R. L.: *A népiértés politikája – a holokauszt Magyarországon*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997.

CSAPODY T.: *Bori munkaszolgálatosok*. Budapest: Vincze Kiadó, 2012.

GUR, D. (szerk.): *A vihar közepén*. Budapest: Jad Vasem Holokauszt Oktatási Intézet–Magyarországi Cionista Ifjúsági Mozgalmak Történetét Kutató Társulat–Magyarországi Hasomer Hacair, 2006.

Darányi Kálmán miniszterelnök beszéde a Nemzeti Egység Pártja nagygyűlésén Győrött 1938. évi március hó 5-én. Közreadja: Nemzeti Egység Pártja, 1938.

DRAVECZKI-URY Á.: *Gidófalvy Lajos ezredesre emlékeztek*. www.honvedelem.hu/cikk/23718/gidofalvy-lajos-ezredesre-emlekeztek
(letöltés ideje: 2014. október 6.)

FOGELMAN, E.: *Conscience & Courage: Rescuers of Jews during the Holocaust*. New York: Anchor Books, Doubleday, 1994.

PROJIMOVICS K., MOLNÁR J. (szerk.): *A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt*. Budapest: Balassi Kiadó–Jad Vasem, 2009.

GÁSPÁR F.: A kiskunhalasi tragédia (1944. október 11.). *Századok*, 6 (1996), pp. 1473–1504.

GONDA L.: *A debreceni zsidók száz éve*. Tel-Aviv: Debreceni Zsidók Emlékbizottsága, é. n.

GRATZ G.: *Forradalmak kora – Magyarország története 1918–1920*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992. (reprint)

HARASZTI Gy.: *Auschwitzi jegyzőkönyv*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2005.

<http://bajaikonnyvtar.hu/dr-bernhart-sandor> (a letöltés ideje: 2014. október 1.)

K. FARKAS C.: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2010.

KARSAI L.: A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944. In: MOLNÁR J. (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest: Balassi Kiadó, 2004.

KARSAI L.: *Holokauszt*. Budapest: Pannonica Kiadó, 2001.

KOSZTRICZ A.: *Volt politikusok levelei Kádár Jánoshoz megvont nyugdíjuk ügyében*. www.archivnet.hu/hetkoznapok/volt_politikusok_levelei_kadar_janoshoz_

- megvont_nyugdíjuk_ugyeben.html?oldal=3 (a letöltés ideje: 2014. október 1.)
- KOVÁCS T.: A Nemzeti Számonkérő Különítmény. *Múltunk*, 3 (2006), pp. 96–98.
- KOVÁCS T.: A nyilas éra politikai rendszetének felépítése. In: VITÁRI Zs. (szerk.): *Kutatási Füzetek 12., ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára*. Pécs, 2005, pp. 239–252.
- KOVÁCS T.: Az MNB és a győri program. In: HALM T. (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank szerepe a magyar gazdaságban – változó történelmi korszakokban*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány, 2013, pp. 27–41.
- KOVÁCS T.: Esztergom megye. In: BRAHAM, R. L.: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest: Park Kiadó, 2007. I. kötet, pp. 433–436.
- KOVÁCS T.: Mester Miklós pályaképéhez. *Kommentár*, 4 (2013), pp. 89–96.
- LADÁNYI A.: *A gazdasági válságtól a háborúig – a magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2002.
- LANGLET, N.: *A svéd mentőakció, 1944*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1988.
- LEBOVITS I.: Almásy Tibor 1913–2005. *Új Élet*, 3 2 (2005).
- LEBOVITS I.: *Zsidótörvények – Zsidómentők*. Budapest: Ex Libris Kiadó, 2007.
- LUBCZYK, G.: *A lengyel Wallenberg. Henryk Sławik és idősebb Antall József története*. Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2004.
- M. TÓTH Gy.: 1956 – dr. Radó György emlékezete. www.honvedelem.hu/cikk/22562 (a letöltés ideje: 2014. október 5.)
- MACLEAN, F. L.: *The Ghetto Men: The SS Destruction of the Jewish Warsaw Ghetto – April–May 1943*. Schiffer Military History, 2001.
- Magyarország Alaptörvénye*. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV (a letöltés ideje: 2014. október 5.)
- MESTER M.: *Arcképek – Két tragikus kor árnyékában*. (A bevezető tanulmányt írta és a könyvet lábjegyzetekkel ellátta Kovács Tamás.) Budapest: Tarsoly Kiadó, 2012.
- MOLNÁR J.: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 1995.
- MTI Bizalmas értesítések, 1927. február 1. http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28koppel%29%20and%20DATE%3D1927.01.01—1927.12.29_&kez=1927.01.01&zar=1927.12.29&a=list (a letöltés ideje: 2014. szeptember 18.)
- NAGYBACZONI MOLNÁR F.: *Egy elfeledett tábornok, Nagybaczoni Nagy Béla*. <http://erdely.ma/dokumentum.php?id=11141> (a letöltés ideje: 2014. október 6.)
- NEMESKÜRTY I.: *Requiem egy hadseregért*. <http://mek.oszk.hu/08500/08575/08575.htm> (letöltés ideje: 2014. október 7.)
- NOVÁK A.: Ellenállás vagy önmentés? Adalékok az 1944-es magyarországi cionista ellenállás problémájához. *Századok*, 61 (2007), pp. 143–166.
- PAKSA R.: *Szállasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2013.
- PÜSKI L.: *A magyar felsőház története, 1927–1945*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000.
- RAINER M. J.: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest: 1956-os Intézet, 2008.
- RÁNKI Gy.: Közép-Európa kérdéséhez – gazdasági szempontból. In: RÁNKI György (szerk.): *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Budapest: Magvető, 1988, pp. 301–343.
- REUVENI S.: A Világ Igazai Magyarországon. In: FROJIMOVICS K., MOLNÁR J. (szerk.): *A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt*. Budapest: Balassi Kiadó–Jad Vasem, 2009.
- SIPOS P.: *Egy régi legenda „újrafelfedezése”*. www.historia.hu/archivum/2006/0603sipos.htm (a letöltés ideje: 2014. október 1.)
- STARK T.: A magyar zsidóság a vészidőszakban és a második világháború után. *Regio*, 3 (1993). <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00015/pdf/09.pdf> (a letöltés ideje: 2014. október 6.)
- Stolcz Zsigmond és felesége emlékezete*. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.01.18/0303.html> (a letöltés ideje: 2014. október 5.)
- SUCHY, I.: *Strasshof an der Nordbahn. Die NS – Geschichte eines Ortes und ihre Aufarbeitung*. Wien: Metroverlag, 2012.
- SZEKERES J. (szerk.): *A pesti gettó 1945. januári megmentése: a magyar „Schindler” – Szalai Pál visszaemlékezései és más dokumentumok alapján*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1997.
- SZIGETHY-PIROS J.: *Hadsereg és zsidóság. A magyarországi zsidóság integrációja a nemzeti hadseregbe*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Hadtudományi Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, 2007. (doktori [PhD-] értekezés)
- SZITA Sz.: *Aki egy embert megment – a világot menti meg, Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS-embervásár 1944–1945*. Budapest: Corvina, 2005.
- SZITA Sz.: *Haldleröd – A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–45*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1989.
- SZITA Sz.: *Ocskay László története a háborús embermentések tükrében*. Budapest: Vox Nova Kiadó, 2008.
- SZITA Sz.: *Utak a pokolból*. Budapest: Metalon Manager Iroda, 1991.
- SZŐLLŐSSY F.: *Visszapillantó tükör*. (A bevezetőt és jegyzeteket írta, a szöveggondozást végezte: Csóti Csaba; a kéziratot átfírta: Domokosné

Szalai Zsuzsanna.) In: BŐSZE S. (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 40.* Kaposvár, 2010, pp. 79–172.

TABAJDI G.: Duna-parti gyilkosságok, 1944–1945. *Rubicon*, 11 (2004), pp. 32–39.

TYEKVICSKA Á. (szerk.): Adatok, források, dokumentumok a balassagyarmati zsidóság holocaustjáról. In: *Nagy Iván Történeti Kör évkönyve*. Balassagyarmat: Nagy Iván Történeti Kör, 1995, pp. 92–94.

UNGVÁRY K.: *A pesti gettó megmenekülése, 1945.*
www.historia.hu/archivum/2006/0603ujvary.htm (a letöltés ideje: 2014. október 1.)

USC Shoah Foundation *Institute testimony of Emil Kelenhegyi.*
<http://collections.ushmm.org/search/catalog/vha51326> (a letöltés ideje: 2014. október 6.)

VÁMOS Gy. (szerk.): *Üvegsziget. Történelmi antológia.* Budapest: Makkabi Kiadó, 2008.

VÉRTES R. (összeáll.): *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945.* Budapest: Polgár Kiadó, 1997.

VIDA I. (főszerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2011.
www.1000ev.hu
www.hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora (a letöltés ideje: 2014. szeptember 29.)
www.hdke.hu/tudastar/enciklopedia/tarpatak-zoltan (a letöltés ideje: 2014. október 7.)
www.yadvashem.org/yv/en/righteous/statistics/hungary.pdf (a letöltés ideje: 2014. szeptember 29.)

Ajánlott irodalom

BOTOS J.: A magyar túlélő értelmiségiek sorsa – életút és emlékezés 1945 után. In: BOTOS J., KOVÁCS T. (szerk.): *Üldöztetés – embermentés – újrakezdés*, Budapest: Tarsoly Kiadó, 2007, pp. 121–142.

BOTOS J.: Raoul Wallenberg magyarországi kapcsolatrendszere. In: BOTOS J., KOVÁCS T. (szerk.): *Üldöztetés – embermentés – újrakezdés*, Budapest: Tarsoly Kiadó, 2007, pp. 8–46.

LUBCZYK, G.: *A lengyel Wallenberg. Henryk Slawik és idősebb Antall József története.* Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2004.

ROMSICS I.: *Magyarország története a XX. században.* Budapest: Osiris, 2010.

ÚJVÁRI P. (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon.* Budapest, 1929.

VONYÓ J.: *Gömbös Gyula.* Budapest: Napvilág Kiadó, 2014.

Adatbázisok, leltári források

<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>
<http://collections.ushmm.org/search/catalog/vha51326>
www.degob.hu
www.hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora
www.hdke.hu/tudastar/enciklopedia
www.yadvashem.org/yv/en/righteous/about.asp

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára–Belügyminisztériumi
 Levéltár–Államvédelmi Központ, általános iratok, K 523
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára–Belügyminisztériumi
 Levéltár–Belügyminisztérium, általános iratok, K 150
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára–Belügyminisztériumi
 Levéltár–Belügyminisztérium, rezervált iratok, K 149
 Országos tisztai név- és címtár, 1944. évi kötet

